

Universitat Autònoma
de Barcelona

DONAR VEU A LES SILENCIADES

El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell

Fotografia 1. Cosidores de peces de la fàbrica Juli Puncernau de Sabadell entre el 1919 i el 1926. Francesc Casañas Riera – AHS a González Ruiz, D. (2022): Sabadell desaparegut.

Alumna: Mar Milà Montlló.

Assignatura: Treball de final del grau de Relacions Laborals.

Grau: Doble grau de Dret i Relacions Laborals.

Curs: 2021-2022.

Directora del TFG: Olga Paz Torres.

Data de lliurament: 16 de juny del 2022.

No és veritat, companys, que us agrada parlar de la unió i la revolució social? Doncs bé, si us agrada em dirigeixo a vosaltres i començaré dient-vos: com és que en aquest Ateneu sou més de 300 que us feu dir anarquistes i som tan poques les associades?, tots teniu esposa i filles o germanes, doncs si sou com us feu dir, anàrquics, per què no les porteu a la nostra federació?, no valen excuses: voler és poder i si volguéssiu totes estariem unides [...]. Doncs companys, com sense acabar amb farses i falsedats volem ser lliures? I com ser-ho sense la unió?, i ja que la unió es necessita unim-nos tots, no deprecieu a la dona que, encara que ens digueu que som el sexe dèbil, unides amb vosaltres podem tant o més [...].

Teresa Claramunt Creus.

Ateneu Obrer de Sabadell, 13-11-1885.

AGRAÏMENTS

A la Rosa per ensenyar-me que, malgrat les dificultats i els sacrificis, sempre valdrà la pena lluitar.

A la Núria per ensenyar-me que, l'anàlisi sobre el viscut en el passat és una eina de canvi per al futur.

A la Paqui per ensenyar-me que, la lluita pels nostres drets ha de ser una constant al llarg de tota la vida.

I a la meva tutora Olga per, a banda de la tenacitat, dedicació i il·lusió al llarg del treball, ensenyar-me, amb el seu propi exemple, que una dona no té límits.

RESUM

Durant el règim franquista el paper de la dona es va intentar relegar a la cura de la llar, dels fills i del marit. No obstant això, fent un estudi acurat de la història, des d'una perspectiva de gènere, es demostra que no va ser així i que malgrat els intents d'apartar-les del món laboral mai va deixar de participar-hi.

A través d'una anàlisi detallada de la normativa laboral al llarg de la dictadura i mitjançant el testimoni de tres dones sabadellenques es plasma, per una banda, la contradicció comentada i, per altra banda, les diferents vides i experiències que van acumular cada una durant els anys 60 a Sabadell; fet que dota de transversalitat i versemblança aquest treball.

A més, també es fa notòria la necessària revisió de la metodologia que s'adopta en l'estudi i investigació de la història, per tal d'integrar-li la perspectiva de gènere adequada i poder explicar els fets passats des d'un vessant més realista, inclusiu i no discriminatori.

PARAULES CLAU: Franquisme, dona, drets laborals, legislació, Sabadell, anys 60.

ÍNDEX

1. Abreviatures	6
2. Introducció	7
3. Marc normatiu laboral dels anys 60 des de la perspectiva de la dona	9
3.1. Antecedents	9
3.1.1. Llei del <i>Fuero del Trabajo</i> de l'any 1938	9
3.1.2. Llei de l'assegurament obligatori per malaltia de l'any 1942	13
3.1.3. Llei del contracte de treball de l'any 1944	13
3.1.4. Llei dels convenis col·lectius sindicals de l'any 1958	16
3.1.5. Contradicció del règim franquista sobre la dona (no) treballadora	17
3.2. Llei dels drets polítics professionals i de treball de la dona de l'any 1961	19
3.2.1. Motiu de la creació d'aquesta llei	19
3.2.2. Anàlisi de la Llei: excepcions i contradiccions	21
3.2.3. Decret de l'1 de febrer de 1962	25
3.2.4. Decret del 20 d'agost de 1970	28
4. Anys 60 a Sabadell de la mà de la Paqui, la Rosa i la Núria	30
4.1. Ciutat del tèxtil: creixement poblacional	30
4.2. Sectors de producció femenina	33
4.2.1. Origen i antecedents	33
4.2.2. Formació acadèmica prèvia	35
4.2.3. Primera experiència laboral	39
4.2.4. Matrimoni: conseqüències per a les dones	42
4.3. Lluita sindical, vagues i repressió	45
4.3.1. Primer contacte amb la lluita sindical	46
4.3.2. Anys de lluita i compromís	47
4.3.2.1. Influències rebudes des de casa	47
4.3.2.2. CCOO, PSUC, PCE m-l i FRAP	49
4.3.3. Vagues, repressió i exili	54
4.3.3.1. Vaga General de Sabadell del febrer de 1976	60
4.4. Associacions veïnals: participació de les dones	62
5. Elles	65
6. Conclusions	69
7. Bibliografia	72
7.1. Normativa consultada	74
7.2. Classificació de les fotografies	75
8. Annexos	76
8.1. Entrevista a la Paqui	76
8.2. Entrevista a la Núria	92
8.3. Entrevista a la Rosa	109

1. Abreviatures

AOA	Associació Obrera Assembleària.
BOE	Butlletí Oficial de l'Estat.
CCOO	Comissions Obreres.
Cit.	Citat a.../Citat per..., segons el context.
Coord.[s]	Coordinador/a [s/es].
Dir [s].	Director/a [s/es].
Ed[s]./ ed[s].	Edició/Editorial/Editor[s], segons el context.
Et. al.	I altres autors.
Etc.	Etcètera.
FRAP	Front Revolucionari Antifeixista i Patriota.
N.º/n.º	Número.
p[p].	pàgina[s].
PCE	Partit Comunista d'Espanya.
PCE m-l	Partit Comunista d'Espanya (marxista-leninista).
PSUC	Partit Socialista Unificat de Catalunya.
s[s].	següent[s].
Trad[s].	Traductor/a [s/es].
Vol[s]./vol[s]	Volum[s].

2. Introducció

En aquest treball s'estudia, en primer lloc, el recorregut històric de la normativa laboral durant el règim franquista en referència a les dones. I, en segon lloc, la situació laboral del sector femení a Sabadell als anys 60. Cal destacar que, s'ha decidit focalitzar-ho amb les dones perquè històricament són les menys investigades i treballades i, per tant, es troben en una situació d'invisibilitat i, s'ha escollit la ciutat de Sabadell perquè com a municipi de referència del sector tèxtil durant aquells anys, és on es pot estudiar, més detalladament, el treball femení en ser un espai ocupat, majoritàriament, per dones.

Per complementar aquesta anàlisi i dotar-lo de veracitat, s'ha comptat amb el testimoni de tres dones sabadellenques que van viure aquells anys. S'ha buscat la transversalitat cercant tres perfils diferents per a poder abastir situacions diverses i així representar a un major nombre de realitats del sector femení: la Núria nascuda l'any 1936 nacionalista i casada amb un director d'una fàbrica tèxtil de Sabadell; la Rosa, nascuda l'any 1955 no es va casar mai i va ser sindicalista tota la vida i la Paqui, nascuda l'any 1952 militant dels partits més radicals de l'època que va viure la repressió i l'exili de primera mà.

La hipòtesi principal d'aquest treball és que les dones durant el règim franquista sí que van treballar –contradient el que exigia la normativa laboral de l'època– i que, conseqüentment van tenir un paper destacat a la lluita antifranquista i sindicalista.

Per tant, els objectius principals d'aquest estudi són: demostrar que les dones van existir i treballar i que, malgrat els esforços del règim franquista de tenir-les recloses a casa, mai van deixar de fer-ho; constatar que la millor manera de demostrar les diferents contradiccions entre la normativa laboral durant la dictadura i la realitat que es va viure és a través de testimonis reals que ho visquessin; i, finalment, fer evident la manca de perspectiva de gènere en l'estudi històric del paper de la dona en els diversos aspectes de la vida tant personal com professional.

Aquest treball s'ha organitzat en dos blocs principals: un que emmarca el recorregut normatiu durant el règim franquista pel que fa als drets laborals de les dones i l'altre que tracta la situació laboral del sector femení de Sabadell dels anys 60 fins a la fi

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

de la dictadura, entrelaçant els fets relats amb les veus de les entrevistades, mostrant així les diferents perspectives viscudes.

Per tancar el treball, es realitza una conclusió que té l'objectiu de, un cop fet l'estudi i l'anàlisi pertinents, oferir algunes reflexions i propostes d'actuació futures.

3. Marc normatiu laboral dels anys 60 des de la perspectiva de la dona

3.1. Antecedents

En aquest punt s'exposa l'evolució normativa que es va esdevenir des de l'inici del règim franquista fins l'any 1962, treballant les lleis que van afectar més a les relacions laborals de les dones.

3.1.1. Llei del *Fuero del Trabajo* de l'any 1938

Pel que fa al règim franquista, “les dues normes ‘constitucionals’ més importants en matèria laboral van ser el *Fuero del trabajo* (1938) i el *Fuero de los Españoles* (1945)”¹. Durant el període de la dictadura franquista (1939-1975) es van realitzar set lleis que es van denominar ‘lleis fonamentals’. Aquests textos estaven radicalment polititzats ja que no hi havia una separació de poders².

El 9 de març del 1938, en plena guerra civil espanyola, des del bàndol nacionalista, es va realitzar la primera llei fonamental del nou règim el *Fuero del Trabajo* inspirat en la *Carta di Lavoro* italiana³. La primera frase diu: “renovant la tradició catòlica de justícia social i alt sentit humà que informà la legislació del nostre gloriós passat, l'Estat assumeix la tasca de garantir als espanyols la Pàtria, el Pa i la Justícia”⁴. De les set ‘lleis fonamentals’ comentades anteriorment, aquesta és la que regula les relacions laborals. Volien definir el nou règim com a Nacional-Sindicalista, és a dir, un règim “nacional ‘en quan en un instrument totalitari al servei de la integritat de la pàtria’ i sindicalista ‘en quan a representació d’una reacció contra el capitalisme liberal i el materialisme marxista”⁵. Per tant, aquest text normatiu tenia com a

---

¹ PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, *XII Congreso virtual sobre Historia de las Mujeres* (2020), p.781

² PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., pp.781 i 782.

³ MOLINERO, Carme i YSÁS, Pere, “Productores disciplinados: control y represión laboral durante el franquismo (1939-1958)”, *Cuadernos de Relaciones Laborales*, n° 3 (1993), p.34.

⁴ *Fuero del trabajo* de 9 de març de 1938 (BOE, número 505, de 10 de març).

⁵ MOLINERO, Carme i YSÁS, Pere, “Productores disciplinados: control y represión laboral durante el franquismo (1939-1958)”, cit., p.33.

objectiu “establir les bases del que seria l’Organització Sindical Espanyola: un instrument essencial d’enquadrament, de control, de dissuasió i de repressió”⁶.

El punt II d’aquest escrit exposa que “l’Estat es compromet a exercir una acció constant i eficaç en defensa del treballador, la seva vida i el seu treball. Limitarà convenientment la duració de la jornada per tal que no sigui excessiva i atorgarà al treball tota sort de garanties d’ordre defensiu i humanitari. En especial prohibirà el treball nocturn de les dones i nens, regularà el treball a domicili i lliurarà a la dona casada del taller i de la fàbrica”. Per tant, està expulsant a la dona dels espais de producció i l’està limitant a només poder participar de l’àmbit reproductiu⁷, i així ja estableix clarament la posició del Nou Estat pel que fa a la dona casada; que, bàsicament, era reduir les seves funcions a les domèstiques i de cures⁸.

Això va comportar que moltes empreses on tenien presència femenina establissin preceptes com aquests: “les dones que ingressin a partir de la vigència d’aquesta reglamentació, si contrauen matrimoni, quedaran automàticament en excedència forçosa”⁹ o bé, “el personal femení ingressat en la Banca amb data posterior a la de 3 de març de 1950 haurà d’abandonar el lloc de treball en el moment que contragui matrimoni, però tindrà dret a reingressar si es constituís en cap de família, per incapacitat o mort del marit. L’empresa li abonarà en compte de ‘dot’ una quantitat equivalent a tantes mensualitats com anys de servei hagi prestat en el Banc, considerant-se com any complet la fracció superior a sis mesos”¹⁰, a més, la ‘indemnització’ que els hi donaven ja el nombraven com a “dot”, que al final és el

---

⁶ MOLINERO, Carme i YSÁS, Pere, “Productores disciplinados: control y represión laboral durante el franquismo (1939-1958)”, cit., p.34.

⁷ PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.783.

⁸ ESPUNY TOMÁS, María Jesús, “Mujer casada y trabajo: una aproximación al primer ordenamiento jurídico franquista”, a ACERTE DE LA CORTE, Eduardo, ALONSO RIVEIRO, Mónica, ALVARADO LÓPEZ, María Cruz, et. al. (2019): *Las huellas del franquismo: pasado y presente*, (coord. REGUERO SANZ, I., REQUEJO FRAILE, M., et. al.) Ed. Comares, p. 922.

⁹ Article 72 de l’Ordre Ministerial de 27 de juliol de 1946, que establia la reglamentació del Treball per al Personal de la Siderometalúrgica, extret de PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.784.

¹⁰ Article 50 de l’Ordre Ministerial de 3 de març de 1950, que establia la reglamentació del Treball per al Personal de la Banca privada, extret de PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.784.

que oferia la dona al home alhora de casar-se. I això es va anar estenent fins que totes les empreses tenien reglamentacions d'aquest tipus.

En definitiva, a efectes legals, aquella època només es consideraven dones treballadores a "a) la dona que era cap de família i que no tenia cap fill que pogués mantenir-la; b) la dona casada separada del seu marit o bé que aquest fos discapacitat; c) la dona soltera que no disposés de cap mitjà de vida familiar, o que estigués en possessió d'un títol que la capacités per a l'exercici professional o; d) qualsevol altre cas de circumstàncies anàlogues que poguessin presentar-se i que situessin a la sol·licitant com a subjecte de drets i obligacions"¹¹.

Tots aquests fonaments, estaven recolzats i, per tant, tenien més força gràcies a l'església i la *Sección Femenina*. Com diu RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, "per ajudar al nou règim amb aquesta labor d'anul·lació de gènere hi havia l'Església Catòlica, difusora de valors cristians i del model de dona piadosa encarnada en la Verge Maria, en Santa Teresa de Jesús o en la Reina Isabel la Catòlica [...]"¹². Per altra banda, el 1934 es va crear la *Sección Femenina* de la Falange espanyola per Pilar Primo de Rivera, on en un discurs que va fer el 30 de maig de 1939 va pronunciar les següents paraules en referència a la labor de la *Sección Femenina*: "els hi ensenyarem a les dones la cura del fills, perquè no té perdó que es morin per ignorància tants nens que són servidors de Déu i futurs soldats d'Espanya. Els hi ensenyarem també la cura de la casa i el gust per les labors artesanes i per la música. Els infondrem aquests modes de ser que volia José Antonio per a tots els espanyols, perquè així elles, quan tinguin fills, formin als petits en l'amor a Déu i en aquesta manera de ser la Falange. I quan passi una generació, per obra d'elles, aquell nen que des de petit va portar posat l'uniforme, que entre els seus contes infantils va escoltar la història de la guerra i del *Caudillo* i la vida i la mort de José Antonio, quan arribi a la majoria d'edat serà un home cabdal i tindrà ja posat dins de si aquest

---

¹¹ RODRIGO PAREDES, Florentina, "El regreso a la tradición durante el primer franquismo: la mujer, la 'gran olvidada' de la normativa legal", a ACERTE DE LA CORTE, Eduardo, ALONSO RIVEIRO, Mónica, ALVARADO LÓPEZ, María Cruz, et. al. (2019): *Las huellas del franquismo: pasado y presente*, (coord. REGUERO SANZ, I., REQUEJO FRAILE, M., et. al.) Ed. Comares, p. 885

¹² RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, Desire, "La losa del franquismo sobre la mujer. La mujer de hoy, las reminiscencias de aquel ayer", a ACERTE DE LA CORTE, Eduardo, ALONSO RIVEIRO, Mónica, ALVARADO LÓPEZ, María Cruz, et. al. (2019): *Las huellas del franquismo: pasado y presente*, (coord. REGUERO SANZ, I., REQUEJO FRAILE, M., et. al.) Ed. Comares, pp. 720 i 721.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

estil de la nostra Revolució. Tan posat, que ell no mirarà enrere per a contemplar el que hagin fet els seus pares, perquè això ja estarà aconseguit, i es posarà de cara al mar per a veure quines noves coses s'han de fer"¹³. És més, a l'inici era opcional participar de la *Sección Femenina*, però a l'any 1946 va passar a ser obligatori per a totes aquelles dones d'entre 17 i 35 anys i necessitaves acreditar que hi havies participat per a poder accedir a diferents feines, a poder-te treure el carnet de conduir, etc., en definitiva, l'objectiu era harmonitzar el pensament de totes les dones i tenir-les controlades i adoctrinades per a que pensessin i fessin el que volien des de l'Estat¹⁴.

Pel que fa a l'opinió de les entrevistades sobre aquest tema, hi ha divergències de pensament; per exemple, la Paqui considera que:

[Recuerdo que] hacían cursos para las mujeres donde enseñaban a coser a bordar y a llevar una casa. Y, al final, esto solo era un mecanismo más para hacer a las mujeres sumisas.

La Rosa, coincidint amb la Paqui, i com a dona que va haver-hi d'anar per obligació, explica que:

Era la Sección Femenina del Movimiento, i eren les dones de la Falange. Feien cursos de costura, de cuina, d'atendre als fills i d'infermeria. I recordo que una de les assignatures que feien era Formación del Espíritu Nacional.

[Penso que] entre elles i l'església, relegaven a les dones a servir a Déu a l'Estat i al marit. I els feien creure que com més bo fos aquest servei millor eren elles. Al final, buscaven maneres per tenir a les dones adoctrinades.

En canvi, un pensament completament diferent és el que té la Núria, dient que:

[...] La gent com jo [ho veiem com] una Bendicció de Déu et diria, perquè ajudaven molt a les nenes de les famílies que no tenien diners. Perquè eren unes dones que es cuidaven d'ensenyar de cosí, d'ensenyar a fer de menjar, en definitiva, a com portar una casa; les coses de la dona. No els hi ensenyaven com picar amb un martell, sinó les coses femenines.

En definitiva, com diu PERES DÍAZ, "així el model franquista inicia la seva caminada en la construcció d'un model imaginari nacional-catòlic en el que la dona

---

¹³ Retall de discurs de Pilar Primo de Rivera extret de RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, Desire, "La losa del franquismo sobre la mujer. La mujer de hoy, las reminiscencias de aquel ayer", cit., p. 721.

¹⁴ RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, Desire, "La losa del franquismo sobre la mujer. La mujer de hoy, las reminiscencias de aquel ayer", cit., p. 722.

queda subordinada respecte de l'home en l'àmbit del treball [...]. A més, és una ruptura amb el marc de les llibertats democràtiques i la negociació col·lectiva. D'aquí que sigui el poder autoritari qui limiti o restringeixi els drets de la dona, raó per la que ja des del *Foro del Trabajo* l'Estat es reservi el poder d'ordenar i regular jurídicament les relacions socials, més específicament, les relacions de treball"¹⁵.

3.1.2. Llei de l'assegurament obligatori per malaltia de l'any 1942

Aquesta llei, bàsicament, tracta sobre establir "l'assegurament per malaltia [...] promulgat pel *Fuero del Trabajo*, en la declaració dècima de la qual s'ordena l'establiment d'un assegurament total [...]"¹⁶. I, com diu la declaració dècima del *Fuero del Trabajo*; "1. La previsió proporcionarà al treballador la seguretat del seu emparament en l'infortuni. 2. S'incrementaran els asseguraments socials de vellesa, invalidesa, maternitat, accidents de treball, malalties professionals, tuberculosi i atur forçós, tendint-se a la implementació d'un assegurament total. De manera primordial s'atendrà a dotar als treballadors ancians d'un retiro suficient". Per tant, en definitiva, posen en pràctica una de les coses que van prometre l'any 1937, ja remarcant que hi hauria un assegurament per a la "maternitat".

3.1.3. Llei del contracte de treball de l'any 1944

Aquesta llei comença definint en l'article 1 del Llibre I què considera com a contracte de treball; "qualsevol que sigui la seva denominació, aquell per virtut del qual una o vaires persones participen en la producció mitjançant l'exercici voluntàriament prestat de les seves facultats intel·lectuals i manuals, obligant-se a executar una obra o a prestar un servei a un o varis patrons o empresaris o a una persona jurídica de tal caràcter sota la dependència d'aquests, mitjançant una remuneració sigui com sigui la classe o forma d'aquella"¹⁷. I es procedeix a regular tot el que fa referència als contractes i als cobraments d'aquests. En definitiva, el

---

¹⁵ PERES DÍAZ, Daniel, "Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica", cit., p.785.

¹⁶ Preàmbul de la Llei de 14 de desembre de 1942, per la que es crea l'assegurament obligatori de malaltia.

¹⁷ Article 1 del Decret de 26 de gener del 1944 pel que s'aprova el text refós del Llibre 1 de la Llei de Contractes de treball que deroga la Llei de 21 de novembre de 1931.

que fa és adaptar la Llei del 1931 al nou règim i, per exemple, “si la llei del 1931 establia en l’article 72 que ‘el deure primordial del treballador és la diligència en el treball, la col·laboració en la bona marxa de la producció i del comerç o en la prosperitat de la unitat econòmica per a qui presti les seves obres o serveis’ en la llei del 1944 el deure de diligència es convertia en el d’obediència; el nou redactat de l’article 72 diu que ‘és deure del treballador complir els reglaments de treball així com les odres i instruccions del cap de l’empresa, dels encarregats o representants d’aquesta i dels elements del personal de la mateixa que l’assisteixin”¹⁸, fent que quedés molt clara la subordinació dels treballadors a l’empresari. “Les conductes [objectes de] penalització eren tantes que podien ser utilitzades arbitràriament per les empreses per a penalitzar a un treballar molest o a un grup de treballadors amb actituds ‘inadequades’”¹⁹.

Pel que fa referència a les dones, en aquesta llei, hi ha la primera referència a l’article 11 que parla sobre els requisits del contracte de treball i, específicament, en l’apartat d) quan diu que “[podrà concretar la prestació dels seus serveis] la dona casada, amb autorització del seu marit, excepte el cas de separació de dret o de fet, en el que s’entendrà concedida pel ministeri de la Llei per a tots els efectes derivats del contracte inclús l’apercebiment de la remuneració [per tant, requerirà] d’una autorització expressa o tàcita que supleixi la limitació²⁰ i produeixi plens efectes al contracte”²¹ per part del marit. Fent això, s’està dient que la dona “té menys ‘capacitat’ de dur a terme determinats negocis jurídics; pel que, implícitament,

---

¹⁸ MOLINERO, Carme i YSÀS, Pere, “Productores disciplinados: control y represión laboral durante el franquismo (1939-1958)”, cit., pp. 40 i 41.

¹⁹ MOLINERO, Carme i YSÀS, Pere, “Productores disciplinados: control y represión laboral durante el franquismo (1939-1958)”, cit., p. 58.

²⁰ Aquells època entenen que les dones tenien una limitació que no els permetia prendre decisions per elles mateixes i per això havien de requerir l’autorització del marit. Un exemple d’això és que es va arribar a proposar que la Llei de contractes del 1944 recollís la figura de la ‘mitja capacitat’ com a “manera de resoldre el problema dels menors, de la dona casada i de l’incapaç mental”, extret de MOLINERO, C. i YSÀS, P., (1985): *Patria, Justicia y Pan*. *Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya, 1939-1951*, Ed. Magrana (Barcelona) alhora extret de ESPUNY TOMÁS, María Jesús, “Mujer casada y trabajo: una aproximación al primer ordenamiento jurídico franquista”, cit., p. 930.

²¹ ESPUNY TOMÁS, María Jesús, “Mujer casada y trabajo: una aproximación al primer ordenamiento jurídico franquista”, cit., p. 931.

s'està equiparant a la dona amb un ser necessitat de tutela, com poden ser els menors d'edat o les persones grans o vulnerables [...]”²².

També es fa referència a la dona casada a l'article 58 que parla sobre el pagament del salari i diu que “serà vàlid el pagament fet a la dona casada de la remuneració del seu treball si no consta la oposició del marit. Per tal que la oposició del marit surti efecte, s'haurà de formular davant del Magistrat del Treball corresponent [...] qui després d'haver escoltat a la dona, i en la vista de les proves practicades, la autoritzarà o no per a rebre per a sí [mateixa] el salari i per invertir-lo en les necessitats de la llar. En el cas de separació legal o de fet dels conjugues, el marit no podrà oposar-se a que la dona percebi la remuneració del seu propi treball”, en aquest cas, si el marit no diu el contrari la dona té el dret a cobrar el que per la seva feina mereixi, però si s'hi oposa no podrà.

Relacionant els dos articles que parla de la dona casada se'n poden extreure varies observacions: “si estigués separada de fet o de dret podria contractar lliurement per considerar-se que conta amb l'autorització necessària concedida pel ministeri legal i pot percebre la remuneració al seu treball sense que el marit pugui oposar-se. La dona casada no separada necessitarà la autorització marital per a contractar. Una vegada concedida aquesta, podrà percebre la remuneració corresponent, excepte si consta l'oposició del marit, opció que contempla l'article 58.2 a la vegada que fixa el procediment a seguir per a obtenir l'autorització corresponent a percebre el salari”²³.

També és interessant remarcar que la l'article 58 de la Llei ja diu que la remuneració que rep la dona ha d'anar destinada a “les necessitats de la llar”; per tant, remarca una vegada més que la dona casada té l'objectiu d'encarregar-se a la llar i les tasques domèstiques i de cura i que si treballa és per una necessitat concreta i els diners que en guanyi han d'anar destinats a aquesta. En definitiva, “un element que reforça la tesis [...] que l'engranatge jurídica-laboral franquista venia a legitimar la

---

²² PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.787.

²³ SUÁREZ GONZÁLEZ, F. (1967): *Menores y mujeres ante el contrato de trabajo*, Ed. Instituto de Estudios Políticos (Madrid), extret de ESPUNY TOMÁS, María Jesús, “Mujer casada y trabajo: una aproximación al primer ordenamiento jurídico franquista”, cit., p. 931.

separació dels espais productius i reproductius en funció del sexe. I això, [...] sobre la base d'un ideal nacional-catòlic”²⁴.

Pel que fa al Llibre II es dedica al contracte de treball de les dones (va dels articles 162 a 169) i treballa els temes de: la llei de la cadira, la lactància, la maternitat i la vacunació. Pel que fa al tema de la vacunació, el que deia és que “les dones no podien ser admeses a cap treball industrial o mercantil si no havien presentat al patró o a l'Empresa un certificat d'estar vacunades i de no patir cap malaltia contagiosa. Es tracta d'un requisit per a l'admissió de la dona en el lloc de treball, no per a la validesa del contracte” i l'explicació d'això és que era per a protegir a les dones que estaven en sales de lactància, per no exposar-les al risc de contagi²⁵. També es preveia que si la dona embarassada amb un informe mèdic havia d'abandonar la feina l'últim mes d'embaràs ho podria fer i li guardarien el seu lloc de treball²⁶. Pel que fa a la lactància, podien tenir una hora de descans al dia que podien fraccionar en dos parts i no se'ls hi descomptaria de la jornada laboral. I, per últim, pel que fa a la Llei de la Cadira, seguia vigent la llei que obligava a tots els establiments –no relacionats amb la fàbrica– on hi treballés una dona, a tenir el dret exclusiu a poder disposar d'una cadira²⁷.

3.1.4. Llei dels convenis col·lectius sindicals de l'any 1958

En aquella dècada ja es preveia que hi hauria un canvi industrial, com exposa el preàmbul de la pròpia llei “s'està operant una renovació industrial transcendent que ha d'arrencar no només d'una evolució i perfeccionament dels utensilis i la tècnica, sinó, de forma rellevant, la modificació de les condicions en que el treball es presta i del major ímpetu amb el que es rendeixi”²⁸. Així doncs, decideixen establir la facultat de poder crear Convenis Col·lectius que “fonamenten l'esperit de justícia

---

²⁴ PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.788.

²⁵ ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, “Aproximación histórica al principio de igualdad de sexos (IV): De la Ley de Contrato de Trabajo de 1944 a las últimas disposiciones franquistas”, *IUSLabor. Revista d'anàlisi de Dret del Treball*, n.º 1 (2008), p. 4.

²⁶ ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, “Aproximación histórica al principio de igualdad de sexos (IV): De la Ley de Contrato de Trabajo de 1944 a las últimas disposiciones franquistas”, cit., p. 5.

²⁷ ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, “Aproximación histórica al principio de igualdad de sexos (IV): De la Ley de Contrato de Trabajo de 1944 a las últimas disposiciones franquistas”, cit., p. 6.

²⁸ Exposició de Motius de la Llei de 24 d'abril de 1958 sobre convenis col·lectius sindicals.

social i el sentit de la unitat de producció i comunitat del treball així com la millora del nivell de vida dels treballadors i la elevació de la productivitat”²⁹, perquè estava lligat directament amb l’elevació de la productivitat, de fet, així ho adverteix a l’Exposició de Motius dient que això ha de suposar un “estímul [perquè els treballadors] col·laborin, en definitiva, en augmentar la producció, beneficiós no només per a la pròpia empresa i per a la major garantia del treballador, sinó també per al progrés de l’economia nacional del qual se’n beneficia [...] cada consumidor autònom”³⁰. I es podien fer servir per “complementar o millorar”³¹ les condicions de treball fixades per “Lleis, Decrets, Reglamentacions de Treball, Ordres Ministerials i demés disposicions oficials”³².

3.1.5. Contradicció del règim franquista sobre la dona (no) treballadora

A mode de reflexió, durant el règim franquista intenten construir un règim sobre la dona no-treballadora on la situen fora del mercat laboral i les releguen a l’àmbit privat i reproductiu. I aquesta idea és la que plasma i reitera en totes les lleis comentades fins al moment. Aquest principi era un dels pilars en els que es fomentava el règim franquista amb la seva moral catòlica i inflexible. Es basaven en defensar que la dona era ‘l’àngel de la llar’ i l’home ‘el guanyador del pa’.

Però la realitat no va ser aquesta, les dones treballaven i mai ho van deixar de fer, degut a que la premissa de fer allò que sigui necessari des de l’Estat per tal que “permeti al cap de família el manteniment amb el que procedeix del seu sol treball i esforç d’un nivell digne de vida per a la seva família”³³ no es va aconseguir en cap moment. Per tant, la dona es veia obligada a treballar per complementar el sou del marit i poder tirar endavant. El problema és que com que era il·legal ho havien de fer de forma clandestina³⁴ i d’aquí la seva *invisibilització*. Això implica situacions

---

²⁹ Article 1 de la Llei de 24 d’abril de 1958 sobre convenis col·lectius sindicals.

³⁰ Exposició de Motius de la Llei de 24 d’abril de 1958 sobre convenis col·lectius sindicals.

³¹ Article 3 de la Llei de 24 d’abril de 1958 sobre convenis col·lectius sindicals.

³² Article 3 de la Llei de 24 d’abril de 1958 sobre convenis col·lectius sindicals.

³³ Exposició de Motius de la Llei 56/1961, de 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

³⁴ “Al 1940 el percentatge de dones, que oficialment treballaven, respecte el total de població femenina no excedia del 8%”, DURÁN, M.A. (1972): *El trabajo de la mujer en España. Un estudio demográfico*, Ed. Tecnos, Madrid, extret de RODRIGO PAREDES, Florentina, “El regreso a la tradición durante el primer franquismo: la mujer, la ‘gran olvidada’ de la normativa legal”, cit., p. 895.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

molt precàries perquè no podien estar donades d'alta a la Seguretat Social, tenien pitjors condicions, cobraven molt menys, etc. i durant aquell temps es va crear molta economia submergida de treball femení.

Com deia RODRIGO PAREDES, “el mercat laboral femení seguia existint en diferents sectors: indústries, bars, cafeteries, cabarets i teatres contractaven a un gran nombre de dones. La legislació no impedia, sinó que des-incentivava a la dona a treballar [...]. La situació econòmica de moltes famílies va arribar a tal precarietat que el sou deportat per les dones era, en la majoria de les ocasions, necessari per a la supervivència de la llar”³⁵.

I així ho assegurava la Núria, quan explicava, en diversos moments de l'entrevista i referint-se a abans dels anys 60 en cada cas, que:

Per tant, a la fàbrica hi havia dones de totes les edats, però sí que és veritat que passava molt que quan et casaves deixaves de treballar, però també n'hi havia que no, la meva millor amiga es va casar i va seguir treballant fins que la fàbrica es va tancar. És que en el meu temps, les dones que volien treballar treballaven. Un exemple d'això podria ser la meva mare: quan vaig néixer sí que estava a casa i em cuidava a mi i de la casa, però quan jo em vaig fer gran i ja anava a treballar, la meva mare va decidir venir a la fàbrica i posar-se a treballar d'escutiadora també. Perquè aquells temps, nena, ens faltaven moltes coses, però la feina no, feina n'hi havia per parar un tren i per tant n'hi havia per tothom. I això ho feia per complementar el sou del meu pare i perquè les seves amigues treballaven i ella també volia, sinó s'avorria a casa.

Ara també t'he de dir que hi havia moltes dones casades que el que sí que feien era treballar a casa. És a dir, hi havia uns camions que repartien teles per arreglar i les dones les treballaven i al cap d'uns dies les passaven a buscar i en deixaven més. Ja et dic, feina n'hi havia moltíssima i la gent treballava molt però és que també cobrava molt! Va haver-hi un moment que la gent es va començar a comprar apartaments i demés.

I jo personalment, tot i estar casada també feia peces a casa i em treia els meus cèntims, això sí que li semblava bé al Manel.

RODRIGO PAREDES, segueix dient que “als anys 40 el govern franquista seguiria desenvolupant normatives amb objectius protectors de l'àmbit familiar junt amb

---

³⁵ RODRIGO PAREDES, Florentina, “El regreso a la tradición durante el primer franquismo: la mujer, la ‘gran olvidada’ de la normativa legal”, cit., p. 893.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

mesures que no incentivaven el treball femení. Un exemple d'aquestes mesures són les clàusules de discriminació salarial les quals es van mantenir vigents en gran número de reglaments laborals fins el 1961. [Com a exemple de reglament discriminatori en matèria salarial]: la Resolució del 26 de maig de 1951 establí que les dones de la indústria de la fabricació de xapes i taules de fusta cobrarien, a treball equivalent al de l'home, el 80% del salari”³⁶.

Així doncs, “el propi règim, incorria aquí de nou en una altra contradicció, perquè mentre protegia i aïllava a la dona de l'àmbit professional i laboral, per altra banda, necessitava de la seva mà d'obra [... a banda d'haver de] compaginar-ho amb els rols d'identitat del nou estat, bona esposa i mare, pilar de la llar”³⁷.

Bé, doncs, “en definitiva, les traves legislatives que impedièn a la dona casada treballar fora de la llar van aconseguir els seus objectius de manera molt relativa. El treball assalariat de la dona no es va erradicar de la manera desitjada per l'Estat franquista i les mesures que ho reglamentaven només van servir per disfressar una realitat laboral oficial que diferia desmesuradament de la situació real”³⁸.

3.2. Llei dels drets polítics professionals i de treball de la dona de l'any 1961

3.2.1. Motiu de la creació d'aquesta llei

Com explica ESPUNY TOMÁS “en la dècada dels anys 50 van sorgir una sèrie de transformacions a nivell de política internacional que van fer necessària la integració de les dones en l'esfera pública i en els mitjans de producció, pel que es van modificar els impediments legals que les mantenien al marge d'alguns

---

³⁶ RODRIGO PAREDES, Florentina, “El regreso a la tradición durante el primer franquismo: la mujer, la ‘gran olvidada’ de la normativa legal”, cit., p. 897.

³⁷ MUÑOZ SÁNCHEZ, Esmeralda, i BENITOS SANTOS, María, “Dignidad, subsistencia i resistencia de las mujeres represaliadas en el franquismo el caso de Ciudad Real”, a ACERTE DE LA CORTE, Eduardo, ALONSO RIVEIRO, Mónica, ALVARADO LÓPEZ, María Cruz, et. al. (2019): *Las huellas del franquismo: pasado y presente*, (coord. REGUERO SANZ, I., REQUEJO FRAILE, M., et. al.) Ed. Comares, p. 869.

³⁸ RODRIGO PAREDES, Florentina, “El regreso a la tradición durante el primer franquismo: la mujer, la ‘gran olvidada’ de la normativa legal”, cit., p. 898.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

treballs”³⁹. Aquesta Llei del 1961 “va suposar una ampliació significativa (encara que limitada) dels drets laborals de les dones”⁴⁰.

VALIENTE FERNÁNDEZ va fer la reflexió que, normalment, en règims autoritaris i dictatorials, des d’una perspectiva històrica, no és normal trobar mesures liberalitzadores en general, i menys, específicament, dels drets de les dones. Llavors, intenta fer un anàlisi de quines són les raons o objectius que tenia el règim franquista per tal de pensar que seria positiu dur a terme aquesta llei que liberalitzava a les dones. Arriba a la conclusió que ha de ser per algun d’aquests tres motius: econòmics, socials o polítics⁴¹.

Pel que fa a l’efecte econòmic i social, l’autora no els veu com a motius vàlids com per a justificar la creació de la Llei del 1961; l’econòmic, perquè malgrat fer el Pla d’Estabilització de 1959 en veure el fracàs de l’autarquia i necessitar d’ajuda externa, no va implicar un necessari augment de mà d’obra, ja que hi havia mà d’obra masculina suficient i que en cas d’haver-la necessitat i ser aquest el motiu, no era necessari concedir-los ‘tants’ privilegis⁴². I, pel que fa als motius socials, tampoc els veu perquè malgrat sí que hi devia haver persones a títol individual que creguessin que era necessari dotar de més drets i llibertats al sector femení, però pel que diuen les enquestes, era molt mínim i no hi havia organització col·lectiva que ho defensés com a tal; per tant, pressions socials que reclamessin aquests drets aconseguint que legislessin al seu favor, tampoc va ser un motiu possible⁴³.

Així doncs, VALIENTE FERNÁNDEZ considera que els motius per a crear la Llei de 1961 eren polítics. El primer que s’ha de contextualitzar és la situació política internacional d’aquells anys: acaba la Segona Guerra Mundial i Espanya com a país ‘neutral’ durant la guerra es queda aïllat per la resta de països quan es derroten les

---

³⁹ ESPUNY TOMÁS, María Jesús, “Aproximación histórica al principio de igualdad de sexos (IV): De la Ley de Contrato de Trabajo de 1944 a las últimas disposiciones franquistas”, cit., p. 7.

⁴⁰ VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia, “La liberalización del régimen franquista: la Ley de 22 de julio de 1961 sobre derechos políticos, profesionales de trabajo de la mujer”, *Revista Historia Social*, n.º 31 (1998), p. 47.

⁴¹ VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia, “La liberalización del régimen franquista: la Ley de 22 de julio de 1961 sobre derechos políticos, profesionales de trabajo de la mujer”, cit., pp. 50 i ss.

⁴² VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia, “La liberalización del régimen franquista: la Ley de 22 de julio de 1961 sobre derechos políticos, profesionales de trabajo de la mujer”, cit., pp. 52 i 53.

⁴³ VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia, “La liberalización del régimen franquista: la Ley de 22 de julio de 1961 sobre derechos políticos, profesionales de trabajo de la mujer”, cit., pp. 55 a 57.

altres dictadures (Alemanya, Itàlia, etc.) per tant, tothom trenca relacions amb Espanya. Al cap d'uns anys, es comencen a establir algunes aliances així com també Espanya comença a participar d'organitzacions internacionals (com OMS, ONU, UNESCO, etc.) però va ser un procés molt lent i per aconseguir-ho havien d'anar mostrant una evolució en la seva manera de gestionar el país. Així doncs, estaven molt a l'expectativa internacional. Durant les quatre dècades franquistes, qui va portar la veu cantant en referència a tot allò que concernia a les dones va ser el *Sector Femenino*: una qüestió que els va preocupar sempre va ser la imatge internacional que tenia Espanya. I aquells anys van detectar que tots els països començaven a fer passes endavant pel que fa als drets de les dones en el seu conjunt. Per aquest motiu, en aquell moment, van creure que el més idoni per a tenir acceptació internacional era adherir-se a aquesta 'corrent' de la valoració dels drets de les dones en equiparació als dels homes. En conseqüència, van ser elles qui van presentar el projecte de llei a la Comissió de les Lleis Constituents de les Corts per tal que s'esmenés i s'aprovés. I així es va fer ⁴⁴.

Per tant, la raó principal, segons VALIENTE FERNÁNDEZ, va ser motius polítics, encara que motius socials i econòmics⁴⁵ també van tenir-hi a veure. Però, en gran mesura, va ser per tal de poder obtenir aquest reconeixement i acceptació internacional que tan els qüestionava fins al moment degut a la legislació tan discriminatòria que tenien vers les dones.

3.2.2. Anàlisi de la Llei: excepcions i contradiccions

El preàmbul de la Llei ja diu que el que pretén és “[...] suprimir restriccions i discriminacions basades en situacions sociològiques que pertanyen al passat i que no es compaginen ni amb la formació ni amb la capacitat de la dona espanyola [...]”⁴⁶ però sempre tenint en compte que “tota norma que s'enfronta amb la regulació jurídica de les activitats socials de la dona ha de tenir sempre a la vista

---

⁴⁴ VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia, “La liberalización del régimen franquista: la Ley de 22 de julio de 1961 sobre derechos políticos, profesionales de trabajo de la mujer”, cit., pp. 57 i ss.

⁴⁵ Per tal d'ampliar aquest punt, sobre la intervenció de motius socials i econòmics es de recomanada lectura la següent: RUIZ FRANCO, María del Rosario, “Nuevos horizontes para las mujeres de los años 60: la ley de 22 de julio de 1961”, *Revista Arenal*, n.º 2 (1995), pp. 247 i ss.

⁴⁶ Preàmbul de la Llei 56/1961, del 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

aquestes dues circumstàncies que han influenciat o influeixen en la seva articulació: el sexe, en primer lloc, i l'Estat, en segon terme"⁴⁷. I explica el dos termes: "el sexe, resulta evident que per si sol no pot implicar limitació"⁴⁸ i pel que fa al factor de l'Estat, "el matrimoni exigeix una potestat de direcció que la naturalesa, la religió i la història atribueixen al marit"⁴⁹. En base a això articulen la llei, que està formada per cinc articles i tres disposicions finals, on tracten els temes de "el dret per a la participació i el desenvolupament dels càrrecs públics, l'accés a l'Administració Pública i el reconeixement de la capacitat per a poder realitzar contractes de treball"⁵⁰ pel que fa a les dones.

L'article primer és bastant genèric i diu que "la Llei reconeix a la dona amb els mateixos drets que a l'home per a l'exercici de tota classe d'activitats polítiques, professionals i de treball, sense més limitació que les establertes en la present Llei"⁵¹.

En l'article segon, diu per allò pel que sí que està facultada al dona és "en l'elecció i ser elegida per al desenvolupament de qualsevol càrrec públic [així com...] ser designada per al desenvolupament de qualsevol càrrec públic de l'Estat, Administració Local i Organismes autònoms dependents d'un i altre"⁵².

I en l'article tercer estableix, en primer lloc, que "en les mateixes condicions que l'home, la dona pot participar en oposicions, concursos-oposicions i qualsevol altre sistema per a la provisió de places de qualsevulla Administració pública"⁵³ si bé, a continuació es contradiu posant les següents excepcions; "a) Les Armes i Cossos

---

⁴⁷ Preàmbul de la Llei 56/1961, del 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

⁴⁸ Preàmbul de la Llei 56/1961, del 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

⁴⁹ Preàmbul de la Llei 56/1961, del 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

⁵⁰ PAZ TORRES, Olga, ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, CAÑABATE PÉREZ, Josep i GARCÍA GONZÁLEZ, Guillermo, "Subiendo al estrado: mujeres y administración de justicia (1961-1966)", a BRAVO BOSCH, María José, MALAVÉ OSUNA, Belén, MELADO LIROLA, Ana Isabel, et. al. (2010): *Experiencias jurídicas e identidades femeninas*, Ed. Dykinson, pp. 107 i 108.

⁵¹ Article 1 de la Llei 56/1961, de 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

⁵² Article 2 de la Llei 56/1961, de 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

⁵³ Article 3.1 de la Llei 56/1961, de 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

de l'Exèrcit de Terra, Mar i Aire [...]; b) Als Instituts armats i Cossos, servis o carreres que impliquin normalment utilització d'armes [...]; les Administracions de Justícia en els càrrecs de Magistrats, Jutges i Fiscals [...]; i el personal titular de la Marina Mercant, a excepció de les funcions sanitàries”⁵⁴.

Aquestes excepcions, mereixen d'una certa reflexió, ja que, bàsicament les feines que els segueixen prohibint són l'exèrcit i la Justícia i són els dos àmbits que ofereixen més poder a un Estat i, per tant, volien seguir tenint el poder absolut, com a homes, davant de la direcció del país.

Seguidament, a l'article quart es preveu que la dona “podrà celebrar tota classe de contractes de treball [i que] en les reglamentacions de treball, convenis col·lectius i reglaments d'empresa no es farà discriminació alguna en perjudici del sexe o de l'estat civil, encara que aquest últim s'alteri en el curs de la relació laboral. Les disposicions reglamentaries determinaran els treballs que, pel seu caràcter penós, perillós o insalubre, han de quedar exceptuats a la dona [i per acabar diu que] les disposicions laborals reconeixeran el principi d'igualtat de retribució dels treballs de valor igual”⁵⁵.

L'article cinquè, i darrer, que és el que va suscitar més debat alhora de validar aquesta llei, parla sobre la llicència marital i diu que “quan per llei s'exigeixi l'autorització marital per a l'exercici dels drets reconeguts en la present, haurà de constar de forma expressa i, si fos denegada, l'oposició o negativa del marit no serà eficaç quan es declari judicialment que ha sigut feta de mala fe o amb abús de dret”⁵⁶.

La discussió sobre com aprovar aquesta llei i com esmenar-la va ser de dos dies i va ajudar molt “a revelar en quins aspectes de l'estatus jurídic de les dones resultaria més fàcil i ardu emprendre reformes durant el segon franquisme”⁵⁷, és a dir, fins a

---

⁵⁴ Article 3.2 de la Llei 56/1961, de 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

⁵⁵ Article 4 de la Llei 56/1961, de 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

⁵⁶ Article 5 de la Llei 56/1961, de 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

⁵⁷ VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia, “La liberalización del régimen franquista: la Ley de 22 de julio de 1961 sobre derechos políticos, profesionales de trabajo de la mujer”, cit., p. 62.

on estaven disposades, les altes esferes polítiques, a reconèixer els drets de les dones per tal de guanyar per a Espanya majors cotes d'acceptació en l'estranger, i quins passos no es donarien de cap manera"⁵⁸. I, bàsicament, el que van debatre és quins límits no estava disposat a sobrepassar el règim franquista vers les dones i els seus dret. Finalment, on es van veure intransigents va ser amb la llicència marital i, al final això és una contradicció perquè “després de proclamar en l'article 1 el dret de la dona a l'exercici de tota classe d'activitat política, professional o de treball i de reconèixer el dret a la igualtat retributiva respecte de l'home [...] acaba admeten que per Llei es pugui exigir l'autorització marital per a l'exercici dels drets reconeguts en aquesta Llei [...]”⁵⁹. És que inclús “implica una regressió respecte de la Llei anterior [la Llei de Contracte de Treball] en la matèria relativa a la dona casada; per exigir de forma expressa una autorització marital ('amb autorització del seu marit') i per no al·ludir al supòsit de separació de fet o de dret a que es refereix la Llei de Contracte de Treball ('excepte en el cas de separació de fet o de dret')”⁶⁰.

El debat que va suscitar aquest tema no es va enfocar ni tan sols en si s'havia de mantenir o treure, sinó que l'origen del debat es va basar en com s'havia d'atorgar aquesta llicència, ja que el redactat inicial era que es presumia que si el marit no deia res, ho acceptava i el redactat final va acabar sent que el marit ho havia d'aprovar expressament⁶¹. L'argumentari que feien servir per defensar això, quan a escala internacional ja s'havia abolit o s'estava minorant l'exigència, era que “a Espanya mai hauria d'imitar, sinó que s'hauria de mantenir en les seves disposicions especials [...] perquè] apuntalaven l'harmonia i la cohesió de la família espanyola, intensament envejada en altres parts del món”⁶².

Concloent, com apunta VALIENTE FERNÁNDEZ, “la Llei de 1961 va mostrar, doncs, que resultaria menys difícil aconseguir que les dones accedissin a l'àmbit

---

⁵⁸ VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia, “La liberalización del régimen franquista: la Ley de 22 de julio de 1961 sobre derechos políticos, profesionales de trabajo de la mujer”, cit., p. 60.

⁵⁹ PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.789.

⁶⁰ ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, “Aproximación histórica al principio de igualdad de sexos (IV): De la Ley de Contrato de Trabajo de 1944 a las últimas disposiciones franquistas”, cit., p. 10.

⁶¹ VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia, “La liberalización del régimen franquista: la Ley de 22 de julio de 1961 sobre derechos políticos, profesionales de trabajo de la mujer”, cit., p. 61.

⁶² VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia, “La liberalización del régimen franquista: la Ley de 22 de julio de 1961 sobre derechos políticos, profesionales de trabajo de la mujer”, cit., p. 61.

públic, en comparació amb els intents d'establir una posició més igualitària en l'àmbit privat. La discussió de la disposició legislativa amb la que les autoritats franquistes van pretendre recollir un major grau d'acceptació internacional del règim va descobrir el preu que bona part de l'elit política no estava disposada a pagar per obtenir tal propòsit: el fet de qüestionar el principi d'autoritat en la família, la cèl·lula primària de la societat segons el discurs oficial”⁶³.

Cal dir que “les disposicions establertes en aquesta Llei, van ser ratificades i ampliades en posteriors decrets, les restriccions establertes a la carrera judicial es van solucionar amb la Llei del 1966, però el llastre que va suposar per a les dones casades la autorització del marit no es va suprimir fins a Llei de 2 de maig de 1975”⁶⁴ amb la reforma dels Codis Civil i de Comerç⁶⁵ i “fins el 1976, amb l'aprovació de la llei de Relacions Laborals, no desapareixeran les últimes discriminacions”⁶⁶.

3.2.3. Decret de l'1 de febrer de 1962

El Decret 258/1962 d'1 de febrer, és el que s'encarregarà d'aplicar a l'esfera laboral la Llei 56/1961, de 22 de juliol, que equipara als treballadors d'un i altre sexe en els seus drets d'ordre laboral. És una llei molt curta i concisa, “el preàmbul ve marcat per un evident paternalisme jurídic: ‘des que el Moviment es va iniciar, ha sigut preocupació constant de la seva política laboral no només garantir la equitat en les condicions de treball femení, sinó rodejar-lo de tota sol·licitada protecció que les característiques vitals de la dona reclamen. L'examen de les Lleis laborals espanyoles no fa diferències en perjudici del treball femení. Abans, elles [les lleis laborals espanyoles] estableixen una sèrie d'institucions, tan en seguretat social com referides directament a la relació laboral, que atorguen a la dona privilegis i

---

⁶³ VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia, “La liberalización del régimen franquista: la Ley de 22 de julio de 1961 sobre derechos políticos, profesionales de trabajo de la mujer”, cit., p. 61.

⁶⁴ RUIZ FRANCO, María del Rosario, “Nuevos horizontes para las mujeres de los años 60: la ley de 22 de julio de 1961”, cit., p. 265.

⁶⁵ PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.794.

⁶⁶ SÁNCHEZ LÓPEZ, R. (1990): *Mujer española. Una sombra de destino en lo universal. Trayectoria histórica de Sección Femenina de Falange (1934-1977)*. Universidad de Murcia, extret de RUIZ FRANCO, María del Rosario, “Nuevos horizontes para las mujeres de los años 60: la ley de 22 de julio de 1961”, cit., p. 266.

defenses rellevants: així com atorgar-li descansos especials, apartar-la de treballs perillosos, nocius i fatigosos, valorar més les seves hores extraordinàries al concedir-li dots i indemnitzacions especials”⁶⁷.

A més, no deixa enrere aquesta insistència de dir què ha de fer la dona o com s’ha de comportar, perquè a la segona part del preàmbul diu: “en les presents normes es persegueix [...] no una igualtat material entre els treballadors d’ambdós sexes – propòsit que més que demagògic resultaria utòpic –, sinó suprimir discriminacions injustes per a la dona i, sobretot, per garantir el degut respecte a la seva personalitat com a treballadora, sense perjudicar amb això la seva futura col·locació, amb un proteccionisme exagerat i injust, i facilitant la seva possible preferència per romandre en la llar després del matrimoni que, en suma, quan les circumstàncies de la família ho permeten, és la versió més noble i transcendent del treball femení”⁶⁸. Per tant, en posar que ‘és la versió més noble i transcendent del treball femení’ ja estàs condicionant molt la llibertat de la dona de decidir què és el millor, perquè ja ho predeterminen en el Decret, ja marquen una línia a seguir.

Hi ha set articles i algunes incongruències: el primer article ja diu que la dona podrà celebrar amb tota llibertat contractes, convenis col·lectius, etc., però “sense perjudici [...] de les disposicions legals protectores del treball femení i de les que regulen la capacitat de la dona casada”⁶⁹, per tant, remarcant la connotació de l’excepcionalitat marcada per la ‘capacitat’ i ‘protecció necessària’ del gènere femení. En l’article segon s’ofereixen les opcions que té la dona quan canvia el seu estat civil a ‘casada’ que, encara que no ha de ‘trencar la relació laboral’ obligatòriament sí que les ofereixen ‘en defensa de la llar familiar: a) continuar treballant a l’empresa, b) rescindir el contracte amb una indemnització o bé, c) fer una excedència voluntària de mínim un any i màxim cinc, “concedint-li a la treballadora el ‘dret d’opció’, [tot i que] no és difícil d’imaginar que la possibilitat de reingrés de la treballadora, després de l’excedència voluntària al lloc de treball,

---

⁶⁷ PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.790.

⁶⁸ Preàmbul del Decret 258/1962, de l’1 de febrer, pel que s’aplica a l’esfera laboral la Llei 56/1961, de 22 de juliol que equipara als treballadors d’un i altre sexe en els seus drets de ordre laboral.

⁶⁹ Article 1 del Decret 258/1962, de l’1 de febrer, pel que s’aplica a l’esfera laboral la Llei 56/1961, de 22 de juliol que equipara als treballadors d’un i altre sexe en els seus drets de ordre laboral.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

anava acompanyat d'innombrables abusos"⁷⁰. A més, "l'errada principal és no haver fet extensiu aquest benefici en el cas de la maternitat [...], malaltia del marit, dels fills, dels pares, etc."⁷¹.

A l'article tercer s'asseguren de deixar clar que no podrà haver-hi cap distinció en quan a salari per la mateixa categoria, però incorren en la una contradicció, perquè segueixen dient: "les Reglamentacions de Treball, els Convenis Col·lectius i els Reglaments interns d'Empresa senyalaran normes específiques que adequin la retribució al diferent valor o qualitat del treball femení"⁷² i, l'encertada reflexió de PERES DÍAZ és; "I què passa amb 'el treball masculí'?"⁷³. A més, com afegeixen PAZ, ESPUNY, CAÑABATE i GARCÍA, "el discurs discriminatori, no obstant, es disfressa en aquesta norma. Aquest aspecte el veiem quan els convenis col·lectius fixen coeficients diferents de valoració en funció del sexe, els quals no són il·legals, perquè els llocs de treball 'menys remunerats són també els de menor rendiment' que, casualment, desenvolupen les dones"⁷⁴.

Després, els articles cinc, sis, set i vuit, parlen de la regulació de l'aprenentatge admissió, ascensos, premis, plusos, primes, etc., on alhora d'aplicar-ho "haurà de ser eliminada qualsevol discriminació en perjudici de la dona, sense més excepció que les que imposa les normes protectores del sexe"⁷⁵, després també parlen de les feines que al ser penoses, perilloses o insalubres no les han de fer les dones; del Règim d'Ajudes a la Família i, per últim, parlen de la possibilitat del Ministeri de Treball de fer les disposicions necessàries per al desenvolupament del Decret.

---

⁷⁰ PAZ TORRES, Olga, ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, CAÑABATE PÉREZ, Josep i GARCÍA GONZÁLEZ, Guillermo, "Subiendo al estrado: mujeres y administración de justicia (1961-1966)", a BRAVO BOSCH, María José, MALAVÉ OSUNA, Belén, MELADO LIROLA, Ana Isabel, et al. (2010): *Experiencias jurídicas e identidades femeninas*, cit., p. 110.

⁷¹ ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, "Aproximación histórica al principio de igualdad de sexos (IV): De la Ley de Contrato de Trabajo de 1944 a las últimas disposiciones franquistas", cit., p. 12.

⁷² Article 3 del Decret 258/1962, de l'1 de febrer, pel que s'aplica a l'esfera laboral la Llei 56/1961, de 22 de juliol que equipara als treballadors d'un i altre sexe en els seus drets de ordre laboral.

⁷³ PERES DÍAZ, Daniel, "Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica", cit., p.792.

⁷⁴ PAZ TORRES, Olga, ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, CAÑABATE PÉREZ, Josep i GARCÍA GONZÁLEZ, Guillermo, "Subiendo al estrado: mujeres y administración de justicia (1961-1966)", a BRAVO BOSCH, María José, MALAVÉ OSUNA, Belén, MELADO LIROLA, Ana Isabel, et al. (2010): *Experiencias jurídicas e identidades femeninas*, cit., p. 110.

⁷⁵ Article 5 del Decret 258/1962, de l'1 de febrer, pel que s'aplica a l'esfera laboral la Llei 56/1961, de 22 de juliol que equipara als treballadors d'un i altre sexe en els seus drets de ordre laboral.

3.2.4. Decret del 20 d'agost de 1970

Aquest Decret deroga el Decret 1 de febrer de 1962 i es dicta en aplicació de la Llei 22 de juny de 1961 i es refereix als drets laborals de la dona. “En el preàmbul de la norma justifica la seva necessitat d'aprovació per la ‘creixent participació de les dones en les activitats laborals’ i l'evolució dels conceptes de ‘treball femení’ que fa necessària la seva equiparació a l'home”⁷⁶. Tot i això, com s'ha explicat en l'epígraf 3.1.5., és irreal perquè les dones mai van deixar de participar en les activitats laborals, no era res nou.

El llenguatge d'aquesta disposició ja és diferent i denota més contundència i obligatorietat, canviant: ‘la dona podrà celebrar tota classe de contractes de treball [...]’ de l'antic Decret per ‘la dona té el dret a prestar serveis laborals en plena situació d'igualtat jurídica amb l'home i a percebre per això idèntica remuneració’ del nou decret. Manté una única excepcionalitat per a les dones que és: “els treballs perillosos, insalubres, o especialment penosos, senyalats en els Convenis Internacionals i Lleis específiques sobre les matèries respectives”^{77 78}. Tot i això, se segueix veient una subordinació directa a l'home quan diu que un dels objectius és “harmonitzar el treball per compte aliè de la dona amb el compliment dels seus deures familiars, singularment com a esposa i mare”⁷⁹.

A l'article 2.2 i 2.3 del Decret, es defineix quines dones poden lliurement establir prestació de serveis i són: a) les solteres més grans de 18 anys, b) les solteres d'entre 14 i 18 que visquin amb independència (però amb el consentiment del pare, avi o tutor) i c) les solteres menors de 18 anys, amb autorització del pare, avi o tutor i per les dones casades només serà possible si tenen la llicència marital⁸⁰. Per tant, encara

---

⁷⁶ PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.792.

⁷⁷ Article 8 del Decret 2310/70 de 20 d'agost del 1970 que deroga el Decret de 1 de febrer del 1962 i es dicta en aplicació de la Llei de 22 de juliol del 1961.

⁷⁸ ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, “Aproximación histórica al principio de igualdad de sexos (IV): De la Ley de Contrato de Trabajo de 1944 a las últimas disposiciones franquistas”, cit., p. 16.

⁷⁹ PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.792.

⁸⁰ PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.793.

no abandonen la idea de la necessitat del permís del marit i de, per tant, fer aquesta distinció entre dona casada i dona soltera.

Se segueixen mantenint les excedències voluntàries i es preveuen descansos voluntaris i obligats durant el període de gestació. També parla de beneficis per la mare de famílies nombroses, es dona una hora de lactància durant la jornada laboral així com s'obliga a la construcció de guardaries de dia, jardins d'infància i escoles de parvulari per part del Ministeri de Treball, especifica que Inspecció de Treball és l'encarregat que tot això es compleixi, entre d'altres coses⁸¹.

A mode de conclusió, com diu PERES DÍAZ, “la progressiva alliberació de la dona en el segon franquisme és menys rupturista del que podria pensar-se. Si que s'observa una certa línia de tendència dirigida a la consagració d'una esfera d'autonomia jurídica i de negoci que només es consolidarà al final del franquisme. Un estudi detallat [... de la llei del 61 i els dos decrets posteriors], demostren que el convenciment pels drets de la dona no era tal; i s'observa, en el fons de tot d'aquest patrimoni normatiu, certa inclinació per preservar a la dona –mitjançant la tècnica d'excedències i altres similars– a l'àmbit reproductiu i el de la llar”⁸².

---

⁸¹ ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, “Aproximación histórica al principio de igualdad de sexos (IV): De la Ley de Contrato de Trabajo de 1944 a las últimas disposiciones franquistas”, cit., p. 16 i ss.

⁸² PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, cit., p.794.

4. Anys 60 a Sabadell de la mà de la Paqui, la Rosa i la Núria

Aquest punt s'ha estructurat en base a les entrevistes realitzades, per tant, no es tracten el conjunt de fets més destacats que succeïren aquells anys, sinó aquells que van relatar les entrevistades.

4.1. Ciutat del tèxtil: creixement poblacional

Fotografia 2. Gasolinera de la Creu de Barberà de Sabadell, al 1968. Autoria desconeguda – AHS a González Ruiz, D. (2022): *Sabadell desaparegut*.

La indústria tèxtil de Sabadell “va ser el motor de l’economia sabadellenca a partir de mitjans del segle XIX i, consegüentment, va tenir una importància cabdal en el procés de desenvolupament de Sabadell com a ciutat”⁸³.

---

⁸³ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, (dirs. STOLCKE, V. i BAYLINA FERRÉ, M.), Tesi Doctoral a càrrec de la Universitat Autònoma de Barcelona, p. 135.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

L'any 1910 el 8,11% de la població de Sabadell ja era nascuda fora de Catalunya; sobretot provinent d'Aragó i el País Valencià i va anar creixent amb els anys⁸⁴. Així ho confirma la Núria quan parla de les seves companyes de la fàbrica on treballava:

[...] recordo que hi havia moltes treballadores de la fàbrica que els seus pares havien vingut d'Aragó, però elles ja havien nascut aquí a Catalunya [...].

I més endavant, cap al 1950, va començar a ser significativa l'arribada de murcians⁸⁵. Un exemple clar és el de la Rosa que explica que:

Els meus pares van venir de Múrcia el 1952, i tots els meus germans van néixer allà [...].

Aquest creixement va continuar fins que “Sabadell havia passat de tenir 47.831 habitants l'any 1940 a 174.042 l'any 1973. Entre la segona meitat dels anys cinquanta i el final dels seixanta [...] les massives onades migratòries s'hagueren d'acumular en els diferents suburbis que s'anaven construint més o menys espontàniament [a Sabadell]”⁸⁶.

Un pes important de tots aquests canvis, com s'ha dit, és la immigració: “aquesta arribada massiva de treballadors i treballadores d'arreu de l'Estat a Catalunya [...] va produir probablement el fenomen corrent en tot procés d'emigració massiva: el desplaçament de la classe obrera nadiua o procedent de corrents migratoris anteriors, cap a categories professionals de major qualificació. Desplaçament no solament socioeconòmic, sinó també geogràfic”⁸⁷.

I així es confirma amb dues de les tres entrevistades provinents de famílies emigrants: la Rosa de família Murciana i la Paqui de família Asturiana.

La situació socioeconòmica de les tres dones marca aquesta diferència ja que la Paqui i la Rosa respectivament anoten que:

Bueno éramos de clase obrera, pero no nos faltó de nada nunca [...].

---

⁸⁴ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p. 112.

⁸⁵ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p. 112.

⁸⁶ DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, Ed. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 45.

⁸⁷ PUIG I VALLS, Angelina, “Nivell de vida, condicions laborals i mobilització antifranquista a Sabadell, 1940-1970: una aproximació des dels testimonis orals”, *Arraona: Revista d'història* [en línia], (1991), n.º 8, p. 63. <https://raco.cat/index.php/Arraona/article/view/203598>.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

*Doncs teníem un nivell baix. Sobretot al principi que ens havíem de construir la casa*⁸⁸.

En canvi, la Núria assegura:

Doncs força bona. Eren treballadors, eh, [els seus pares] però mai ens va faltar de res. A mi mai em va faltar un plat a taula. També t'he de dir que va ajudar el fet de ser filla única. Mai va faltar de res.

Geogràficament el canvi que es va esdevenir és que les persones emigrants eren tantes que van començar a poblar els barris de la 'perifèria' de Sabadell i les persones de família d'orígens catalans es van anar concentrant al centre.

Aquest fet també queda constatat amb les tres entrevistades ja que, la Rosa, de família emigrant, diu:

Vivíem a Ca n'Oriac [barri de Sabadell], i jo fins que no vaig marxar de casa al 1977 vaig viure allà.

La Paqui, també de família emigrant:

[Cuando vinimos a Sabadell] me quedé a vivir con mis abuelos, que vivían en Ca n'Oriac.

En contraposició, la Núria, de família catalana i nascuda a Sabadell:

[...] des que els meus avis van venir a aquí a Sabadell [a l'any 1930], els meus pares, i després jo, sempre hem viscut al centre de Sabadell, hem passat per varies cases, però sempre al centre.

En definitiva, doncs, Sabadell estava creixent acceleradament, però perquè hi havia molta feina. De fet, l'explicació del per què Sabadell atreia tanta immigració "no era [pels] determinats nivells de salari, sinó l'existència de llocs de treball"⁸⁹.

Aquest és un fet amb el que coincideixen les tres entrevistades: la Núria, hi va insistir fins a tres vegades, durant l'entrevista:

[...] perquè aquells temps, nena, ens faltaven moltes coses, però la feina no, feina n'hi havia per parar un tren i per tant n'hi havia per tothom [...].

---

⁸⁸ Respecte això, destacar que DOMÍNGUEZ ALVAREZ, parla de la construcció del barri de Ca n'Oriac i comenta el següent: "el barri es va poblar massivament entre el 1950 i el 1955 –just quan va arribar la família de la Rosa– [...] la major part de les cases eren autoconstruïdes i també hi havia estades, on les condicions d'habitabilitat eren encara més precàries [...]". Extret de: DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p.117.

⁸⁹ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p.113.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

Treballàvem 8 hores, però sí que és veritat que a la fàbrica hi havia molta feina i qui volia feia hores extres i ens les pagaven.

Ja et dic, feina n'hi havia moltíssima i la gent treballava molt però és que també cobrava molt!

La Rosa, de manera subtil, també ho va comentar:

[...] aquí a Sabadell hi havia feina per a tothom.

I la Paqui, va opinar, que:

[...] aquí en Sabadell había trabajo para la gente, otra cosa es en qué condiciones podían vivir, pero trabajo había.

Així doncs, en base als testimonis orals, queda constatada aquesta diferència de situació econòmica i geogràfica, que es produïa a Sabadell, en funció de si es tractava de família emigrant o no.

4.2. Sectors de producció femenina

4.2.1. Origen i antecedents

Sabadell “[...] es va especialitzar en la producció tèxtil llanera i, juntament amb Terrassa, monopolitzaven la producció llanera espanyola. La seva activitat econòmica va girar principalment al voltant de la producció de teixits de llana fins a la crisi de la dècada de 1970 durant la qual es va consolidar el procés de diversificació econòmica i el pes del sector serveis”⁹⁰.

DOMÍNGUEZ ALVAREZ explica que ja des de feia anys “molts immigrants arribaven a Sabadell coneixedors de la demanada de mà d’obra per a la indústria tèxtil sabadellenca, però també eren captats per la indústria metal·lúrgica o pel sector de la construcció [...] entre les dones era freqüent també el treball al servei domèstic (cuineres, planxadores, serventes, neteja), sovint com a internes a les cases on treballaven”⁹¹.

---

⁹⁰ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p.135.

⁹¹ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p.113.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

Les afirmacions, en quant a les feines de les dones, són ratificades per dues de les entrevistades, en primer lloc per la Núria, quan explica que:

La meva mare [...des dels 13 anys i fins abans de casar-se] va ser la minyona de Cal Mallufrer, una casa del Carrer Montserrat de Sabadell, d'una família rica. I ella era minyona a canvi de viure allà amb ells.

I, en segon lloc, la Rosa, quan comenta on treballà la seva mare:

[...Un cop van arribar a Sabadell,] la meva mare [va començar a] treballar a casa dels Srs. Colomer d'aquí Sabadell, una família de rics.

Pel que fa a la mare de la Paqui, es va dedicar al treball domèstic, com moltes dones feien aquella època, també:

No [mi madre no trabajó cuando ser vinieron aquí en Sabadell], no lo necesitábamos. Trabajaba en casa, con el trabajo doméstico, que no es poca cosa. Y sí que recuerdo que cosía mucho, para nosotras y para las vecinas. Además, algunas de las hermanas que ya éramos mayores y ya estudiábamos y trabajábamos a la vez.

Per altra banda, en el cas dels homes, cap dels tres pares de les entrevistades van treballar en el tèxtil. Però sí que dos d'ells compleixen amb el comentat abans: un a la construcció i l'altre a la metal·lúrgia. El pare de la Paqui a la construcció:

Vinieron a vivir aquí [Sabadell], porque le consiguieron trabajo de paleta a mi padre [...].

El pare de la Núria a la indústria metal·lúrgica:

El meu pare, [...] volia estudiar enginyeria mecànica i va anar a l'escola industrial a aprendre'n. I es va fer torner. Dels primers torns que van venir aquí a Espanya, li van portar al meu pare.

I el pare de la Rosa, desmarcant-se dels tres oficis habituals:

El meu pare treballava als autobusos, va portar el número 3 d'aquí Sabadell.

A més, fent un breu apunt al sector tèxtil i la presència de les dones, cal destacar que "tot i que habitualment es tendeix a pensar que la incorporació de les dones al

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

món laboral és molt recent, les xifres indiquen tot el contrari i, de fet, el tèxtil ha estat sempre el sector industrialitzat més feminitzat”^{92 93}.

Per tant, tot i que cap de les tres mares de les entrevistades es dediquessin al sector tèxtil, cal remarcar que una gran part de dones de Sabadell sí que s’hi dedicaven, com posteriorment es constarà amb les pròpies entrevistades.

4.2.2. Formació acadèmica prèvia

Com a breu repàs històric, amb l’arribada del franquisme es va tornar a instaurar els principis pedagògics propis, fet que va comportar establir l’educació a partir de la divisió de sexes. “El 4 de setembre de 1936 una ordre estableix la supressió de la coeducació en els centres d’ensenyança secundàries i similars. La coeducació es prohibirà per considerar-se immoral i antipedagògica [...es destinaran molts esforços per tal que] a les escoltes de nenes, brilli la feminitat més rotunda, insistint en la importància de la seva educació com a mares del demà i educadores dels seus fills. Els objectius de la seva educació es dirigiran en primer lloc a desenvolupar els sentiments i la formació de la voluntat i, finalment, el culta de la intel·ligència”⁹⁴.

El que consideraven ‘ideal’, doncs, com a base educativa de la dona era basar-se en els pilars de ‘Déu, Pàtria i Llar’, a través d’assignatures com: Música, economia domèstica, cuina, matèries de la llar i formació politico-social, entre d’altres. És el que establí la Llei 20 de setembre de 1938 reformadora de la Segona Ensenyança⁹⁵.

Aterrant-ho a Sabadell i al context de les tasques laborals relacionades directament amb el tèxtil, a inicis del segle XX el més habitual era que els treballadors es formessin a la pròpia fàbrica i aprenguessin allà l’ofici.

---

⁹² DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p.189.

⁹³ Per exemple: “pels volts de 1849-1850 els sectors cotoner i llaner sabadellencs donaven feina la 50,1% de la població activa masculina, al 69,8% de la femenina, al 20,8% dels nens i 5 a 14 anys i al 37,3% de les nenes de la mateixa edat”, extret de CAMPS I CURA, Enriqueta (1995): *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*. Madrid: Ministerio de Trabajo i Seguridad Social, a DOMÍNGUEZ ALVAREZ, Virginia, (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p.189.

⁹⁴ CABRERA PÉREZ, L.A. (2005): *Mujer, trabajo y Sociedad (1839-1983)*, Ed. Ediciones Sinsentido, pp. 195 i 196.

⁹⁵ CABRERA PÉREZ, L.A. (2005): *Mujer, trabajo y Sociedad (1839-1983)*, cit., p. 196.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

Era evident, però, que “en funció de l’ofici calien uns nivells de qualificació determinats que implicaven períodes d’aprenentatge més o menys dilatats, [...de vegades] era imprescindible tenir una sòlida base en teoria de teixits [...]. Les dones, malgrat no accedien mai a determinats oficis de màxima qualificació [...] reservats únicament als homes, algunes de les feines considerades femenines també requerien un llarg aprenentatge. Conèixer l’ofici no era cosir i cantar, sinó que s’havien d’adquirir unes destreses i un bagatge, en funció de l’especialitat”⁹⁶.

Als anys 60 la majoria de nenes deixaven l’escola quan tenien entre dotze i tretze anys “per començar a treballar o per aprendre a cosir mentre esperaven a tenir els catorze per a poder entrar en alguna fàbrica”⁹⁷. La Núria va explicar el per què havien d’esperar als 14 anys per a poder entrar a una fàbrica:

Franco va establir que fins els 14 no es podia treballar i així es feia. No hi havia cap nena que treballés abans: si acabaven el curs al juny però fins el juliol no feien els 14 anys s’havien d’esperar a fer els 14 anys per a poder anar a treballar. De vegades el que feien era anar a la fàbrica i asseure’s a observar per aprendre.

El recorregut educatiu exposat, és el que va seguir la mateixa Núria: ho va explicar en preguntar-li si havia tingut accés a la educació:

I tant. I és més, sempre vaig anar a escoles de pago. Primer em van portar a la Divina Pastora, un col·legi de monges, però el meu pare de seguida va veure que allò de les monges no li agradava, perquè només em volien perquè era maca i anava ben vestida, però no m’ensenyaven coses que m’anessin bé i veia que jo no hi estava còmoda. Llavors em van portar a l’Acadèmia Miralles, allà hi vaig estar bastants anys.

L’acadèmia Miralles, va ser una escola fundada i dirigida per a Dolors Miralles i Valls. Sobresortia de la norma, ja que va aplicar un ensenyament basat en el mètode de Maria Montessori, molt innovador per aquella època. S’impartien classes varies, com explica la Núria:

Allà [acadèmia Miralles] hi feia matemàtiques, escriure, llegir, algunes llengües, taquígrafia, etc., una mica de tot. Estava molt bé.

---

⁹⁶ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p.232.

⁹⁷ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p.235.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

Per descomptat que estaven obligats a impartir religió també, i quan se li va preguntar, la Núria ho va comentar així:

A nivell religiós l'únic que fèiem és que venia un capellà un cop a la setmana i ens feia aprendre el Parenostre i coses de la Bíblia, per tant, era molt diferent al primer que vaig anar [Divina Pastora]. Feia 1 hora a la setmana i venia el Mossèn Geis (que ara, a la Creu Alta hi ha una plaça en el seu nom) és el que em va batejar i casar. Era molt bon capellà, molt, tothom se l'estimava molt. Quan venia li fèiem un petó a la mà.

Mossèn Geis, professor de religió de l'Acadèmia Miralles, en un article que va fer sobre Dolors Miralles en motiu de la seva mort, la descrivia dient que “era una pedagoga ‘nata’. Desproveïda de títols acadèmics fundà i dirigí una escola modèlica que s’anticipava a temps força posteriors [...]. De cara als infants introduí el sistema Montessori, quan aquí era gairebé desconegut. Introduí la rítmica-plàstica [...] molt abans que les escoles del nostre país la incorporeessin a llurs programes pedagògics [...]. Vet ací una dona de feble constitució física que lluità amb esperit indefallent durant tota la llarga vida. Naixia a Sabadell el 15-7-1889 i hi moria el 5 de gener d’enguany [1981]”^{98 99}.

Després del seu recorregut per l’acadèmia Miralles, la Núria va continuar els seus estudis ja enfocats en poder treballar a fàbrica:

Després als 12 anys ja vaig anar a l’Escola Industrial per aprendre de cosir peces però següem tenint una hora a la tarda que també fèiem multiplicacions, divisions, llegíem, etc., i després durant el dia apreníem de cosir peces. Però a banda d’això, també fèiem teoria sobre els telers i el seu funcionament. No només era pràctic. I això durant 2 anys, fins els 14.

---

⁹⁸ GEIS, Camil, “Dolors Miralles i Valls”, *Quadern de les idees, les arts i les lletres*, (1981), n.º 19 pp. 210 i 211.

⁹⁹ Anecdòticament, GEIS, explica que l’Acadèmia Miralles, “en reconeixement de la seva catalanitat i al seu prestigi en la docència fou declarada Escola Oficial del Vallès. Aquest honor el pagà car després de la guerra. Plogueren les denúncies: era acusada d’escola laica –en el sentit pejoratiu de la paraula– i de separatista [...]. Un dia, amb aires glacials, es presentà a l’escola la Inspectora Dª Carmen Isern en visita extraordinària d’inspecció. Es veu que mals vents li han bufat les orelles. Però es trobà amb una estranya sorpresa: reconeix, entre els alumnes, dues filles del senyor Marcet, Alcalde de la Ciutat, ben poc sospitós de separatista... L’actitud hostil de la Inspectora es va anar estovant... i acabar reconeixent –i així ho declarà– que en aquella escolta havia observat ‘un ordre admirable, molta pulcritud en els treballs escolars i una gran naturalitat en tot’. Però, de cara als malèvol detractors, recomanà que abundessin els emblemes nacionals, que la bandera nacional fos col·locada diàriament al balcó de l’edifici i que l’alumnat tingués una llibreta on fossin registrades totes les efemèrides nacionals”, extret de: GEIS, Camil, “Dolors Miralles i Valls”, cit., p. 211.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

L'Escola Industrial i d'Arts i Oficis –fundada al 1902– oferia classes de multitud de temàtiques. “Impartia classes gratuïtes cada vespres [... i] les classes diürnes [...] costaven 25 pessetes mensuals [...]. El curs 1941-1942 van assistir[-hi ...] 409 nens i 40 nenes, de les quals 35 tenien entre 13 o 14 anys [...]. Al pla d'ensenyament hi havia diferents seccions [... una d'elles] la de cosidora de peces [...]. La formació de les cosidores comprenia tecnologia, pràctiques de l'ofici i complements d'instrucció primària. Per tant, es combinaven els continguts generals amb moltes hores destinades a aprendre l'ofici, incloent –com ha assegurat la Núria abans– les nocions de teoria de teixits que necessitaven per fer de cosidores. L'ensenyament de cosir peces es va suprimir l'any 1972, malgrat l'Escola Industrial no va tancar les seves portes fins el 1975”¹⁰⁰.

Fotografia 3. Escola Industrial d'Arts i Oficis, 1928. Francesc Casañas Riera – AHS a González Ruiz, D. (2022): Sabadell desaparegut.

En contraposició, la Paqui i la Rosa, van viure altres realitats. Pel que fa a la Paqui:

Tuve la suerte de que me pusieron en una academia que estaba en la avenida Matadepera y se llamaba Cooperativa d'ensenyament Ca n'Oriac, a estudiar un curso de administrativa, pero solo hice un año, del año 1967 al 1968 y luego vi que me gustaba hacer dibujo y estudiar esa teórica de urdir y por eso dejé administración y me saqué la titulación de dibujos de piezas y banderas, que es lo que me permitió ser urdidora.

¹⁰⁰ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., pp.238 i ss.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

I pel que fa a la Rosa:

Amb 12 anys, mentre em dedicava a treure'm el certificat d'estudis primaris a l'Escola Industrial per les nits, els meus pares em van dir que havia de posar-me a treballar amb ells a la botiga que tenien. Després mentre treballava també, em vaig treure el títol d'auxiliar administrativa al CIPF, un centre d'estudis gratuïts que era del gremi d'empresaris de Sabadell i de Caixa Sabadell, això de l'any 1971 al 1972. I cap al 80 vaig intentar posar-me a estudiar, també de nits clar, el BUP al Pau Vila, però ho vaig haver de deixar perquè em vaig quedar embarassada.

Concloent, doncs, sí que és veritat que les tres entrevistades van poder estudiar quelcom, però la situació de la Núria va ser molt més privilegiada que la de la Rosa i la Paqui, ja que va poder estudiar fins als 14 anys de manera seguida i interrompuda i de dia, sense necessitat d'haver-ho de compaginar amb treballar i amb la peculiaritat que va poder aprendre, adequadament, l'ofici que va acabar exercint. En canvi, tan la Rosa com la Paqui, només van poder fer un any del curs d'administratives, i la Paqui sí que es va treure una titulació però d'un curs curt i només teòric. Una vegada més, es pot observar els diferents privilegis segons la classe social marcada per la provenença de cada família: la Paqui d'Astúries, la Rosa de Múrcia i la Núria de Catalunya.

4.2.3. Primera experiència laboral

El primer contacte professional de les entrevistades i, de la majoria de dones de Sabadell d'aquella època, va ser en fàbriques: dos d'elles a la tèxtil i una a la metal·lúrgica¹⁰¹.

A Sabadell, l'any 1936 hi havia 10.982 treballadors i treballadores al sector tèxtil on, com a mínim, la meitat eren dones¹⁰², i aquesta tònica va continuar amb els anys, malgrat tots els intents del règim franquista 'd'apartar a les dones de les fàbriques'.

La Núria, pel que fa al seu primer contacte amb el món laboral, explica:

---

¹⁰¹ Aquesta última, després d'uns anys treballats a la botiga dels seus pares.

¹⁰² CALVET I PUIG, J. (1992). *La indústria llanera a Espanya, 1939-1959*, Sabadell: Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats a DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p.195.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

Als 14 anys [1950] ja vaig anar a treballar a fàbrica [...]. La fàbrica era tèxtil i era la de Cal Llorenç i Torres, de Sabadell. Feien generu de senyora, va ser de les primeres que en feia. I tractaven amb tot Espanya perquè portaven de les millors teles.

La Paqui, afegeix:

[...] con 16 años entré a trabajar en una fábrica de la carretera de Terrassa en Sabadell que se llamaba Lanitex [...]. En esta fábrica necesitaban a una persona que urdiera banderas –que es lo más complicado– y entré a trabajar porque tenía el título de urdidora y necesitaba a una persona que hiciera esto y al mismo día ya entré a trabajar [...].

I, per últim la Rosa, diu:

Amb 12 anys, [...] els meus pares em van dir que havia de posar-me a treballar amb ells a la botiga que tenien, per tant, aquí va ser la primera vegada que vaig treballar. Després, un cop tenia el títol d'auxiliar administrativa, al 1973 vaig entrar a treballar a Mavisa; una fàbrica de components d'automòbil. Hi vaig estar fins el 1975 que vaig canviar d'empresa i vaig anar a treballar a Jaeger [...].

Així doncs, amb 14, 16 i 12 anys van començar a treballar les tres. Això constata que la realitat d'aquell moment era que les dones tenien ena entrada al món laboral molt precoç i, en part, era perquè els sous eren insuficients i es necessitava que el màxim de persones possibles de la família fossin productives com més aviat millor amb la idea de 'complementar el sou' del pare¹⁰³.

Se'ls va preguntar de quines condicions disposaven a les fàbriques en aquell moment. Hi ha diferents perspectives. La Núria, va explicar que:

[Les condicions laborals eres] bones. Treballàvem 8 hores, però sí que és veritat que a la fàbrica hi havia molta feina i qui volia feia hores extres i ens les pagaven. Jo m'hi posava a tres quarts de set del matí i plegava a un quart de nou del vespre amb dues hores per dinar, i això de dilluns a dissabte! Però t'he de dir que jo guanyava molts cèntims. I fèiem el que volíem la veritat: al migdia quan els encarregats anaven a dinar, no tornaven fins les 3 i nosaltres ens hi havíem posat a les 2, doncs, de 2 a 3, en aquella fabrica, ningú cosia i cap teler funcionava. El que fèiem era resar al rosari primer, i després jugar a cartes, a barcos, xerrar, etc. I això no es feia a la meva fàbrica només eh, es feia a totes i això ara no s'explica.

Al cap d'un temps, quan es van olorar el que fèiem, van començar a aplicar mesures: a les cosidores ens van posar uns nois joves que anaven cronometrants l'estona que estàvem per

---

¹⁰³ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., pp.255 i ss.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

cosir cada peça i després contaven les peces que fèiem al dia, també van canviar les taules: abans eren de dues persones i xerraven i després ens les van posar individuals i així ja no enraonàvem. I als telers, abans hi havia un encarregat per teler (però perquè has de pensar que anaven sols, només estaven allà controlant i anar canviant les teles) i van passar a posar un encarregat per a dos telers. Però és que tot això ho van fer perquè no fèiem res, és que és normal!

I en preguntar-li si hi havia hagut alguna queixa, reclam, vaga, etc., va respondre amb fermesa:

Mai. Jo vaig estar a un fàbrica que hi vaig estar molt bé. No vaig tenir cap problema. I en general, tothom hi estava bé, penso. És que ara sembla que tots fóssim republicans, però no era així, com jo n'hi havia molta de gent.

L'únic que vam fer va ser una cosa i, de fet, la vaig fer jo amb un parell més, que va ser demanar que ens posessin una ràdio al taller, perquè ens vam assabentar que a una altra fàbrica ja n'havien posat. Però va ser demanar-ho i al cap de dos dies ens van posar la ràdio.

La Resposta de la Paqui, marcant diferència amb la Núria, va ser la següent:

A ver, pues trabajábamos 8 horas y las urdidoras éramos de las que cobraban bien. [Pero sí que teníamos reivindicaciones] lo primero era la diferencia de sueldo que había entre los hombres y las mujeres. Por otro lado, reivindicábamos que no teníamos vestuarios, que no teníamos duchas, no nos daban tiempo para almorzar, tenías un tiempo de fichaje y debías terminar las piezas que ellos habían calculado que tu podías hacer, pero calculaban al alta y era muy complicado acabarlo. Yo iba rápida y muchas veces me guardaba tiquetes para dárselos a mis compañeras que no tenían tiempo de acabar.

I, per últim, la vivència de la Rosa, va ser:

Nosaltres a nivell de condicions teníem les que marcava el Conveni Col·lectiu del Metall. I fèiem una mica més de 8 hores al dia. Però bé, en general. Ara, el que sí que vam haver de lluitar molt va ser la igualtat salarial, però ho vam aconseguir!

Analitzades les tres experiències diferents, cal destacar que –tot i haver-hi mancances– les condicions laborals no eren extremadament precàries com ho eren a principis de segle. Tot i això, encara quedava molt recorregut de millora i adquisició de drets en comparació amb els estàndards actuals.

4.2.4. Matrimoni: conseqüències per a les dones

Com estipulava la legislació i valors franquistes, justificats en base a la biologia i al que és 'natural', les dones eren les encarregades de cuidar i romandre a la llar així com tenir cura dels fills i el marit¹⁰⁴. Per tant, quan una dona es casava ja no havia de treballar ni produir, sinó que s'havia de quedar reclosa a casa sent 'l'àngel de la llar'. Per contra, l'home era 'el guanyador del pa' i, per tant, l'encarregat de dur a casa els diners necessaris per a subsistir la família sencera.

Contradictòriament, aquest 'ideal franquista' no es va complir: els sous dels homes eren precaris i insuficients i, en conseqüència, la dona havia de treballar. No obstant això, aquesta decisió corresponia, discrecionalment, al marit. En cas que accedissin a deixar-les treballar, ho feien únicament i exclusiva 'per complementar el sou del marit' i sempre amb retribucions inferiors.

Així doncs, davant d'aquesta situació moltes dones, sobretot de classe obrera, es veien obligades a seguir treballant un cop casades a més d'haver d'assumir totes les tasques de cura i manteniment de la llar. A Sabadell, mai va deixar de ser la realitat imperant: "la indústria tèxtil seguia tenint un 80% de la seva plantilla composta per dones, de les quals un 60% estaven casades. L'abundància de l'obra de mà femenina en aquest sector es devia fonamentalment a la feminització de les tasques desenvolupades: moltes operacions se seguien fent de manera manual i, fins i tot, quan es treballava amb màquines, es necessitava certa destresa en activitats de costura, bordats, traus, etc.; és a dir, aptituds per a les que s'havia format a la dona i no a l'home"¹⁰⁵.

No obstant això, les dones que ja eren de classe mitjana-alta seguien més el patró que comenta la Núria:

Quan em vaig casar vaig deixar de treballar perquè així ho va dir el Manel [el seu marit]. A ell li hagués sabut molt greu que jo hagués hagut d'anar a treballar, perquè ell havia de portar els diners a casa sí o sí i ho tenia molt posat dins del cap això. Hi havia dones que

---

¹⁰⁴ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p.28.

¹⁰⁵ RODRIGO PAREDES, Florentina, "El regreso a la tradición durante el primer franquismo: la mujer, la 'gran olvidada' de la normativa legal", cit., p. 894.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

sí que continuaven treballant un cop casades, però això ja depenia de la mentalitat de l'home amb qui et casaves, que decidia si et deixava anar a treballar o no, perquè en aquella època li havies de demanar permís!

Ella mateixa, però, després va introduir el concepte del treball a domicili, apuntant:

*[...] també t'he de dir que hi havia moltes dones casades que el que sí que feien era treballar a casa. És a dir, hi havia uns camions, que repartien teles per arreglar i les dones les treballaven i al cap d'uns dies les passaven a buscar i en deixaven més. Ja et dic, feina n'hi havia moltíssima i la gent treballava molt però és que també cobrava molt! [...].
I jo personalment, tot i estar amb casada també feia peces a casa i em treia els meus cèntims, això sí que li semblava bé al Manel [...].*

El treball a domicili va ser un fet que es va estendre molt en aquell temps, sobretot entre les dones casades. Es pagava segons la feina feta ('a preu fet') fet que implicava que les dones si passessin moltes hores per tal de guanyar com més diners millor i 'completar els sou del marit'¹⁰⁶.

A més, per l'empresa també era beneficiari: "tractant-se d'una feina que continuava sent bàsicament manual, bona part dels empresaris s'estimaren més utilitzar la mà d'obra dispersa i a preu fet d'obreres que treballaven a casa seva [...]. A Espanya, la legislació social deixava explícitament fora del seu abast aquestes treballadores [...]", fet que comportava que estiguessin en una situació d'explotació i precarització sense cap tipus d'emparament: estaven infravalorades i mal pagades¹⁰⁷.

A més, no deixava de ser una eina més per tenir reclosa a la dona a casa ja que com ha dit la Núria, "*això sí que li semblava bé al Manel*", perquè sí que implicava treballar, però amb una feina entesa i acceptada com a 'femenina' i des de casa.

Un fet a destacar, és que "fins els 18 anys l'edat d'incorporació a [una] empresa, d'homes i dones [era] molt similar. En canvi, a partir d'aquesta edat, el nombre de dones és gairebé sempre superior i és significatiu que s'incorporen moltes més dones de dinou, vint i vint-i-cinc anys que homes de la mateixa edat. Aquest fet es

---

¹⁰⁶ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., pp. 281 i ss.

¹⁰⁷ BALCELLS, Albert, "Les dones treballadores a la fàbrica i al taller domèstic de la Catalunya del segle XIX i primer terç del XX", *Catalan Historical Review*, (2015), n.º. 8, p. 175.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

pot atribuir a una reincorporació a la feina de dones que havien treballat anteriorment i que duran uns anys no han participat del mercat laboral per tenir cura del fills petits”¹⁰⁸.

La Núria i la Paqui van fer menció d’aquest fet en referència a les actuacions de les seves mares. La Núria:

Un exemple d’això podria ser la meva mare: quan vaig néixer sí que estava a casa i em cuidava a mi i de la casa, però quan jo em vaig fer gran i ja anava a treballar, la meva mare va decidir venir a la fàbrica i posar-se a treballar d’escudadora també. Perquè aquells temps, nena, ens faltaven moltes coses, però la feina no, feina n’hi havia per parar un tren i per tant n’hi havia per tothom. I això ho feia per complementar el sou del meu pare i perquè les seves amigues treballaven i ella també volia, sinó s’avorria a casa.

La Paqui:

[...] Mi madre empezó a trabajar cuando tenía unos 52 años y todas ya estábamos haciendo nuestra vida, porque se aburría.

En contraposició a tot l’explicat fins ara, les experiències en referència al matrimoni que van viure la Paqui i la Rosa són notòriament diferents i excepcionals per aquella època.

La Paqui ho narra així:

[Sí que nos casamos] pero por dos motivos en concreto. Una vez, cuando ya tenía 18 años, recuerdo que se me hicieron las 3 de la mañana [con temas de la lucha sindical] y mi padre estaba muy preocupado pensando que ya me habían pillado. Lo vi muy preocupado ese día y me dio mucha pena. Y luego, mi compañero y yo decidimos casarnos para poder ir a vivir juntos y continuar la lucha sin hacer sufrir a nuestros padres, esto la primera razón. Y, la segunda, es que lo hicimos como tapadera, porque la única forma de pasar desapercibida como mujer en aquella época era casarte: si te hacías mayor y no te casabas ya era mala señal [para la policía]. Nos casamos un 6 de enero de 1970 cuando yo tenía 18 años. Nos casó un amigo nuestro que estaba en la iglesia, pero era de los que defendían a los obreros y el dinero que recogía en misa siempre lo daba a los presos políticos y en mi boda todo lo que se recogió también fue para los presos políticos.

---

¹⁰⁸ DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, cit., p. 236.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

I, en preguntar-li quina va ser la seva situació un cop casada, va respondre amb contundència que va ser una època:

Pues de mucha lucha y muy intensa. Y seguí trabajando, por descontado.

I, la Rosa, directament, explica en dos moments de l'entrevista que:

[...] Vaig tenir la sort que el meu company, que no marit perquè jo mai vaig casar-me [...]. Sobre el meu company m'agradaria dir que era excepcional. Quan jo estava en èpoques de lluita sindical més intenses, ell es va ocupar de la casa i dels fills sense problemes. I sempre em deia que treballar a una fabrica on tot eren homes, com li passava a ell, era duríssim, ja no només per les converses que tenien sinó per les actituds.

D'aquestes tres realitats diferents se'n pot extreure una reflexió: sense perdre de vista que el més habitual era la situació de la Núria, potser es podia començar a veure un humil canvi de la mentalitat en certs sectors de la societat –com era, en aquest cas, el de la lluita antifranquista que compartien la Rosa, la Paqui i els respectius companys– que feia que es comencessin a desmarcar d'aquests valors tan estrictes i pejoratius cap a la dona, que imposava el règim.

Per últim, a mode de conclusió, se li va preguntar a la Núria si havia trobat a faltar treballar un cop casada, i la seva resposta va ser que:

Home sí, és que jo guanyava molts cèntims i m'agradava. Jo si hagués tingut la oportunitat hagués seguit treballant. Però és que el Manel preferia viure més precàriament i sense diners que no pas que jo treballés perquè per ell era una vergonya si jo hagués hagut de treballar. Ara si hagués pogut treballar, ho hagués fet, i tant.

4.3. Lluita sindical, vagues i repressió

Als anys 50 “a Sabadell [...].la] conflictivitat era silenciosa, reclosa en la fàbrica i caracteritzada per vagues de braços caiguts i *ralentiments* de la producció, però existia. Aquesta forma d'acció col·lectiva no coordinada i efímera en el temps era l'única manera de forçar una negociació informal la majoria de vegades fracassada”¹⁰⁹. Això canviarà a partir dels fets ocorreguts a l'empresa ODAG de Sabadell i propiciarà que, un cop entrats els anys 60, s'esdevingui un canvi

---

¹⁰⁹ DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, cit., pp. 56 i 57.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

substantial en la forma de lluitar de la classe obrera que suscità una nova visió dels conflictes laborals.

A l'empresa ODAG el 2 de novembre de 1965, un treballador va ser sancionat durant vint dies per baix rendiment. A aquest fet hi van reaccionar noranta treballadors més aturant la producció i estant dues hores amb els braços caiguts davant la màquina. Amb aquest fet van aconseguir la readmissió del treballador: això va ser una acció transcendental, ja que era l'empresa cedint a un reclam dels treballadors. Davant d'aquesta victòria, el 24 de novembre tots els treballadors dels talers van fer una aturada exigint el 15% més de sou, petició que també va ser acceptada. A més, va ser proposició de l'empresa demanar la redacció d'un Conveni Col·lectiu propi¹¹⁰.

Així es va passar “d'un repertori caracteritzat pels baixos rendiments i, extraordinàriament, pels aturs a peu de màquina, a la vaga clàssica que serà habitual ja en el període posterior [anys 60]”¹¹¹.

En definitiva, aquest fet va ser el punt d'inflexió, aquí Sabadell, on la classe obrera, ja amb una altra mentalitat i unes altres necessitats, va començar a organitzar-se col·lectivament creant un moviment amb més força i capacitat de canvi on les dones –encara que invisibles– van estar-hi presents.

4.3.1. Primer contacte amb la lluita sindical

En una època tan convulsa com els anys 60 les persones –sobretot, però no només, els joves– es començaven a mobilitzar a les seves empreses per tal de reivindicar drets que consideraven merèixer. I els diferents sindicats i partits de l'època estaven a l'aguait d'aquest jovent per a poder-los convidar a participar i unir-se a la militància, davant la premissa que la lluita col·lectiva era molt més efectiva. La Rosa i la Paqui ho expliquen així quan parlen del seu primer contacte amb els

---

¹¹⁰ DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, cit., pp. 58 i ss.

¹¹¹ DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, cit., p. 62.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

respectius col·lectius on van acabar militant. La Rosa, en primer lloc, recorda el següent:

Jo em vaig syndicar a [Comissions Obreres] perquè a mi em van clitzar i em van venir a buscar. Això funcionava així, a la mínima que veien que et movies en aquests ambients ja et venien a buscar. Entrar a un sindicat o a un altre depenia moltíssim de amb qui treballaves o amb qui t'ajuntaves. Al final el que volíem era lluitar i depenent de qui et vingués a buscar primer, t'afiliaves a un o altre. Jo m'he mogut sempre per consignes no per partits.

La Paqui, coincidint amb la Rosa, comenta:

Lo primero que hice fue meterme en el centro cultural de Ca n'Oriac que era el único centro que había para los jóvenes. Y aquí es donde luego los jóvenes que ya militaban a los partidos del momento venían a buscarnos y a hablar del partido y a decir que militásemos. Así es como, con 16 años, ya entré en la juventud del Partido Comunista Marxista-Leninista, que era la fuerza más radical de aquel entonces. También estuve en la FRAP. Nos invitaban a fiestas, charlas, conferencias, actos culturales, etc., y a partir de allí ya te interesabas.

Per tant, ambdues expliquen gairebé de la mateixa manera la seva entrada als respectius moviment, i especifiquen que aquesta manera de captar l'atenció del jovent era el *modus operandi*.

4.3.2. Anys de lluita i compromís

4.3.2.1. Influències rebudes des de casa

Com a dona treballadora en època franquista, decidir començar a militar a un sindicat o partit antifranquista implicava un risc molt alt. Per tant, és important fer un anàlisi d'on sorgeix aquest interès i/o necessitat. A les tres entrevistades se'ls va preguntar i ambdues sindicalistes van coincidir amb el motiu: tenir un referent a la família com a exemple a seguir. Pel que fa la Paqui, ho va explicar així:

Yo llevo la lucha en la sangre gracias a mi padre, que fue un referente para mí. Mi padre era minero y trabajaba en las minas de Asturias. Era un luchador y sí que era sindicalista desde sus inicios. Lideró las huelgas del 1962 de Asturias. Era el representante. Además, siempre recuerdo que teníamos un huerto en casa que, junto con mi madre, cuidaban y trabajaban; plantaban hortalizas, verduras, etc., de todo. Y con esto mantuvieron a muchísimas familias durante las huelgas de la mina, porque así los

trabajadores podían aguantar y aguantar con la huelga. Recuerdo que venían y nos poníamos allí en el huerto a comer todos juntos [...]. Y él me enseñó e inculcó la lucha desde bien pequeña. Por ejemplo, desde los 7 años que mi padre, siempre que se ponía en su estudio a escuchar en la radio la Pirinaica, yo siempre iba a escucharla con él. Y cuando tuve 11 años, como anécdota, me fui a una manifestación con él y de golpe unos Guardias Civiles empezaron a detener a gente y vinieron a por mi padre. Lo tenían cogido y yo le di una patada en la espinilla del Guardia Civil y mi padre se pudo escapar y empezamos a correr. Nunca me ha dado miedo nada. Y la lucha la aprendí de él, tenía un buen maestro, la verdad sea dicha.

Complementàriament, la Rosa argumenta el següent:

Jo vaig tenir com a referent el meu germà Víctor. Ell anava als Escolapis i hi havia un grup que es deia Joventut Obrera Catòlica i ell va entrar en aquest grup. L'1 de maig del 1969 es va fer una manifestació aquí a Sabadell i el meu germà va ser detingut i va estar 3 mesos a la model. Sempre havia lluitat molt el meu germà. I de com era jo i del referent del meu germà, en va sortir tota la lluita que vaig fer.

També és interessant la perspectiva de la Núria, ja que el seu recorregut de com ha format la seva posició ideològica és excepcionalment particular. Durant l'entrevista en va anar parlant i s'ha fet un recull de tres intervencions fetes en diferents moments, que ho resumeixen:

Els meus pares sempre van ser republicans. Per dir-ho d'alguna manera, ells no van trepitjar mai una església, més que per casar-se (que, per cert, es van batejar els dos el mateix dia de casar-se perquè no ho estaven) i per anar algun enterrament. Mai més. Sempre, sempre, sempre van parlar català, mai els vaig escoltar parlar castellà. Eren excursionistes, ballaven molt –de fet, la gent els coneixia per com de bé ballaven–, feien sardanes, sempre anaven a les trobades socials i culturals. Aquells temps la gent vivien al carrer [...].

El meu pare era republicà, però a casa no ho vaig viure com a tal, perquè el meu pare es va desil·lusionar i decebre amb el republicanisme i va decidir que no m'inculcaria els valors republicans, però tampoc els nacionals, que em deixava triar el que jo cregués que era millor segons el que anés veien, vivint i sentint. El meu pare mai em va parlar malament ni dels nacionalistes ni dels republicans i jo era molt feliç així. Jo feia la vida que feien totes les persones que vivíem en aquell moment [...].

[...] jo vaig decidir fer el que em deia el Mossèn Geis, vaig confiar en ell. I el meu pare no s'hi volia posar i mai em va dir que fes el contrari. Jo anava a missa, però amb les meves amigues, amb els meus pares mai, però hi anava perquè el que em deia el Mossèn m'agradava, ja m'estava bé i per tant, no em veia republicana la veritat.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

D'aquests tres testimonis se n'extreu la conclusió de què, la influència o educació que rebies a casa era determinant a l'hora de tenir una convicció política o una altra i, en el cas de la Núria, que no va tenir aquesta educació política a casa: va adoptar la de l'escola, el segon lloc d'aprenentatge dels infants.

4.3.2.2. CCOO, PSUC, PCE m-l i FRAP

Comissions Obreres de Sabadell, es va crear el 23 d'octubre de 1966, quan uns cent treballadors i treballadores es van aplegar a la font de Can Rull¹¹² per parlar sobre les qüestions laborals en les que es trobaven. S'hi van trobar gent de tot tipus de militàncies i d'empreses diferents¹¹³, però tenien un objectiu comú: la lluita pels drets de la classe obrera¹¹⁴. Per tal d'organitzar-se i agafar forces es van ramificar en: CCOO de Bosc, CCOO de barris, CCOO d'empreses i CCOO Juvenils¹¹⁵.

La Rosa, que va entrar a militar-hi explica el següent:

Jo vaig militar a Comissions Obreres, quan encara era il·legal i, per tant, clandestí. [Ens reuníem a] varis llocs [de Sabadell]. Teníem un company que a Covadonga (Sabadell) tenia una casa i ens posàvem a l'altell. Altres vegades, anàvem al riu. També anàvem al bosc de Can Deu, etc.

Jo em reunia amb la Secció Sindical de Comissions Obreres de l'empresa, i érem uns 15 o 20, hi havia molta gent afiliada, però que de veritat participessin a nivell d'anar a les assemblees érem aquests. Havíem d'anar amb molta cura, perquè en bars, cantonades, etc., sempre hi havia xivatos, això funcionava molt en aquella època, sobretot en bars.

Després de molta lluita i molts d'alt i baixos “no tan sols generà una forma d'acció col·lectiva modular, ‘exportable’ a la resta d'agents socials, sinó que el naixement de les CCOO a Sabadell suposà [...] un salt qualitatiu en la capacitat de pressió i

---

¹¹² Respecte aquesta dada –de la fundació de CCOO a Sabadell– hi ha certes divergències d'opinions de si es va formar aquí o en l'assemblea del Camp d'Aviació d'uns dies abans (16 d'octubre). Per a veure l'altre versió: CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l'Oposició, VI*, cit., pp. 28.30 i ss.

¹¹³ Tan és així que hi havia persones d'USO, UH, HOAC, ODAG, JOC, CNS, a títol individual, entre d'altres. Extret de: DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, cit., p. 74.

¹¹⁴ DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, cit., pp. 64 i 65.

¹¹⁵ CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l'Oposició, VI*, Ed. Edicions Riutort Ribot i Serra, p. 28.31.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

d'èxit de la conflictivitat laboral, i resolgué molts dels dèficits de l'etapa anterior¹¹⁶. La Rosa, des de la seva visió com a dona explica la seva experiència al sindicat:

A veure és que s'ha d'entendre que Comissions Obreres, en aquell temps, no tenia res a veure amb el que és ara. Però en aquella època bé, a nivell de sindicat era lluitador i amb valors positius, però sempre hi ha coses de millora, està clar. I com a dona es veu des d'una altra perspectiva tot plegat.

Sempre recordaré, que va haver-hi un congrés comarcal de Comissions Obreres, i les empreses importants tenien una representació dins del sindicat de la direcció comarcal i la meua empresa n'era una. La direcció comarcal estava formada per 17 persones i s'organitzaven en diferents comissions de treball i hi havia un representant de cada una. Una comissió de treball era sobre la dona i la seva implicació laboral, i a mi em van oferir ser la representant d'aquesta comissió. Però de les 17 persones, només hi havia com a dona –jo– i portant la comissió de la dona, per tant, sí que et tenien en compte com a dona, però no et tenien en compte per a estar posicions com direcció, secretariat o altres coses que no fossin relacionades directament amb les dones. I això sent un sindicat que representa que teòricament ho tenien més clar, però pràcticament era com a tot arreu.

El PSUC de Sabadell, que ja portava uns anys d'alt i baixos¹¹⁷ es va beneficiar molt d'aquest assentament de CCOO a Sabadell ja que va permetre que es consolidés el partit, tot i les escissions que hi havia hagut de militància. A més, arran d'això va aconseguir que part d'aquesta militància que havia marxat es reincorporés de nou. Cal destacar que no només va guanyar força en l'àmbit de Sabadell sinó que també es va estendre a l'àmbit català. Tot això va ser així perquè es va afanyar –abans que es creessin noves formes polítiques– a adoptar un cert control sobre CCOO fent que fossin una plataforma per al treball i difusió de la línia política del partit¹¹⁸. La Rosa, explica aquesta vinculació de primera mà:

Sí, arran de militar a Comissions Obreres vaig entrar al PSUC. La primera reunió que faig amb el PSUC va ser el 1975 i la vam fer aquí a Sabadell al Carrer Escola Pia de Sabadell. I funcionàvem de forma clandestina també.

---

¹¹⁶ DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, cit., p. 83.

¹¹⁷ Per tal d'ampliar informació al respecte: DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, cit., pp. 45 i ss.

¹¹⁸ CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l'Oposició*, VI, cit., p. 28.23.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

El PSUC, a escala nacional i internacional estava dividida en quatre branques: “l’Àrea maoïsta, l’Àrea escindida del PSUC, l’Àrea de provinença catòlica i l’Àrea de la IV Internacional”¹¹⁹.

La Rosa, en diferents punts de l’entrevista, va expressar alguns apunts respecte de la seva experiència al PSUC:

[A les reunions que fèiem] parlàvem de com combatre el franquisme i dels casos repressius que hi havia, bàsicament.

La meua experiència amb el PSUC, en general, va estar bé [...].

[No obstant això,] la veritat, és que jo sempre he estat més a gust treballant des de baix que no pas fent política.

A principis del 1964 es va crear la Vanguardia Obrera (arran de les fraccions del PCE) que va ser la fusió de tres grups creats, gairebé, simultàniament: el Proletariado, el Mundo Obrero Revolucionario i la Chispa. Aquesta formació va ser la que després es va integrar al PCE m-l d’on també en va sorgir el FRAP¹²⁰.

Sabadell, va adoptar aquesta tendència i sobretot el Paco de Torre-romeu va liderar la creació de la Chispa a escala local, amb una prèvia formació. Va teixir aliances amb gent de Sabadell, Terrassa i persones del PSUC que buscaven uns altres mètodes de lluita i van fer un grup de vora 32 persones. No obstant això, el mateix 1964 van patir 7 detencions i ja no es va poder reconstruir el grup¹²¹.

El 4 d’octubre del 1964 ja nasqué el PCE m-l de Sabadell, defensor de la via xinesa al socialisme. Va anar adquirint forces i, al voltant del primer de maig del 1967 es quan més persones del PSUC s’hi van adherir després d’una concentració al bosc de Sant Julià (Sabadell). Van determinar el seu vessant violent com a partit i van començar la lluita¹²². La Paqui, com a militant del PCE m-l des dels 16 anys parla d’aquesta reunió, entre altres:

A ver, las asambleas siempre se hacían en los bosques: en Sant Julià, en Can Deu, en Can Pagès, en la Salut, etc., siempre buscábamos sitios donde nos diera tiempo a escapar en caso de que vinieran los grises: que venían, siempre venían. Siempre había muchas

---

¹¹⁹ CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., p. 28.23.

¹²⁰ CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., p. 28.23.

¹²¹ CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., p. 28.23.

¹²² CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., p. 28.23.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

detenciones y venían cargados de armas y protegidos. Y sí que una fue bastante grave que hicimos en Sant Julià el 1967 y hubo 17 detenciones.

En una de ellas, me tocó esconderme en el Cementerio Viejo de Can Pagès y me puse dentro de un nínxol vacío y pasé allí la noche junto con 3 o 4 personas más. Te tenías que esconder donde podías [...]. Corríamos mucho y nos escondíamos donde podíamos, y siempre caía alguien, siempre detenían a alguien, siempre. Aquí en Sabadell había mucha represión.

PCE m-l va tenir influència notòria als diferents barris de Sabadell i sobretot dins dels grups juvenils. Però va patir una davallada al 1968 que va frenar la incidència local, degut a què molts dels militants –que eren de l’antiga Vanguardia Obrera– es van desvincular. Va quedar en mans d’un grup de Ca n’Oriac¹²³.

La Paqui, com a militant que va continuar-hi (i que vivia a Ca n’Oriac), en parla així:

[...] Era una lucha clandestina, teníamos nombres de guerra, yo me llamaba ‘Nuri’. Era un partido muy tenaz. Hacíamos octavillas, pancartas, etc., hasta entrada la noche. También organizábamos muchas excursiones, paseadas, salidas de acampadas, cine fórums, hicimos una salida en Menorca y acampábamos, etc., adquirirías mucha cultura participando en el partido. Y, obviamente, la lucha siempre nos acompañaba allí donde íbamos, hacíamos muchas manifestaciones relámpagos y llegamos a ser 300-500 personas. Eran tiempos de lucha y de cultura.

Cap a l’any 1971, els militants de PCE m-l es van radicalitzar més i ja van adoptar posicions més contundents com les del FRAP: “el programa a curt termini era enderrocar la dictadura franquista, establir una república popular i federativa, confiscar els béns de l’oligarquia, fer la reforma agrària, liquidar les restes del colonialisme i formar l’exèrcit popular, [...perquè creien que] la restauració monàrquica constitueix el mitjà fonamental pel qual l’oligarquia i l’imperialisme nord-americà pretenien assegurar la continuïtat i subjugació¹²⁴ del poble espanyol”¹²⁵. La Paqui així ho corrobora a l’entrevista:

---

¹²³ CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., p. 28.24.

¹²⁴ Significat extret de Diccionari de la llengua catalana de l’Institut d’Estudis Catalans: “1 v. tr. [LC] Posar sota el jou, reduir a subjecció, conquerir per la força.”

¹²⁵ Programa del Partit Comunista de Espanya (m-l), extret de CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., p. 28.24.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

El 1964 se constituye y sale del Partido Comunista bajo los principios del Marxismo Leninismo; es decir, la lucha contra la oligarquía y el imperialismo y nuestro objetivo principal era instaurar una república popular y federal. Su lucha fue del 1964 hasta que se legalizaron todos los partidos menos este, que no lo quisieron legalizar ni a él ni a cualquiera de sus ramas como el FRAP, entonces en el 1979 – 1980 ya se fue decayendo, ya iban a por todas contra nosotros y los dirigentes empezaron a tener problemas [...].

En referència a la Núria, al·lega que mai va participar de cap sindicat ni de cap partit polític, però sí que en tenia una opinió d'alguns d'ells. Primer a mode de reflexió general, acompanyada d'una anècdota, explica:

Jo mai vaig estar a cap sindicat ni a cap partit polític. Quan van començar a aparèixer els sindicats és quan va començar a haver-hi rebombori. Vam patir molt amb les vagues [...].

I perquè vegis com anava el tema, va haver-hi un moment que el que va passar és que després d'unes vagues generals els van haver d'apujar molt el sou, i se'l van haver d'abaixar als amos, cosa que ja ens semblava bé a mi i al Manel això. Però es va arribar al punt en que, en la fàbrica del Manel [on ell era director], quan hi anaven els amos –que anaven un parell de vegades a la setmana per veure com anava tot– arribaven allà i aparcaven a la fàbrica i veien que hi havia cotxes més bons que els seus aparcats allà i li preguntaven al Manel de qui eren els cotxes i eren de treballadors de la fàbrica (sobretot dels encarregats)! Tenien els cotxes més bons els treballadors que els amos, i li van dir al Manel que no demanés més apujades de sou i la resposta del Manel sempre era que el que cobraven era el que es mereixien pel que treballaven.

Quan se li va anar preguntant si coneixia els diferents sindicats i partits va anar responent el següent:

Sobre CCOO: Sí, i tant. Era un sindicat que va començar a lluitar pels treballadors. Sí que recordo que lluitaven per una cosa que sí trobava molt bé i és que no poguessin acomiadar a un treballador sense un prevís i sense cap cèntim. Ja estava bé que sortís algú a defensar als treballadors, sí home sí.

Sobre el PSUC: També. També lluitaven molt pel treballador. Era un partit polític. I encara que jo no ho necessités, jo ja veia que era necessari!

Sobre el PCE m-l: Sí, aquest també. Aquests sí que eren molt comunistes, una mica extremistes: massa pel meu gust. Però és legítim que lluitessin pel que pensaven, al món ha d'haver-hi de tot!

Sobre el FRAP: No, aquest no em sona de res.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

D'acord amb el marc teòric i seguint les entrevistes realitzades, es constata que cada una d'elles va adoptar un camí diferent: la Núria el de no entrar al món dels sindicats i la política, la Rosa de militar a ambdós llocs des d'un vessant pacífic i la Paqui a militar a un partit amb una línia més radical. Eren tres realitats paral·leles coexistent en el mateix moment i al mateix lloc, fet que ratifica una vegada més com de determinant va ser la influència que va rebre cada una.

4.3.3. Vagues, repressió i exili¹²⁶

Les vagues, a partir dels anys 60 van anar succeint amb més freqüència i contundència, sobretot en els últims anys de dictadura. A Sabadell n'hi va haver vàries de notòries. Des del punt de vista de la Paqui:

Fue una época de mucha represión [...].

Encara que la realitat de la Núria fos contràriament diferent:

[...] Sí que és veritat que hi havia vagues i demás, eh. Però els carrers eren tranquils. Jo mai vaig tenir cap problema. El que sí que destacaria com a excepció va ser la Vaga General de Sabadell, aquí sí que va haver-hi rebombori.

Aquesta contradicció és així perquè depenent de la proximitat en que es vivia el conflicte i l'agitació social se'n percebia un grau de gravetat o un altre.

La preparació del primer de maig del 1971 va ser molt intensa: hi havia moltes pintades per la ciutat, principalment del PCE m-l. S'hi llegia: 'Democracia Popular, Fuera los yanquis, Ni Franco ni monarquía, Sindicato Revolucionario'. 'El 27 d'abril, cap a mitja nit [...] la 'Brigada Política-Social' va descobrir un grup de noies presumptes autores de pintades de rètols subversius. Van disparar uns nou trets i en van ferir una en una cama i va haver de ser ingressada a la Clínica Santa Fe'¹²⁷. La Paqui, com a una d'aquestes noies, ho recorda així:

[...Para] el primero de mayo estábamos haciendo pintadas contra la oligarquía y el imperialismo yanqui, contra los americanos, porque habían pactado con Franco y tenían 56 bases nucleares aquí en España y estábamos [...] haciendo unas pintadas y vino la

---

¹²⁶ Com s'ha dit a l'epígraf 4 el recorregut que es farà de les diferents vagues i reivindicacions, serà únicament de les comentades per les entrevistades, per descomptat, n'hi va haver moltes més durant aquella època.

¹²⁷ CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l'Oposició, VI*, cit., p. 28.50.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

secreta camuflados en taxis y nos dimos cuenta y pudimos salir corriendo unas cuantas, pero empezaron a disparar y disparar y a mi amiga Carmen Prados, le dispararon en la pierna y a ella la pillaron.

En un altre moment de l'entrevista també va comentar –ràpidament– la seva opinió sobre la Brigada Política-Social comentada abans:

[...] los que hacían los interrogatorios eran de la BPS (Brigada Política-Social) que eran los que no sabían nada, eran ignorantes, lo único que sabían era disfrutar torturando.

Més endavant, a principis del 1971, en ple temps de repressió i de conflictivitat als carrers, el marit de la Paqui junt amb dos militants més del PCE m-l van decidir robar a una armeria de Sabadell on la policia hi portava les seves armes a arreglar¹²⁸. Arran d'això, els tres autors es van haver d'exiliar ràpidament perquè en van identificar a un i els van avisar que la policia els anava a buscar.

Efectivament, la policia va anar a buscar el marit de la Paqui a casa seva i en no trobar-lo van optar per detenir a la Paqui. Arran d'això, va començar l'odissea de la Paqui: va ser detinguda, estava embarassada de dos mesos i de bessons, degut a les tortures, en va perdre un, posteriorment, la van empresonar a la presó de dones de Trinitat (passant prèviament per la comissaria de Via Laietana) i en va sortir al cap d'uns mesos gràcies a Antoni Farrés. Finalment va començar la seva marxa a l'exili. Agafant alguns retalls de la seva entrevista, a mode de resum, ho relata així:

Todo empezó con que un grupo de militantes del partido, uno de los cuales mi compañero, que llevaron a cabo una acción en una armería. A uno de ellos, le cayó la cartera allí y se la dejó y la policía lo encontró. De ese no volvimos a saber nada más. Pero la cuestión es que a raíz de esto empezaron a haber muchas detenciones.

[Mi marido] se tuvo que ir rápido y corriendo porque le avisaron que iban a detenerlo. Se fue por la ventana del baño y después de unas semanas pasando por diferentes zonas de Catalunya consiguió exiliarse en Francia [...].

[...] Y así es como me detuvieron y lo primero que me preguntaron fue por Francisco [su marido] 'que dónde estaba el hijo de puta' y yo les dije que no sabía nada, que venía de trabajar y no lo había visto. Luego empezaron con insultos obscenos y golpes.

---

¹²⁸ Per si es vol ampliar la informació sobre aquest esdeveniment, només se n'ha parlat a un llibre on la Paqui i el seu marit en van oferir una entrevista amb tots els detalls. MATEOS, R. (2018): *Caso Cipriano Martos: vida y muerte de un militante antifranquista*, Ed. Anagrama.

[...] como estábamos en estado de excepción¹²⁹ te podían tener detenido todo el tiempo que les diera la gana, por lo tanto, estuve 3 o 4 días detenida allí en comisaria y claro, los interrogatorios fueron muy duros: solo sabían insultar y pegar. Los interrogatorios los hacía un tal llamado 'Gitano' que tenía una cicatriz en la cara que solamente con mirarlo ya asustaba y el 'Comisario García'¹³⁰ que siempre decía que había estado en la división azul con Hitler.

[...] entre los cabezazos, los bofetones, las patadas en la barriga, pues empecé a perder sangre, mucha, y se asustaron. Me llevaron a Santa Fe y llamaron a mis padres. Entonces es cuando me enteré de que estaba embarazada de dos meses y de mellizos. Cuestión que perdí uno.

[Me dieron el alta y] el mismo día a las 5 de la mañana ya vinieron a por mí de nuevo y me llevaron a la comisaria de Vía Layetana. Allí fue de los momentos más duros que he vivido [...].

Yo estuve unos 5 días allí. Toda la gente que detenían lo estaban los días que hiciera falta hasta que hablaran o hasta que ya no aguantaran más. Sin juicios ni nada. Debo decir que hablar hablaban muy pocos, porque éramos muy fieles a la lucha y a nuestros compañeros. Yo nunca dije ni un nombre. Nunca delaté a nadie.

[...] Luego me llevaron a la cárcel de mujeres de Trinitat.

[...] Todas las presas políticas estábamos juntas, y todo éramos mujeres de entre 18 y 28 años y militantes de diferentes partidos. Y, como no, la lucha nos acompañó allí también. Nos obligaban a ir a misa y no queríamos y entonces las monjas nos pegaban, ¡qué malas eran! Y si no ibas te metían en estos curtos oscuros y nos quedábamos sin patio. Pero al final como lo hicimos todas a la vez [lo de negarnos a ir], fue insostenible y así es como conseguimos que nos cambiaran la misa por cine y biblioteca.

Yo estuve en la cárcel dos meses y medio más o menos. Tenía mucho miedo porque si tenía la cría en la cárcel me la quitaban seguro y no quería. Pero tuve la suerte que Antoni Farrés, futuro alcalde Sabadell en las listas del PSUC, era abogado y al estar organizada y él ser el PSUC, mi padre consiguió que viniera a defenderme como mi abogado y me sacó de la cárcel y no solo a mí, lo hizo con más personas, fueran del partido que fueran¹³¹, porque estábamos unidos con el mismo objetivo y nos ayudábamos mutuamente.

---

¹²⁹ Com diu CASTELLS PEIG, “[...] A causa de l’agitació social i estudiantil el govern se sentí amenaçat i el 24 de gener de 1969 va declarar l’Estat d’Excepció [...] en realitat, representava poca cosa en un Estat que era tan lluny de ser de dret, però donava encara més impunitat a la policia [...]”, extret de CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., pp. 28.44 i 28.48.

¹³⁰ Com diu CASTELLS PEIG, “Un dels policies que, en aquesta època [finals dels anys 60 principis dels 70] es va fer notar, va ser el García [...]”, extret de CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., p. 28.34.

¹³¹ Com diu CASTELLS PEIG, “A Sabadell, arran de les mobilitzacions, hi hagué diversos treballadors acomiadats. A la Unitat Hermètica acomiadaren a Antoni Farrés, el qual començà a exercir d’advocat laboralista i defensà des del 1971 quasi tots els presos polítics de Sabadell”, extret de CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., p. 28.46.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

Y nada, al poco tiempo ya salí de la cárcel bajo fianza y a la espera de juicio por el cual me pedían 3 años de cárcel.

I aquí és quan comença el seu procés d'exili, després de decidir que no volia que els seus pares haguessin de pagar la fiança ni tampoc volia arriscar-se a haver d'anar a la presó:

Hablé con el partido [PCE m-l] y ya acordamos cómo hacerlo para poder vivir escondida hasta poder exiliarme. Me gustaría remarcar que el partido nunca me abandonó, nunca. Siempre se preocupaba por todos.

Fui moviéndome por toda Catalunya donde me decían desde el partido. Iba de casa en casa de gente que militaba en el partido y me iba escondiendo. Y durante este tiempo, por supuesto, no me comuniqué con nadie, solo con el partido. Mis padres no sabían si me habían matado o si me había escapado, nada.

Hasta que llegué a Reus y ya estaba de 7 meses. Me escondía en casa de una militante que era enfermera del hospital de allí. Yo me puse a trabajar sin papeles una recogida temporal de avellanas y al poco hicieron una huelga y, como no, yo estaba en primera fila.

De golpe vino la Guardia Civil y nos empezó a perseguir y yo me puse a correr porque si me pillaban ya no salía de la cárcel, lo tenía claro. Así que con mis 7 meses de embarazo y corriendo lo que pasó es que me escondí en un portal y rompí aguas. Me fui al hospital a buscar a la enfermera que me estaba acogiendo y, aunque intentaron retrasarlo, a las 6 de la mañana ya nació. Yo estuve ingresada allí 10 días y luego ya me fui a casa con la enfermera. Al cabo de dos días, hubo una redada allí en Reus y detuvieron a la enfermera. Y yo estaba allí en su casa sin saber nada, ni qué hacer, con la niña acabada de nacer, yo con 19 años y muy muy perdida. Pero el partido cuando se enteró de que habían detenido a la chica vinieron dos personas a buscarme a los pocos días. Siempre estaba pendiente el partido, siempre. Y vinieron para llevarme a otro sitio. Pero yo les dije que necesitaba seguir luchando y exiliarme y con la nena no podía, así que prefería darles la cría a mis padres incluso sin saber durante cuánto tiempo estaría sin verla que no llevármela y ponerla en riesgo. Así que se pusieron en contacto con mis padres y concertaron una cita en Sitges y con un mes y medio les dejé a mi hija a ellos que la hicieron pasar por hija de mi hermana y me fui. Esto era a finales del 1971¹³².

[...] en abril del año 72 pude cruzar, por fin, la frontera. [...] y allí [París] estaba esperándome mi compañero que ya tenía casa y todo, en una guardilla justo delante de la Notre Dame.

---

¹³² Com diu CASTELLS PEIG, “[...] A mitjan desembre foren detingudes tres persones a Sabadell acusades de pertànyer al FRAP. La causa de la caiguda havia estat la infiltració d’un sots. Inspector de policia [...]”, per tant, tots els militants del partit corrien molt perill, inclosa la Paqui. Extret de CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., p. 28.51.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

[...] mis padres, clandestinamente, cuando ya teníamos el apartamento y todo, me llevaron a mi hija a París. Estuve sin ver a mi hija 11 meses. Su padre la conoció con un año ya. [...] en noviembre del 1976 ya volví [a Catalunya].

Un cop aquí, per descomptat, no va parar la seva lluita (com diu ella: “[cuando volví] quedaba mucho trabajo por hacer, mucha lucha por delante”) i va entrar a treballar a una fàbrica –la Playtex una empresa amb 300 treballadores– va liderar la secció sindical de la AOA i es van presentar a les següents eleccions del comitè:

[...] Hicimos una campaña muy importante y constante y por sorpresa nuestra, en las primeras elecciones del comité sacamos 13 delegadas de AOA, y quedaron 4 de CCOO, 4 de UGT y 1 de la USO. Y a raíz de esto me hicieron coordinadora general de Catalunya de AOA.

Canviant de terç, pel que fa a la Rosa i a la Núria, es destaca el següent: en primer lloc, l'època més intensa de lluita sindical de la Rosa, va ser un cop mort Franco:

[Al 1975...] vaig anar a treballar a Jaeger. Aquí hi vaig entrar com a administrativa, però sí que em van demanar que fes l'estiu treballant a baix a la fàbrica –que era treball en cadena fent peces d'automòbil– i que quan tornessin els meus companys de vacances ja em pujarien a dalt a fer administració. Però el que va passar és que el 27 de setembre del 1975 van matar als tres últims que va ordenar Franco i vam fer un paro a l'empresa, en la qual vaig estar a primera línia, i com a càstig ja no em van pujar a dalt a oficines. Però com que jo soc obrera ja m'estava bé ho preferia així fins i tot! A aquesta empresa hi vaig estar fins el 1992 i és on sindicalment ja vaig tenir més activitat.

[...] Recuerdo molt que, quan es va morir Franco i van fer la amnistia per tal que deixessin tornar a treballar a tots els treballadors que havien acomiadat per la seva ideologia, a la meva empresa vam haver de fer vaga perquè era molt franquista i no els volia readmetre. Van haver d'entrar pel magatzem tots els treballadors que havien de ser readmesos i vam aguantar allà. Va venir la Guàrdia Civil i ens va reprimir.

A més, la Rosa va participar a múltiples vagues, una de les quals, la del metall de l'any 1979, que també va tenir molt ressò a Sabadell. Com que ella estava treballant a una empresa del sector del metall, van tenir un protagonisme destacat.

A nivell intern de l'empresa, van lluitar molt al llarg dels anys per aconseguir els drets que els tocava com a dones treballadores (que n'eren moltes a l'empresa). A l'entrevista en va destacar la lluita per la igualtat salarial:

La reivindicació més important que vam lluitar va ser la de la igualtat salarial, perquè quan sortir la llei que deia que els homes i les dones havien de cobrar el mateix per les mateixes funcions, ho vam haver de lluitar perquè l'empresa no ho volia aplicar. Vam denunciar i va arribar al Tribunal Suprem però després no volien aplicar la sentència i llavors les dones vam començar una vaga indefinida i vam acabar estant un mes i mig en vaga. Vam participar-hi totes les dones i 3 o 4 homes. És graciós perquè la justificació dels homes per a no participar de la vaga era que, en primer lloc, era la lluita de les dones i, en segon lloc, que si feien vaga perdien els diners d'aquests dies i, a diferència de nosaltres, ells eren els responsables de portar els diners a casa i no s'ho podien permetre. Aquesta vaga d'un mes i mig va fer mal a l'empresa, però al final ho vam aconseguir.

Pel que fa a la Núria com que un cop casada va deixar de treballar a la fàbrica, no té una experiència personal en quan a vagues o conflictivitats laborals, però del que sí que va parlar va ser de la fàbrica tèxtil de la qual en Manel, el seu marit, en va ser el director. Un recull de diferents punts de l'entrevista, ho relaten:

El Manel amb 31 anys va ser director de la fàbrica de tèxtil de Sabadell del Sr. Jaume amb unes 250 persones al seu càrrec. Aquesta fàbrica era de filatura, allà hi portaven la floca i d'allà feien el fil que després portaven als telers.

[...] mai [va tenir cap vaga a la fàbrica]. Tot el que demanaven els treballadors el Manel feia l'impossible perquè els ho donessin. Ell ho preguntava als seus caps, i li deien que no però el Manel sempre els hi deia que era millor tractar-los bé, perquè així rendien més i que s'havien de cuidar bé i tenir contents i, al final, els va fer comprendre que sí que era millor. I els treballadors al Manel sempre li feien regals i mai li van fer cap vaga més enllà de les generals, que sí que les feien, clar. El Manel sempre anava a favor del treballador. [...] Per altra banda, sempre se'ls escoltava i tenia en compte les seves opinions i si demanaven coses i li explicaven el per què sempre lluitava perquè ho tinguessin. El Manel vivia per la gent.

D'aquests tres testimonis se'n desprenen situacions radicalment diferents i la intenció ja era aquesta perquè ha permès mostrar, a través d'experiències personals, el reflex de les diferents vides que van viure moltes dones en quan a la lluita (o no) sindical i antifranquista. Haver analitzar tres experiències divergents, permet abastir un ventall més ampli per a poder fer un mapa general de la situació de les dones a Sabadell en referència a l'objecte d'estudi.

4.3.3.1. Vaga General de Sabadell del febrer de 1976

Com diu DOMÈNECH SAMPERE, “la mort del General que havia encapçalat la repressió d’Astúries el 1934 i que s’erigí com a principal referent simbòlic del règim més sanguinari de la història contemporània d’Espanya, representava la fi de tot un capítol del nostre passat”¹³³.

Els mesos després de la mort de Franco van ser un autèntic calvari: “Sabadell, el febrer del 1976, era una ciutat en plena ebullició [...]. En una realitat tan conflictiva com aquella, només feia falta un cop per cristal·litzar-la en una unitat: la vaga. [...] El cop, de nou, fou la repressió. El 13 de febrer de 1976 començà tot. De llavors en endavant, el decurs dels esdeveniments es convertí en un riu de foc imparable, en el qual tots els problemes, les inquietuds i els projectes de la ciutat es transfiguraren en una sola realitat”¹³⁴.

Tot va començar el 9 de juny de 1976, quan es van començar unes manifestacions en favor de l’ensenyament on tenien diverses peticions. Es trobaven a la plaça Sant Roc per manifestar-se. S’hi aplegaven mares, pares, nens i nenes i, per tant, eren molt pacífiques i sense incidències.

El dia 13, quan estaven fent l’última manifestació que tenien prevista, van venir els antidisturbis i van carregar i reprimir a tots els manifestants, inclosos els infants¹³⁵.

La Rosa, com a sindicalista que va anar a recolzar aquesta vaga ho recorda, amb angoixa, així:

Va ser molt dur, molt fort. Era una manifestació plena de nens i mares que demanaven escoles a Sabadell. I van venir a reprimir-nos brutalment. Recordo que la Guàrdia Civil anaven amb motos¹³⁶ i ens pegaven amb porres elèctriques, a més te’ls trobaves de cop, no podies fer res, estaven a les cantonades i de cop sortien disparats. I pegaven a tothom, sense distinció, és a dir, també van pagar als nens i en van ferir. També van detenir a gent. Va ser d’una brutalitat molt gran. I tot per demanar escoles! La gent es va tancar al pavelló d’esports. [...] arran d’això, aquesta vaga es va convertir en una vaga política i tot

---

¹³³ DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, cit., p. 254.

¹³⁴ DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, cit., p. 269.

¹³⁵ CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., p. 29.58.

¹³⁶ Com diu CASTELLS PEIG, “La policia municipal va disposar fins al 1965 de cavalleria i, a finals del 1966, ja estava motoritzada amb motocicletes [...]”. Extret de CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l’Oposició, VI*, cit., p. 28.35.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

Sabadell, tot, es va posar en vaga. I es va demanar que traguessin a totes les persones que havien detingut per aquesta vaga. Tot Sabadell es va unir amb aquesta vaga.

Es van fer assemblees aquella mateixa nit i els següents dies fins que es va decidir convocar una manifestació de rebuig el 19 de febrer de 1976. Aquest dia també es va rebre molta repressió i va haver-hi molts ferits. El centre de Sabadell, on s'havia convocat la manifestació, va quedar precintat, no deixaven entrar ni sortir a ningú.

DOMÈNECH SAMPERE va descriure la continuació dels fets d'una manera immillorable: "A la matinada, quan s'anava coneixent la magnitud del que havia passat, el cor del moviment obrer i de l'antifranquisme de Sabadell decidí que ja n'hi havia prou. La nit del dia 20 les màquines d'Unitat Hermètica s'aturaren i des d'allà el silenci s'anà estenent per tot Sabadell. Al matí d'aquell dia ja hi havia seixanta empreses metal·lúrgiques en vaga. Rius de treballadores sortien de les seves entranyes per mobilitzar la ciutat. Una marxa anà cap a l'hospital, on es trobaven els ferits, a fer guàrdia fins que la policia se n'anés [...]. Finalment se celebrà una assemblea a l'Església de Ca n'Oriac, on es convocà a la vaga general per al dia 23 de febrer. En aquells moments el tèxtil, metall i la construcció ja estaven pràcticament en situació de vaga general: ara es tractava d'ampliar-la a tots els sectors de la producció i a tota la ciutat, per al dilluns 23. [... Els objectiu de la vaga serien: aconseguir] un Ajuntament democràtic, contra la política encomia del govern i per retirada de les forces policials de la ciutat"¹³⁷. La Núria ho recorda, amb enuig, així:

Doncs que va ser molt gran, molt sonada. Va parar absolutament tot Sabadell, tot. Però s'ho valia eh... va ser molt gros. Fins i tot va parar la fàbrica tèxtil on era director el Manel, però és que nosaltres també hi estàvem d'acord.

La vaga s'acabà el dia 27 de febrer, amb una prèvia de moltes negociacions i acords, fins que s'aconseguí el retorn de tots els detinguts i empresonats. Va ser una vaga sense precedents a Sabadell.

La Paqui, des de l'exili, la viure així:

---

¹³⁷ DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, cit., pp. 274 a 276.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

[Nosotros] estábamos en el exilio. Pero quien sí que estuvo, y en primera línea, fue una de mis hermanas, la Julia, que por aquel entonces tenía unos 16 años. Lo vivió a lo bestia, era de las cabecillas. Estaba muy metida. Siempre cuenta que fue muy duro, que hubo muchas detenciones, que pegaban a todo el mundo: niños, madres, gente mayor, les daba igual. Salió muchísima gente a la calle, pero sufrieron mucha represión.

Vist el marc teòric i els tres testimonis, es constata que aquesta vaga va ser un clar exemple, no freqüent, de tot una ciutat unida amb un objectiu comú independentment de quin fos el partit, la ideologia, l'empresa o el sindicat de cadascú: va afectar i commocionar molt a tothom fins al punt d'aturar la ciutat de Sabadell al complet per reclamar justícia.

4.4. Associacions veïnals: participació de les dones

Les associacions veïnals “estan formades tant per homes com per dones que, voluntàriament dediquen el seu temps i esforç a treballar per a la col·lectivitat de manera altruista. Busquen solucions als problemes dels barris i ciutats, actuen formulant reivindicacions a les demandes dels drets sobre el benestar i la qualitat de vida, per millorar els barris [...]”¹³⁸.

Com s’ha comentat anteriorment¹³⁹, Sabadell va créixer molt i a un ritme frenètic. En 10 anys (del 1950 al 1960) va adquirir 45 mil habitants nous. Aquest creixement implica la creació de barris als afores del que era fins llavors Sabadell. Fins que, el 1968 un 56% del total de la població de Sabadell ja viva en zones ‘suburbials’. No obstant això, les condicions en les que es trobaven immersos eren molt precàries i insalubres. Per tant, aquest és un dels primers motius pels quals es decideix crear associacions i centres culturals: per la lluita de la transformació i adequació dels barris¹⁴⁰.

La Paqui, explica la seva experiència amb associacions veïnals:

Yo siempre estuve en asociaciones de vecinos aquí en Sabadell y luchábamos para conseguir mejoras al barrio. Siempre ha habido movimientos vecinales, primero, en época

---

¹³⁸ PUIG I VALLS, A. (2021): *El paper de les dones al moviment veïnal de Sabadell (segon meitat del s. XX – 2018)*, Ed. Ajuntament de Sabadell, p. 13.

¹³⁹ Epígraf 4.1. del treball.

¹⁴⁰ PUIG I VALLS, A. (2021): *El paper de les dones al moviment veïnal de Sabadell (segon meitat del s. XX – 2018)*, cit., pp. 18 i 19.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

franquista estaba en el grupo cultural de Ca n'Oriac, y nos reunimos todos los jóvenes del barrio. Hacíamos tanto acciones reivindicativas como culturales [...]. Aquí en Sabadell había casi en todos los barrios

I la Rosa, ho complementa, afegint:

Sí! Jo havia viscut a Ca n'Oriac i sempre recordo que als inicis dels anys 70 allà hi havia un terreny i tots els veïns vam construir una caseta de fusta i la vam plantar allà, i la fèiem servir com al lloc on es reunien els veïns per fer les reunions del barri. I, avui dia, en aquest lloc, s'ha fet el Centre Civil de Ca n'Oriac [...].

[...] lluitàvem per a tot allò que consideràvem necessari pel barri, és a dir, per exemple, demanàvem que ens asfaltessin els carrers, que afegissin llum en algunes zones, etc.

Es van anar creant paulatinament les diferents associacions a mesures que s'anaven agrupant les persones: “al 1958 es crearen les associacions de veïns de Can Feu i de la Concòrdia; el 1960 les de Marinals i Arraona, i el 1963 les de Torre-romeu i de Ca n'Oriac”¹⁴¹.

Els moviments veïnals no estaven completament desvinculats del moviment obrer com a lluita pels drets laborals, al contrari. Per exemple, el PSUC i CCOO participaven molt d'aquests moviments veïnals. Del règim, aquestes associacions es va percebre com a un focus més de preocupació i de perill: un informe policial del 1975 deia “la subversió en els barris i en l'àmbit laboral són les dues principals palanques que fa servir l'oposició per a aconseguir enderrocar el règim actual espanyol”¹⁴²

En definitiva, “les associacions de Veïns, foren unes plataformes que usaren les diverses rames de les CCOO i els partits polítics per a la definició de les seves ideologies i per a demanar ajut per les accions. A finals del 1971 ja n'hi havia creades per totes les barriades de Sabadell”¹⁴³. La Paqui confirma la vinculació entre partits polítics i els sindicats amb aquestes associacions quan explica que:

---

¹⁴¹ PUIG I VALLS, A. (2021): *El paper de les dones al moviment veïnal de Sabadell (segon meitat del s. XX – 2018)*, cit., p. 20.

¹⁴² Informe policial del 1975. Fundació Utopia d'Estudis Socials al Baix Llobregat. *Plan Barrios. Estudio sobre la subversión en los Barrios*, gener del 1985 (n. ° 5110) extret de MARTÍNEZ I MUNTADA, Ricard, “El moviment veïnal a Sabadell durant el tardofranquisme, 1966-1976: ‘Todos los Barrios unidos para conseguir sus derechos’”, *Arraona: Revista d'història* [en línia] (2001), n.º 25, p. 65. <https://raco.cat/index.php/Arraona/article/view/203284>.

¹⁴³ CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l'Oposició*, cit., p. 28.11.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

Lo primero que hice fue meterme en el centro cultural de Ca n'Oriac que era el único centro que había para los jóvenes. Y aquí es donde luego los jóvenes que ya militaban a los partidos del momento venían a buscarnos y a hablar del partido y a decir que militásemos.

No obstant això, sí que cal desatacar que no tots els barris tenien aquest caràcter reivindicatiu, és a dir, d'usar l'associació veïnal com a un mecanisme més de lluita (com, per exemple, Ca n'Oriac) sinó que hi havia barris que estaven més desvinculats i es limitaven a gestionar tràmits urbanístics (com, per exemple, Concòrdia o Can Feu). Per això la Paqui, quan parla específicament de l'associació de Ca n'Oriac assegura que:

[...] Hacíamos tanto acciones reivindicativas como culturales [...].

Més endavant, acabat el règim franquista, la Paqui va seguir participant dels diversos moviments veïnals i recorda:

[...] después [1976] estuve en la asociación de vecinos de Can Deu donde hacíamos muchas actividades culturales y reivindicativas. Siempre que se nos necesitábamos allí estábamos. Recuerdo ir todos juntos a un colegio de la Floresta [...] para colaborar con la huelga de los profesores. O ayudar a hacer las pancartas. Pero siempre había mucha gente en las luchas. Mucho compañerismo [...].

Pel que fa a la participació de les dones en aquests espais, la Rosa, comenta que:

Mira en general no hi havia gaire participació de dones a cap moviment, per totes les complicacions que hi havia. Ara bé, a les de barri, com que tocaven més a tothom i eren millores i necessitats familiars allà sí que hi venien més dones i participaven d'aquests espais.

La reflexió de fons és que al ser millores pel barri, per les cases, etc., es considerava més 'idoni' per la dona que no pas, per exemple, la lluita sindical. Tot i això, per exemple, el 1965 “a la llista adjunta a la modificació d'Estatuts de l'Associació de Veïns de la Concòrdia hi consten 472 socis dels quals 434 són homes i 38 dones [...] o] a Ca n'Oriac l'associació de barri, fundada el 1964, dos anys després, hi consten 3 dones i 127 homes”¹⁴⁴.

---

¹⁴⁴ PUIG I VALLS, A. (2021): *El paper de les dones al moviment veïnal de Sabadell (segon meitat del s. XX – 2018)*, cit., p. 25.

En referència a això i en contraposició amb els testimonis de la Paqui i la Rosa, la Núria explica, en diferents reculls del llarg de l'entrevista, que la seva vida social i la seva relació amb els veïns era aquesta:

[Quan era més joveneta i treballava, la vida social la fèiem] pel carrer, sempre ens trobàvem. Quan feien sardanes un cop al més a l'Escola Industrial allà també era un moment on s'ajuntava la gent o quan hi havia envelats o festes majors. I quan treballava doncs a la fàbrica ens veiem totes i parlàvem.

[Ara bé, quan em vaig casar la meva vida social es va resumir dràsticament], perquè quan vaig conèixer al Manel es van acabar les Sardanes perquè a ell no li agradaven i no sabia ballar, i per tant no hi anàvem. Jo sí que quedava amb les amigues, però, de tant en tant.

[...] sí que és veritat que la meva vida social un cop casada era molt seca, molt trista. Ara bé, sempre trobava coses per fer que m'agradaven. A banda que, amb el Manel, ens vam estimar moltíssim. Sí que és veritat que tenia aquesta mentalitat i aquest valors d'aquella època, però érem molt feliços junts. Molt. Perquè els dos ho enteníem com a correcte.

[També recordo que] es feien balls, els 'guateques', amb els tocadiscos però mai vam anar amb el Manel perquè no li agradaven.

Concloent, doncs, les associacions de barri eren una forma més d'associació social on fer trobades, nodrir-se, aprendre culturalment i, també, des de diferents perspectives, compartir lluita. Aniran creixent i adquirint força fins que a Sabadell “les associacions veïnals es consoliden com a instruments de mobilització, de lluita i d'impuls d'un model alternatiu de ciutat democràtica i al servei de la majoria”¹⁴⁵. Això permet entendre el per què la Núria no va participar de cap associació veïnal, ja que eren uns espais principalment freqüentats i ocupats –amb el bon sentit de la paraula– per diferents militàncies i lluita.

5. Elles

Aquest punt s'ha dedicat exclusivament a oferir un espai de reflexió i visibilitat a l'opinió de la dona, en aquest cas, de les tres dones entrevistades.

Ja que “pel que fa als estudis sobre el protagonisme femení [durant la lluita en època franquista], s'han valorat formes de participació vinculada a l'àmbit domèstic i a la ‘supervivència’, sostretes a l'etiqueta de ‘recolzament’ a la lluita general. Una

---

¹⁴⁵ PUIG I VALLS, A. (2021): *El paper de les dones al moviment veïnal de Sabadell (segon meitat del s. XX – 2018)*, cit., p. 34.

interpretació, aquesta, que ha comportat durant anys una falta de visibilitat en la histografia. De la mateixa manera, els àmbits i els esdeveniments en els que s'ha materialitzat la resistència femenina s'han considerat com a complementaris a la dels homes: no obstant això, en els últims deu anys han sigut objecte d'estudi que han enriquit el seu sentit i la seva importància [...]. En efecte, no hi ha dubte que la qüestió del reconeixement qualificat i autònom s'ha posat i es posa com a problema central, lligat [directament amb] el gènere¹⁴⁶.

I és que és lògic que hi hagi hagut aquesta mancança de perspectiva de gènere, ja que “[...] partim de la base que el coneixement històric ha sigut construït des del poder dominant [i, per tant] les dones no constitueixen un grup social al que la història defineixi com a precursors dels processos revolucionaris¹⁴⁷.

És per aquest motiu que ara es donarà aquest espai per *visibilitzar* les que sempre han estat *invisibilitzades*, amb diferents reflexions que van aportat, la Núria la Paqui i la Rosa, durant les seves entrevistes.

La Paqui:

Es que haber, no hay ninguna revolución si la mujer no desempeña su papel en la historia, y es inútil hablar de triunfo sin la presencia de las mujeres. Esto claro, era según el partido, igual que ahora. Sin la mujer no van a conseguir que se mejore nada.

Tengo claro como mujer, que aún queda mucho trabajo por hacer y que no nos conformaremos, que vale la pena luchar siempre, por supuesto.

[...] Pues... qué te voy a decir. Que estoy muy orgullosa y nunca me arrepentiré de todos los años de lucha vivida y que mi conciencia estaba convencida y sigo convencida de todos mis actos por la libertad y la justicia. Por la lucha de todas las personas que sufrimos y siguen sufriendo la represión fascista. Y no podemos olvidar que aun hoy día tenemos las cárceles llenas de presos y presas políticas y exiliados, de gente inocente.

Yo creo que si algún día dejara de luchar dejaría de ser yo. Es que si hay algo que considero que se debe luchar no puedo hacer otra cosa que lucharla.

Ahora el futuro sois vosotras y no podemos olvidar que el franquisme no ha mort! Ens hem d'alçar contra el feixisme!

---

¹⁴⁶ DI FEBO, Giuliana, “Resistencias femeninas al franquismo. Para un estado de la cuestión”, *Cuadernos de Historia Contemporánea*, (2006), vol. 28 pp. 153 i ss.

¹⁴⁷ PAZ TORRES, Olga, “Las ‘otras’ en la historia del derecho social y de las instituciones laborales: escenario de marginalidad y exclusión con perspectiva de género” a NAVARRO VILLANUEVA, C., SOLÉ RESINA, J., LIBANO BERISTAIN, A., et. al. (2018): *La docencia del derecho con perspectiva de genero*, (coord. ESPUNY TOMÁS, M.J. i ZAPATER DUQUE, E.), Ed. Dykinson, p. 52.

La Rosa:

Mira, una cosa amb la que he reflexionat molt al llarg dels anys, és amb que les dones que vam estar en la lluita sindical, vam haver de pagar-ho molt dur i amb molts sacrificis.

Per començar, per poder fer lluita sindical, vam haver de renunciar a estudiar. És a dir, molt temps del que hem dedicat a la lluita, ha sigut a costa de sacrificar la nostra vida personal. A més, havíem d'aguantar molts prejudicis per part de la societat, cosa que els homes no havien de fer. I també, una cosa molt dura és que pel fet de ser dones sindicalitzades i organitzades es presumia que érem totes liberals i que sempre estàvem disposades a tot. I havíem de lluitar diàriament per ser respectades i escoltades pels nostres propis companys de militància! Això era el més dur que, havíem de lluitar per ser respectades per qui eren els nostres companys de lluita!

En definitiva, un home és un home, i ja podien ser homes de classe obrera i de lluita sindical, que el tema de les dones al seu costat de lluita encara no ho veien del tot clar o no sabien com ho havien de fer [...].

[...] Sí que hi va haver vegades que he tingut el pensament de si va valdre la pena sacrificar tantes coses, però sempre acabo amb el convenciment de que sí i que si ho tornés a viure ho tornaria a fer, d'això n'estic segura.

També vaig tenir la sort de tenir un company que ho entenia molt bé tot això i mai vam tenir cap problema al respecte.

[I una cosa que també recordo és que] de vegades sí que vaig tenir la sensació que no estava suficient temps pels meus fills perquè sempre estava amb el sindicat.

[...] Sí que s'ha evolucionat molt i s'ha guanyat molt, però encara queda molt feina per fer.

La Núria:

Mira jo, ara amb 86 anys i després de tota una vida de reflexió, jo ja veig que la llibertat fa el bé, és bo, el món es fa gran, la gent aprèn i té més coneixements, dona vida! El que no m'agrada és que per a donar aquesta vida i llibertat passin tantes coses dolentes. De la manera que som la gent no sabem utilitzar bé aquesta llibertat quan la tenim [...]. Ara jo tinc clar que no tothom pensa com jo i també està bé que sigui així. La llibertat és bona però no m'agrada com vivim ara mateix, considero que jo vaig viure millor quan era jove. I moltes cases viuen gràcies al que van guanyar els avis en aquella època i no en aquesta. El que vull dir és que la llibertat fa que el món sigui més gran i més globalitzat, però això no vol dir que tot el que deixen fer estigui bé.

Un altre tema amb el que he reflexionat bastant és amb que si no hi hagués hagut l'església estariem molt més espavilats del que estem, però això t'ho dic ara amb 86 anys reflexionant sobre el tema. Jo ja sé que hi ha coses que potser haurien d'haver estat diferent, però jo estic contenta de la meua vida i de com m'ha anat.

I pel que fa a la diferència entre l'home i la dona, el problema és que al meu temps no la veia, ho veia com a cosa normal. Jo, per exemple, el que veia és que les artistes de Hollywood que se separaven i tornaven i amb un i amb l'altre i pensava que quina pena viure en un país així. Ara bé, una persona que li agradés més aquest altre estil doncs entenc que aquí a Espanya no hi estava bé en època de Franco.

Mira, he arribat a la conclusió que la dictadura no és bona per ningú. Tots els països on hi ha o hi ha hagut dictadura són rics o van ser rics, però això no vol dir que la gent visqui o visqués bé i, per tant, no és bona, ja ho veig això jo!

Però s'ha d'acabar de trobar la manera d'arribar a un bon equilibri per a tothom. Tot i tota la reflexió que t'he fet, sé que la dictadura no deixa créixer i si hagués de triar entre dictadura o llibertat, et diria que és millor la llibertat.

6. Conclusions

Al llarg d'aquest treball s'ha estudiat el recorregut històric dels drets laborals de la dona durant el règim franquista així com la situació del sector femení a Sabadell als anys 60.

Un cop culminat l'anàlisi d'aquest estudi, el primer a destacar és que la hipòtesi plantejada a l'inici s'ha complert quedant constatat, mitjançant les evidències documentals i testificals, que les dones sí que van treballar durant l'època franquista –més ben dit, mai van deixar de fer-ho– i això va implicar que participessin de forma activa en la lluita sindical i antifranquista, encara que en menys mesura que el sector masculí. El que sí que és cert, però, és que el seu accés i participació en el món laboral i activista no va ser fàcil perquè tenien al govern, a les lleis i a la societat en contra. A més, era una activitat laboral *sotsregistrada*, és a dir, que se sap que les dones hi participaven, però no se'n tenen evidències clares (noms, cognoms, cares, etc.) o, com a mínim, no tan clares com les dels homes.

Per altra banda, s'han pogut assolir tots els objectius proposats:

En primer lloc, en el bloc inicial del treball, durant el recorregut normatiu laboral del règim franquista s'ha anat posant en evidència algunes de les contradiccions en les quals va incórrer, atorgant especial rellevància a una en concret: que les dones no van deixar de participar en el món laboral.

En segon lloc, s'ha constatat que la millor manera de dur a terme la investigació històrica sobre els uns fets en concret és basar-se en l'experiència d'aquelles persones que ho van viure –en el meu cas les dones que ho van viure– perquè la perspectiva que ofereixen fa que la interpretació de les fonts bibliogràfiques existents sigui més acurada a la realitat. Tanmateix, els fets explicats a les entrevistes van obrir noves vies d'estudi i investigació que en cas contrari, no s'haguessin esdevingut.

I, en tercer lloc, el darrer objectiu s'ha assolit mitjançant la reflexió de les limitacions existents a l'hora d'elaborar aquest treball: la manca de perspectiva de gènere en els diferents estudis històrics existents, ha dificultat enormement la tasca

de recerca de dones que destaquessin o participessin en els diferents àmbits i èpoques que han sigut objecte d'estudi. Si bé existeixen nombroses fonts que expliquen i detallen molts dels fets treballats a aquestes pàgines, en molt pocs es destaca el paper que hi van tenir les dones. Realment sembla que hagin sigut 'apartades de la història'.

En referència a això, remarcar que els tres testimonis han atorgat un notori enriquiment a aquest estudi, ja que la transversalitat que han aportat ha permès crear una visió global i real de la situació de les dones a Sabadell aquells anys, un exemple d'això, és la diferència de protagonisme que han adoptat cada una depenent de l'epígraf del treball: la Núria quan parlem d'educació i matrimoni, la Rosa quan parlem de reivindicació a l'empresa i la Paqui quan parlem de repressió i exili.

Adicionalment, és important reflexionar al voltant del motiu dels diferents estils de vida que han portat i de les divergents opinions que tenen en referència a la mateixa època i la mateixa ciutat. S'ha conclòs que hi ha dos factors principals que ho determinen i que alhora estan interrelacionats: en primer lloc, és clar que la influència que van rebre a casa i la infantesa que van viure va ser determinant a l'hora de créixer amb una ideologia o altra. I, en segon lloc –i conseqüentment a l'anterior– la diferència d'edat de la Núria vers la Rosa i la Paqui necessàriament ha d'implicar diferències. El fet que la Rosa i la Paqui naixessin en un moment en què Espanya portava gairebé quinze anys amb el règim franquista instaurat fa que ja es comencessin a notar la manca de drets i llibertats que propicia una dictadura i que, per tant, les masses socials comencessin a organitzar-se i a reivindicar-se. En contraposició, la Núria, va néixer tres mesos abans que comencés la guerra, fet que va comportar que la seva família i ella visquessin tot el procés bèl·lic i la postguerra: anys fortament traumàtics i d'una duresa extrema. Tot el que vingués immediatament després d'això i impliqués estabilitat i bonança ho valoraven per sobre dels seus propis drets o llibertats. Per això, la Núria, en preguntar-li per Franco va dir: "Franco ens va treure de la misèria".

Per descomptat, això és la conclusió extreta del testimoni d'elles tres en concret, ben segur que hi ha opinions diferents d'altres dones que també van viure-ho.

Com a desideràtum, remarcar la necessària revisió de la manera en què s'investiga i es tracta la història i de l'essencialitat d'aplicar la perspectiva de gènere adequada als projectes d'investigació futurs que es duguin a terme. Tanmateix, es constata que la millor manera de fer-ho és donant espai als testimonis de les dones, fent-les protagonistes del que van viure. Totes tres em van dir frases com “gràcies per interessar-te i deixar-me donar la meva opinió”, “gràcies per fer-me recordar fets que no vull obligar mai”, “gràcies per fer-me sentir que la meva història quedarà escrita en algun lloc”, cites que evidencien que tenim dones disposades a explicar i a compartir les seves vivències. Aquest treball ha contribuït a posar noms i cares a dones que van viure i lluitar durant l'època franquista: aquests tres testimonis quedaran escrits i passaran a la història.

Mutatis mutandis.

7. Bibliografia

BALCELLS, Albert, “Les dones treballadores a la fàbrica i al taller domèstic de la Catalunya del segle XIX i primer terç del XX”, *Catalan Historical Review*, (2015), n.º. 8.

CABRERA PÉREZ, L.A. (2005): *Mujer, trabajo y Sociedad (1839-1983)*, Ed. Ediciones Sinsentido.

CASTELLS PEIG, A. (1983): *Sabadell, Informe de l'Oposició, VI*, Ed. Edicions Riutort Ribot i Serra.

DI FEBBO, Giuliana, “Resistencias femeninas al franquismo. Para un estado de la cuestión”, *Cuadernos de Historia Contemporánea*, (2006), vol. 28.

DOMÈNECH SAMPERE, X. (2002): *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment Obrer, Societat Civil i Canvi Polític. Sabadell (1966-1976)*, Ed. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

DOMÍNGUEZ ALVAREZ, V. (2005): *Treball femení a la indústria tèxtil llanera de Sabadell durant el segle XX*, (dirs. STOLCKE, V. i BAYLINA FERRÉ, M.), Tesi Doctoral a càrrec de la Universitat Autònoma de Barcelona.

ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, “Aproximación histórica al principio de igualdad de sexos (IV): De la Ley de Contrato de Trabajo de 1944 a las últimas disposiciones franquistas”, *IUSLabor. Revista d'anàlisi de Dret del Treball*, n.º 1 (2008).

ESPUNY TOMÁS, María Jesús, “Mujer casada y trabajo: una aproximación al primer ordenamiento jurídico franquista”, a ACERTE DE LA CORTE, Eduardo, ALONSO RIVEIRO, Mónica, ALVARADO LÓPEZ, María Cruz, et. al. (2019): *Las huellas del franquismo: pasado y presente*, (coord. REGUERO SANZ, I., REQUEJO FRAILE, M., et. al.) Ed. Comares.

GEIS, Camil, “Dolors Miralles i Valls”, *Quadern de les idees, les arts i les lletres*, (1981), n.º 19.

MARTÍNEZ I MUNTADA, Ricard, “El moviment veïnal a Sabadell durant el tardofranquisme, 1966-1976: ‘Todos los Barrios unidos para conseguir sus

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

derechos””, *Arraona: Revista d’història* [en línia] (2001), n.º 25.
<https://raco.cat/index.php/Arraona/article/view/203284>

MATEOS, R. (2018): *Caso Cipriano Martos: vida y muerte de un militante antifranquista*, Ed. Anagrama.

MOLINERO, Carme i YSÁS, Pere, “Productores disciplinados: control y represión laboral durante el franquismo (1939-1958)”, *Cuadernos de Relaciones Laborales*, nº 3 (1993).

MUÑOZ SÁNCHEZ, Esmeralda, i BENITOS SANTOS, María, “Dignidad, subsistencia i resistencia de las mujeres represaliadas en el franquismo el caso de Ciudad Real”, a ACERTE DE LA CORTE, Eduardo, ALONSO RIVEIRO, Mónica, ALVARADO LÓPEZ, María Cruz, et. al. (2019): *Las huellas del franquismo: pasado y presente*, (coord. REGUERO SANZ, I., REQUEJO FRAILE, M., et. al.) Ed. Comares.

PAZ TORRES, Olga, “Las ‘otras’ en la historia del derecho social y de las instituciones laborales: *escenario* de marginalidad y exclusión con perspectiva de género” a NAVARRO VILLANUEVA, C., SOLÉ RESINA, J., LIBANO BERISTAIN, A., et. al. (2018): *La docencia del derecho con perspectiva de genero*, (coord. ESPUNY TOMÁS, M.J. i ZAPATER DUQUE, E.), Ed. Dykinson.

PAZ TORRES, Olga, ESPUNY TOMÁS, Maria Jesús, CAÑABATE PÉREZ, Josep i GARCÍA GONZÁLEZ, Guillermo, “Subiendo al estrado: mujeres y administración de justicia (1961-1966)”, a BRAVO BOSCH, María José, MALAVÉ OSUNA, Belén, MELADO LIROLA, Ana Isabel, et. al. (2010): *Experiencias jurídicas e identidades femeninas*, Ed. Dykinson.

PERES DÍAZ, Daniel, “Mujer y trabajo durante el franquismo. Una aproximación jurídica”, *XII Congreso virtual sobre Historia de las Mujeres* (2020).

PUIG I VALLS, A. (2021): *El paper de les dones al moviment veïnal de Sabadell (segon meitat del s. XX – 2018)*, Ed. Ajuntament de Sabadell.

PUIG I VALLS, Angelina, “Nivell de vida, condicions laborals i mobilització antifranquista a Sabadell, 1940-1970: una aproximació des dels testimonis orals”,

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

Arraona: Revista d'història [en línia], (1991), n.º 8.
<https://raco.cat/index.php/Arraona/article/view/203598>.

RODRIGO PAREDES, Florentina, “El regreso a la tradición durante el primer franquismo: la mujer, la ‘gran olvidada’ de la normativa legal”, a ACERTE DE LA CORTE, Eduardo, ALONSO RIVEIRO, Mónica, ALVARADO LÓPEZ, María Cruz, et. al. (2019): *Las huellas del franquismo: pasado y presente*, (coord. REGUERO SANZ, I., REQUEJO FRAILE, M., et. al.) Ed. Comares.

RODRÍGUEZ MARTÍNEZ, Desire, “La losa del franquismo sobre la mujer. La mujer de hoy, las reminiscencias de aquel ayer”, a ACERTE DE LA CORTE, Eduardo, ALONSO RIVEIRO, Mónica, ALVARADO LÓPEZ, María Cruz, et. al. (2019): *Las huellas del franquismo: pasado y presente*, (coord. REGUERO SANZ, I., REQUEJO FRAILE, M., et. al.) Ed. Comares.

RUIZ FRANCO, María del Rosario, “Nuevos horizontes para las mujeres de los años 60: la ley de 22 de julio de 1961”, *Revista Arenal*, n.º 2 (1995).

VALIENTE FERNÁNDEZ, Celia, “La liberalización del régimen franquista: la Ley de 22 de julio de 1961 sobre derechos políticos, profesionales de trabajo de la mujer”, *Revista Historia Social*, n.º 31 (1998).

7.1. Normativa consultada

Decret 2310/70 de 20 d'agost del 1970 que deroga el Decret de 1 de febrer del 1962 i es dicta en aplicació de la Llei de 22 de juliol del 1961.

Decret 258/1962, de l'1 de febrer, pel que s'aplica a l'esfera laboral la Llei 56/1961, de 22 de juliol que equipara als treballadors d'un i altre sexe en els seus drets de ordre laboral.

Decret de 26 de gener del 1944 pel que s'aprova el text refós del Llibre 1 de la Llei de Contractes de treball que deroga la Llei de 21 de novembre de 1931.

Fuero del trabajo de 9 de març de 1938. BOE, número 505, de 10 de març.

Llei 56/1961, de 22 de juliol, sobre drets polítics professionals i de treball de la dona.

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

Llei de 14 de desembre de 1942, per la que es crea l'assegurament obligatori de malaltia.

Llei de 24 d'abril de 1958 sobre convenis col·lectius sindicals.

Ordre Ministerial de 27 de juliol de 1946, que establia la reglamentació del Treball per al Personal de la Siderometalúrgica.

Ordre Ministerial de 3 de març de 1950, que establia la reglamentació del Treball per al Personal de la Banca privada.

7.2. Classificació de les fotografies

<i>Fotografia 1. Cosidores de peces de la fàbrica Juli Puncernau de Sabadell entre el 1919 i el 1926. Francesc Casañas Riera – AHS a González Ruiz, D. (2022): Sabadell desaparegut.</i>	<i>1</i>
<i>Fotografia 3. Gasolinera de la Creu de Barberà de Sabadell, al 1968. Autoria desconeguda – AHS a González Ruiz, D. (2022): Sabadell desaparegut.</i>	<i>30</i>
<i>Fotografia 4. Escola Industrial d'Arts i Oficis, 1928. Francesc Casañas Riera – AHS a González Ruiz, D. (2022): Sabadell desaparegut.</i>	<i>38</i>
<i>Fotografia 5. Presó de dones de la Trinitat. Cedida per la Paqui.</i>	<i>86</i>
<i>Fotografia 6. La Paqui amb la seva filla Sònia, 1971. Cedida per la Paqui.</i>	<i>87</i>
<i>Fotografia 7. Trobada a Sitges amb els seus pares i les seves germanes, desembre del 1971. Cedida per la Paqui.</i>	<i>88</i>
<i>Fotografia 8. La Núria amb els seus tres fills, 1969. Cedida per la Núria.</i>	<i>100</i>
<i>Fotografia 9. La Núria i el Manel de promesos, 1958. Cedida per la Núria.</i>	<i>101</i>
<i>Fotografia 10. El Manel i la Núria de promesos, 1960. Cedida per la Núria.</i>	<i>106</i>
<i>Fotografia 11. La Rosa a Sabadell, 1990. Cedida per la Rosa.</i>	<i>110</i>
<i>Fotografia 12.. Entrevista que li van fer a la Rosa pel diari de CCOO comarcal, maig del 1989. Cedida per la Rosa.</i>	<i>110</i>
<i>Fotografia 13. La Rosa l'any 1988 a Sabadell. Cedida per la Rosa.</i>	<i>110</i>

8. Annexos

8.1. Entrevista a la Paqui

Era a finals del mes de març de l'any 2022 quan ens vam trobar a casa de la Paqui. Era després de dinar i a fora plovia. Ens vam posar al seu menjador que es veia impregnat de records i de lluita. A damunt de la taula hi havia tot de fulls i fotos que s'havia preparat per ensenyar-me. Se la veia nerviosa però preparada per explicar la seva vida de lluita que, abans de començar, en la seva mirada, ja es veia que fàcil no havia estat.

PREGUNTES ÀMBIT PERSONAL: FAMÍLIA I INFANTESA.

Quin any i a on vas néixer, Paqui?

Yo nací en Asturias en el año 1952.

I com vas arribar aquí?

En el año 1965 vinimos con mi familia a Sabadell, a veranear porque mis abuelos con una tía mía soltera (la hermana de mi madre) estaban viviendo en Sabadell. Yo tenía 14 años y decidí quedarme porque me gustó mucho Sabadell. Me quedé a vivir con mis abuelos, que vivían en Ca n'Oriac.

Mi abuelo trabajaba de jardinero en el ayuntamiento de Sabadell y mi tía trabajaba en la fábrica textil Agustín Pinyol (que estaba en la carretera de Molins de Rei).

Hacia el 1966, mis padres y mis 6 hermanas (sí, todo mujeres, mi padre siempre decía que qué bien lo habían hecho) vinieron a vivir aquí, porque le consiguieron trabajo de paleta a mi padre y una casa donde vivir. Al final, aquí en Sabadell había trabajo para la gente, otra cosa es en qué condiciones podían vivir, pero trabajo había.

I la teva mare va treballar aquí?

No, no lo necesitábamos. Trabajaba en casa, con el trabajo doméstico, que no es poca cosa. Y sí que recuerdo que cosía mucho, para nosotras y para

las vecinas. Además, algunas de las hermanas que ya éramos mayores y ya estudiábamos y trabajábamos a la vez. Mi madre empezó a trabajar cuando tenía unos 52 años y todas ya estábamos haciendo nuestra vida, porque se aburría.

Com va ser la teva educació? En vas tenir accés?

Tuve la suerte de que me pusieron en una academia que estaba en la avenida Matadepera y se llamaba *Cooperativa d'ensenyament Ca n'Oriac*, a estudiar un curso de administrativa, pero solo hice un año, del año 1967 al 1968 y luego vi que me gustaba hacer dibujo y estudiar esa teórica de urdir y por eso dejé administración y me saqué la titulación de dibujos de piezas y banderas, que es lo que me permitió ser urdidora.

Quin estatus socio-econòmic tenies quan vas arribar aquí?

Bueno éramos de clase obrera, pero no nos faltó de nada nunca incluso pude estudiar.

Els teus pares ja eren sindicalistes? D'on et va venir aquesta "sang lluitadora"?

Yo llevo la lucha en la sangre gracias a mi padre, que fue un referente para mí. Mi padre era minero y trabajaba en las minas de Asturias. Era un luchador y sí que era sindicalista desde sus inicios. Lideró las huelgas del 1962 de Asturias. Era el representante.

Además, siempre recuerdo que teníamos un huerto en casa que, junto con mi madre, cuidaban y trabajaban; plantaban hortalizas, verduras, etc., de todo. Y con esto mantuvieron a muchísimas familias durante las huelgas de la mina, porque así los trabajadores podían aguantar y aguantar con la huelga. Recuerdo que venían y nos poníamos allí en el huerto a comer todos juntos.

Era un hombre serio y ser hacía querer. Nunca trataba a nadie de usted y nunca esperaba que nadie le tratara a él de usted.

Y él me enseñó e inculcó la lucha desde bien pequeña. Por ejemplo, desde los 7 años que mi padre, siempre que se ponía en su estudio a escuchar en

la radio la Pirinaica, yo siempre iba a escuchar con él. Y cuando tuve 11 años, como anécdota, me fui a una manifestación con él y de golpe unos Guardias Civiles empezaron a detener a gente y vinieron a por mi padre. Lo tenían cogido y yo le di una patada en la espinilla del Guardia Civil y mi padre se pudo escapar y empezamos a correr. Nunca me ha dado miedo nada. Y la lucha la aprendí de él, tenía un buen maestro, la verdad sea dicha. Además, mi padre nunca ha tenido ningún problema en si tenía que fregar platos, poner la mesa, etc., lo hacía sin problemas. Y éramos 7 hermanas eh, pero en casa la educación no era machista.

Mi madre, siempre ha sido de izquierdas también y republicana e iba a las huelgas. Era muy inteligente en todos los sentidos.

Et sona què era la *Sección Femenina*?

Sí que me suena, esto lo llevaba las mujeres de la Falange. Que hacían cursos donde enseñaban a las mujeres a coser a bordar y a llevar una casa. Y, al final, esto solo era un mecanismo más para hacer a las mujeres sumisas.

PREGUNTES ÀMBIT PROFESSIONAL

Quin va ser el teu primer contacte professional?

Me gustaba mucho el trabajo de urdidora y con 16 años entré a trabajar en una fábrica de la carretera de Terrassa en Sabadell que se llamaba Lanitex. Y estuve trabajando allí hasta los 18 que ya me detuvieron el 1 de mayo. En esta fábrica necesitaban a una persona que urdiera banderas –que es lo más complicado– y entré a trabajar porque tenía el título de urdidora y necesitaba a una persona que hiciera esto y al mismo día ya entré a trabajar. Y me daban pues lo más complicado, como hacer las banderas.

Quants treballadors i/o treballadores éreu?

En esta fábrica trabajaban hombres y mujeres. Las urdidoras eran todo mujeres, éramos 6, y en los telares eran todo hombres. En aquella época no dejaban casi a las mujeres estar en los telares.

Quines condicions laborals teníeu?

A ver, pues trabajábamos 8 horas y las urdidoras éramos de las que cobraban bien.

Quines reivindicacions teníeu?

Hombre, lo primero era la diferencia de sueldo que había entre los hombres y las mujeres. Por otro lado, reivindicábamos que no teníamos vestuarios, que no teníamos duchas, no nos daban tiempo para almorzar, tenías un tiempo de fichaje y debías terminar las piezas que ellos habían calculada que tu podías hacer, pero calculaban al alta y era muy complicado acabarlo. Yo iba rápida y muchas veces me guardaba tiquetes para dárselos a mis compañeras que no tenían tiempo de acabar.

I com estàveu organitzats a l'empresa?

Había un comité de empresa, pero solo había 5 personas y todo eran hombres y uno de ellos encargado y, por lo tanto, qué caso nos iban a hacer a nosotras las mujeres...

Pero sí que nos adheríamos a las huelgas que hacían, aunque no teníamos ni voz ni voto y no nos dejaban participar del comité.

I en quines vagues vas participar? Quines recordes?

La primera huelga a la que fui ya fue con 16 años, no hacía mucho que había entrado en la fábrica. Y ese día me quisieron sancionar, porque me negué a urdir y si yo no hacía mi trabajo no podían funcionar los taleros y, por lo tanto, se paralizó toda la empresa.

Luego llamaron a mi padre, que ya estaba aquí. Porque con 16 años eres menor de edad i no tenías ni voz ni voto en aquella sociedad machista y franquista. Pero mi padre me conocía muy bien y el como también era luchador le dijo ¿tú no has tenido ningún problema en casa, ni tus padres ni dada? ¿Nunca has tenido que luchar por tus derechos o por tu vida? y el otro le respondió que yo era muy joven y que me debía dar unas responsabilidades y mi padre le dijo que, por eso mismo, que por ser joven

y ser en ese momento en donde estaba aprendiendo a ser una persona pues es cuando me tocaba hacer esas cosas. Y luego me sancionaron tres días de sueldo y trabajo. Y nos fuimos de allí muy enfadaos tanto mi padre como yo.

Recuerdo que, para esa huelga, teníamos que vigilar mucho porque lo que hacían los empresarios era traer las piceas ya urdidas de otras fábricas para poner en los telares directamente y que funcionaran, pero los trabajadores se quedaban en la empresa vigilando los talleres día y noche (hacían turnos) para asegurar que no venía nadie a hacer el trabajo.

Esta fábrica en la que estaba yo era muy reivindicativa y las huelgas que hicimos fueron importantes. Además, había cuatro que estaban el Partido Comunista Marxista-Leninista y uno de ellos era encargado de los telares, así que siempre ayudaba y colaboraba en las huelgas y eran muy potentes. Yo siempre me ponía en la primera fila al lado de los trabajadores. Lo llevaba en la sangre. Lo bueno que tenían las huelgas entonces es que había mucho apoyo tanto por parte de hombres como de mujeres. Y la cuestión es que o cedía la patronal o la empresa no tiraba.

Vas militar algun sindicat en concret? A quin? I per què?

Lo primero que hice fue meterme en el centro cultural de Ca n'Oriac que era el único centro que había para los jóvenes. Y aquí es donde luego los jóvenes que ya militaban a los partidos del momento venían a buscarnos y a hablar del partido y a decir que militásemos. Así es como, con 16 años, ya entré en la juventud del Partido Comunista Marxista-Leninista, que era la fuerza más radical de aquel entonces. También estuve en la FRAP (Frente Revolucionario Antifascista Patriota).

Nos invitaban a fiestas, charlas, conferencias, actos culturales, etc., y a partir de allí ya te interesabas. A lo primero que fui, fue una fiesta popular de Ca n'Oriac, que alquilaron una casa para hacer bailes particulares. Y veías que todos hablaban entre ellos y era otro mundo. Yo solo escuchaba y escuchaba e iba aprendiendo.

Hi havia moltes dones participant del moviment?

Durante la lucha en época franquista, sí que había mujeres en el partido, pero no éramos muchas. Nos decían que éramos muy liberales. El hombre siempre ha tenido esa rama machista pero los del partido nos respetaban. El partido era a nivel nacional, pero aquí en Catalunya era de los lugares donde estaba fuerte.

Què me'n dius del PCE I-m?

El 1964 se reconstituye y sale del Partido Comunista y sale bajo los principios del Marxismo Leninismo; es decir, la lucha contra la oligarquía y el imperialismo y nuestro objetivo principal era instaurar una república popular y federal. Su lucha fue del 1964 hasta que se legalizaron todos los partidos menos este, que no lo quisieron legalizar ni a él ni a cualquiera de sus ramas como el FRAP, entonces en el 1979 – 1980 ya se fue decayendo, ya iban a por todas contra nosotros. Y de allí, la gente de la dirección empezó a tener problemas y demás, murió la Elena Odena que era la dirigente, etc. Y el Blasco, por ejemplo, que era dirigente del Partido cuando yo militaba después se fue al PSOE de Valencia y fue el traidor más grande que hemos tenido la gente luchadora, ya que les pareció más cómodo estar sentados en una *cadira* viviendo del cuento como hacen ahora y de luchadores y defensores del pueblo nada. Y como él, unos cuantos se vendieron. Por lo tanto, ya se deshizo.

El tiempo que yo estuve siempre estuvieron presentes y se volcaron conmigo y con todas las camaradas que tuvimos problemas, había mucha unión, nunca nos dejaron de lado, nunca.

I com funcionava el partit?

Muy bien. De hecho, era el partido que iba incorporando más jóvenes en esa época. Máximo 30-40 años. Era una lucha clandestina, teníamos nombres de guerra, yo me llamaba 'Nuri'. Era un partido muy tenaz.

Las reuniones las hacíamos donde podíamos, en el río muchas veces. Hacíamos octavillas, pancartas, etc., hasta entrada la noche.

También organizábamos muchas excursiones, paseadas, salidas de acampadas, cine fóruns, hicimos una salida en Menorca y acampábamos, etc., adquirirías mucha cultura participando en el partido. Y, obviamente, la lucha siempre nos acompañaba allí donde íbamos, hacíamos muchas manifestaciones relámpagos y llegamos a ser 300-500 personas. Eran tiempos de luchas y de cultura.

Com a partit il·legal que era, com ho fèieu per reunir-vos?

A ver, las asambleas siempre se hacían en los bosques: en Sant Julià, en Can Deu, en Can Pagès, Salut, etc., siempre buscábamos sitios donde nos diera tiempo a escapar en caso de que vinieran los grises: que venían, siempre venían. Siempre había muchas detenciones y venían cargados de armas y protegidos. Y sí que una fue bastante grave que hicimos en Sant Julià en 1967 y hubo 17 detenciones. En una de ellas, me tocó esconderme en el Cementerio Viejo de Can Pagès y me puse dentro de un *nínxol* vacío y pasé allí la noche junto con 3 o 4 personas más. Te tenías que esconder donde podías. Mis padres se asustaban mucho cuando no llegaba hasta por la mañana... pobres. Por eso me casé tan pronto para poder llevar a cabo la lucha aun mejor. Corríamos mucho y nos escondíamos donde podíamos, y siempre caía alguien, siempre detenían a alguien siempre. Aquí en Sabadell había mucha represión siempre.

I què me'n dius del sindicat vertical?

El sindicato vertical defendía los intereses de la patronal. Y nosotros estábamos muy en contra del sindicato vertical, porque cuando había una huelga o algo siempre te sancionaban.

PREGUNTES ÀMBIT PERSONAL – LLUITA, DETENCIÓ I EXILI.

I el teu company, el vas conèixer amb militància?

Sí, en una excursión a Sant Julià, cuando tenía 16 años, conocí al que sería mi compañero. Se llamaba Francisco, aunque yo lo conocí con su nombre de guerra que era 'Santiago'.

Us vau casar?

Sí, pero por dos motivos en concreto. Una vez, cuando ya tenía 18 años, recuerdo que se me hicieron las 3 de la mañana y mi padre estaba muy preocupado pensando que ya me habían pillado. Lo vi muy preocupado ese día y me dio mucha pena. Y luego, con mi compañero y yo decidimos casarnos para poder ir a vivir juntos y continuar la lucha sin hacer sufrir a nuestros padres, esto la primera razón.

Y, la segunda, es que lo hicimos como tapadera, porque la única forma de pasar desapercibida como mujer en aquella época era casarte, si te hacías mayor y no te casabas ya era mala señal.

Nos casamos un 6 de enero de 1970 cuando yo tenía 18 años. Nos casó un amigo nuestro que estaba en la iglesia, pero era de los que defendían a los obreros y el dinero que recogía en misa siempre lo daba a los presos políticos y en mi boda todo lo que se recogió también fue para los presos políticos.

I com va ser la teva vida de casada des de llavors?

Pues de mucha lucha y muy intensa. Seguí trabajando, por descontado.

Més amunt em comentes que et van detenir. Com va anar això?

Todo empezó con que un grupo de militantes del partido, uno de los cuales mi compañero, llevaron a cabo una acción en una armería. A uno de ellos, le cayó la cartera allí y se la dejó y la policía lo encontró. De ese no volvimos a saber nada más. Pero la cuestión es que a raíz de esto empezaron a haber muchas detenciones.

También se juntó con el primero de mayo donde también detuvieron a varios. Fue una época de mucha represión, porque, por ejemplo, poco después del primero de mayo estábamos haciendo pintadas contra la oligarquía y el imperialismo yanqui, contra los americanos, porque habían pactado con Franco y tenían 56 bases nucleares aquí en España y estábamos en Can Rull haciendo unas pintadas y vino la secreta camuflados en taxis y nos dimos cuenta y pudimos salir corriendo unas cuantas, pero empezaron

a disparar y disparar y a mi amiga Carmen Prados, le dispararon en la pierna y a ella la pillaron.

La cuestión es que a raíz del caso de la armería Francisco se tuvo que ir rápido y corriendo porque le avisaron que iban a detenerlo. Se fue por la ventana del baño y después de unas semanas yendo a diferentes zonas de Catalunya consiguió exiliarse en Francia (donde tenía una hermana).

Pero la policía se presentó en nuestra casa un día cuando yo estaba trabajando, pero mi suegro sí que estaba y se lo llevaron a la cárcel a él al ver que no estaba su hijo y nos registraron la casa entera.

Luego cuando me enteré fui a la comisaria y saqué a mi suegro de la cárcel. Me indigné mucho por el hecho de que hubieran detenido a mi suegro con lo mayor que era y sin haber hecho nada y se lo dije y me dieron un bofetón. Además, ya me estaban esperando y me dijeron que él se iba pero que yo me quedaba. Y así es como me detuvieron y lo primero que me preguntaron fue por Francisco “que dónde estaba el hijo de puta” y yo les dije que no sabía nada, que venía de trabajar y no lo había visto. Luego empezaron con insultos obscenos y golpes.

I després què va passar?

Pues mira, como estábamos en estado de excepción te podían tener detenido todo el tiempo que les diera la gana, por lo tanto, estuve 3 o 4 días detenida allí en comisaria y claro, los interrogatorios fueron muy duros: solo sabían insultar y pegar. Los interrogatorios los hacía un tal llamado “Gitano” que tenía una cicatriz en la cara que solamente con mirarlo ya asustaba y el “Comisario García” que siempre decía que había estado en la división azul con Hitler. Y entre los cabezazos, los bofetones, las patadas en la barriga, pues empecé a perder sangre, mucha, y se asustaron. Me llevaron a Santa Fe y llamaron a mis padres. Entonces es cuando me enteré de que estaba embarazada de dos meses y de mellizos. Cuestión que perdí uno. El médico que estaba atendiéndome allí, era falangista, y le dijo a mi madre que todas las jóvenes como yo debíamos pudrirnos en las cárceles y mi madre le dijo

que si me pasaba algo sería él quien se iba a pudrir bajo tierra. Mi madre tenía mucho genio.

Cabe decir que, bastante antes de todos esto, le dije a mi madre si podíamos ir al médico para que me diera anticonceptivos porque yo con la lucha que llevaba no podía quedarme embarazada, i el médico que era del Opus Dei no me dejó. Y le dijo a mi madre que como lo podía consentir.

Luego me dieron el alta y nos fuimos a casa. El mismo día a las 5 de la mañana ya vinieron a por mí de nuevo y me llevaron a la comisaria de Vía Layetana. Allí fue de los momentos más duros que he vivido. Todo lo que vi... los que hacían los interrogatorios eran de la BPS (Brigada Política Social) que eran los que no sabían nada, eran ignorantes, lo único que sabían era disfrutar torturando.

Yo estuve unos 5 días allí. Toda la gente que detenían lo estaban los días que hiciera falta hasta que hablaran o hasta que ya no aguantaran más. Sin juicios ni nada. Debo decir que hablar hablaban muy pocos, porque éramos muy fieles a la lucha y a nuestros compañeros. Yo nunca dije ni un nombre. Nunca delaté a nadie.

A mí tampoco no me torturaron en exceso porque sabían que estaba embarazada y que ya había tenido un aborto y no se quisieron sobrepasar. Esto era el 1971. Luego me llevaron a la cárcel de mujeres de Trinitat.

Ostres! I com va anar el teu pas per aquesta presó? Què ens en pots explicar?

Pues era una galería muy grande con muchas camas una al lado de la otra. Todas las presas políticas estábamos juntas, y todo éramos mujeres de entre 18 y 28 años y militantes de diferentes partidos. Y, como no, la lucha nos acompañó allí también. Nos obligaban a ir a misa y no queríamos y entonces las monjas nos pegaban, ¡qué malas eran! Y si no ibas te metían en estos curtos oscuros y nos quedábamos sin patio. Pero al final como lo hicimos todas a la vez, fue insostenible y así es como conseguimos que nos cambiaran la misa por cine y biblioteca.

Fotografia 4. Presó de dones de la Trinitat. Cedida per la Paqui.

Yo estuve en la cárcel dos meses y medio más o menos. Tenía mucho miedo porque si tenía la cría en la cárcel me la quitaban seguro y no quería. Pero tuve la suerte que Antoni Farré, el alcalde Sabadell por aquel entonces, era abogado y al estar organizada y él ser el PSUC, mi padre consiguió que viniera a defenderme como mi abogado y me sacó de la cárcel y no solo a mí, lo hizo con más personas, fueran del partido que fueran, porque estábamos unidos con el mismo objetivo y nos ayudábamos mutuamente. Y nada, al poco tiempo ya salí de la cárcel bajo fianza y a la espera de juicio por el cual me pedían 3 años de cárcel.

I què vas fer un cop fora de la presó?

Yo no quería que mis padres tuvieran que pagar lo que pedían – que era mucho dinero – ni quería ir a la cárcel, así pues, cuando salí no le dije nada a nadie y me fui.

Hablé con el partido y ya acordamos cómo hacerlo para poder vivir escondida hasta poder exiliarme. Me gustaría remarcar que el partido nunca me abandonó, nunca. Siempre se preocupaba por todos. Fui moviéndome por toda Catalunya donde me decían desde el partido. Iba de casa en casa de

gente que militaba en el partido y me iba escondiendo. Y durante este tiempo, por supuesto, no me comuniqué con nadie, solo con el partido. Mis padres no sabían si me habían matado o si me había escapado, nada.

Hasta que llegué a Reus y ya estaba de 7 meses. Me escondía en casa de una militante que era enfermera del hospital de allí. Yo me puse a trabajar sin papeles una recogida temporal de avellanas y al poco hicieron una huelga y, como no, yo estaba en primera fila.

De golpe vino la Guardia Civil y nos empezó a perseguir y yo me puse a correr porque si me pillaban ya no salía de la cárcel, lo tenía claro. Así que con mis 7 meses de embarazo y corriendo lo que pasó es que me escondí en un portal y rompí aguas. Me fui al hospital a buscar a la enfermera que me estaba acogiendo y, aunque intentaron retrasarlo, a las 6 de la mañana ya nació. Yo estuve ingresada allí 10 días y luego ya me fui a casa con la enfermera.

Al cabo de dos días, hubo una redada allí en Reus y detienen a la enfermera. Estaba allí en su casa sin saber nada, ni qué hacer, con la niña acabada de nacer, yo con 19 años y muy perdida.

Fotografia 5. La Paqui amb la seva filla Sònia, 1971. Cedida per la Paqui.

Pero el partido cuando se enteró de que habían detenido a la chica vinieron dos personas a buscarme a los pocos días. Siempre estaba pendiente el partido, siempre. Y vinieron para llevarme a otro sitio.

Pero yo les dije que necesitaba seguir luchando y exiliarme y con la nena no podía, así que prefería darles la cría a mis padres incluso sin saber durante cuánto tiempo estaría sin verla que no llevármela y ponerla en riesgo. Así que se pusieron en contacto con mis padres y concertaron una cita en Sitges

y con un mes y medio les dejé a mi hija a ellos que la hicieron pasar por hija de mi hermana y me fui. Esto era a finales del 1971.

*Fotografia 6. Trobada a Sitges amb els seus pares i les seves germanes, desembre del 1971.
Cedida per la Paqui.*

I vas aconseguir exiliar-te?

Bueno sí, luego me fui a Hospitalet, después en Puigcerdà esperando que pudiera pasar la frontera y en abril del año 72 pude cruzar, por fin, la frontera. Y de Perpiñán a París y allí estaba esperándome mi compañero que ya tenía casa y todo, en una guardilla justo delante de la Notre Dame.

I allà, com vau sobreviure?

Él trabajaba en un almacén grande de tejidos y yo al cabo de unos meses ya encontré trabajo en un taller y nos pudimos ir a un apartamento muy pequeño. Pero suficiente.

Y mis padres, clandestinamente, cuando ya teníamos el apartamento y todo, me llevaron a mi hija a París. Estuve sin ver a mi hija 11 meses. Su padre la conoció con un año ya.

I quan vau tornar?

Luego cuando murió Franco, ya empezamos a arreglarlo todo para volver. Y en noviembre del 1976 ya volví con la niña. Él no podía entrar aún, yo

estaba en rebeldía por no haberme presentado al juicio, pero él estaba en búsqueda y captura y no podía entrar. Pero luego con la amnistía ya lo dejaron entrar. Aunque antes de esto lo detuvieron en Figueras y estuvo en prisión 3 meses. Después le obligaron a hacer el servicio militar como castigo. Pero al tener la hija pequeña le dejaron volver pronto.

Ostres, i llavors no hi vau ser durant la Vaga General de Sabadell del febrer del 76?

No, estábamos en el exilio. Pero quien sí que estuvo y en primera línea fue una de mis hermanas, la Julia, que por aquel entonces tenía unos 16 años. Lo vivió a lo bestia, era de las cabecillas. Estaba muy metida. Siempre cuenta que fue muy duro, que hubo muchas detenciones, que pegaban a todo el mundo: niños, madres, gente mayor, les daba igual. Salió muchísima gente a la calle, pero sufrieron mucha represión.

Déu ni do. I un cop aquí, com vau reprendre la vostra vida?

Quedaba mucho trabajo por hacer, mucha lucha por delante. Por aquel entonces, entré a trabajar en la Playtex, una fábrica de Castellar. Esto era al 1976 cuando tenía 23 años. Y en esta fábrica ya estuve hasta el 1986.

I quantes treballadores éreu en aquesta fàbrica?

Éramos 300 mujeres.

I estàveu organitzades?

Aquí en Catalunya en 1976 se empezó a organizar la UPM (Unión Popular de Mujeres). Y desde la AOA (Asociación Obrera Asambleísta) me dijeron que como trabajaba en una fábrica con 300 mujeres, que lo potenciara. Y hicimos una sección sindical.

En esta empresa solo había CCOO, UGT y USO, pero ellos mucho hablar, pero no conseguían nada. Hicimos una campaña muy importante y constante y por sorpresa nuestra, en las primeras elecciones del comité sacamos 13

delegadas de AOA, 4 de CCOO 4 de UGT y 1 de la USO. Y a raíz de esto me hicieron coordinadora general de Catalunya de AOA.

Y luego, en el 1978 hicimos una huelga general y conseguimos que la empresa se parara. Tuve muchas surte porque mis compañeras fueros muy luchadoras también y me hacían caso y nunca me pusieron ninguna objeción. Además, tenía la posibilidad de liberarme trabajo al ser representante sindical, pero nunca lo hice, porque yo me quería quedar con mis compañeras trabajando.

PREGUNTES ÀMBIT SOCIAL

Quins moviments veïnals hi havia?

Yo siempre estuve en asociaciones de vecinos aquí en Sabadell y luchábamos para conseguir mejoras al barrio. Siempre ha habido movimientos vecinales, primero, en época franquista estaba en el grupo cultural de Ca n'Oriac, y nos reunimos todos los jóvenes del barrio. Hacíamos tanto acciones reivindicativas como culturales. Antes se decían asociaciones de barrio. Aquí en Sabadell había casi en todos los barrios. Y, después, cuando volví del exilio, estuve en la asociación de vecinos de Can Deu donde hacíamos muchas actividades culturales y reivindicativas. Siempre que se nos necesitábamos allí estábamos. Recuerdo ir todos juntos a un colegio de la Floresta en 1976 para colaborar con la huelga de los profesores. O ayudar a hacer las pancartas. Pero siempre había mucha gente en las luchas. Mucho compañerismo. Ahora, no hay tanta lucha sindicalista ni tanta unión como antes.

Hi havia *sororitat* entre les dones?

¡Sí! Mucha. Yo siempre he tenido a muchas compañeras al lado. Siempre hemos sido las débiles para los hombres, pero en realidad con eso solo hacía que quisiera luchar más y más unidas.

PREGUNTA DE CONCLUSIÓ FINAL

Què em diries com a conclusió de tot plegat després de tots aquests anys de lluita?

Que estoy muy orgullosa y nunca me arrepentiré de todos los años de lucha vivida y que mi conciencia estaba convencida y sigo convencida de todos mis actos por la libertad y la justicia. Por la lucha de todas las personas que sufrimos y siguen sufriendo la represión fascista. Y no podemos olvidar que aun hoy día tenemos las cárceles llenas de presos y presas políticas y exiliados, de gente inocente.

Yo creo que si algún día dejara de luchar dejaría de ser yo. Es que si hay algo que considero que se debe luchar no puedo hacer otra cosa que lucharla. Ahora el futuro sois vosotras y no podemos olvidar que *el franquisme no ha mort! Ens hem d'alçar contra el feixisme!*

I tu com et vas sentir com a dona lluitadora i sindicalista? Creus que has sigut invisibilitzada?

Yo, en el partido PCE m-l, nunca me sentí invisibilizada siempre nos respetaron como mujeres luchadoras y nunca hacían diferencias con los demás hombres del partido. La que llevaba la voz cantante en el partido era una mujer, Elena Odena, que era una perfecta mujer luchadora. Y incluso te digo que había más mujeres en cabeza del partido, que hombre. Nos respetaban y luchábamos codo a codo. Y, por ejemplo, mi compañero – también del partido– en ningún momento hubo problemas: si yo me tenía que ir a Madrid, Barcelona o cualquier conferencia no había ningún problema. Las decisiones las tomamos las dos. Y en la participación en la lucha éramos iguales.

Es que haber, no hay ninguna revolución si la mujer no desempeña su papel en la historia, y es inútil hablar de triunfo sin la presencia de las mujeres. Esto claro, era según el partido, igual que ahora. Sin la mujer no van a conseguir que se mejore nada.

Tengo claro como mujer, que aún queda mucho trabajo por hacer y que no nos conformaremos, que vale la pena luchar siempre, por supuesto.

Gràcies pel teu testimoni, Paqui.

8.2. Entrevista a la Núria

Rondava el mes de maig de l'any 2022 quan ens vam trobar a casa de la Núria, eren quarts de set a la tarda i ens vam posar al menjador, des de la finestra entrava aquesta llum de tarda d'estiu tan característica i es veia un resquill de la Mola i l'aire es passejava tranquil·lament per la casa. Em va oferir aigua i fruits secs, ho tenia tot apunt i em va dir "quan vulguis comencem; et seré el més sincera possible amb tot" i vam començar la xerrada que va durar fins a les nou del vespre, encara que per les dues ens va donar la sensació de dues respiracions profunda.

PREGUNTES ÀMBIT PERSONAL: FAMÍLIA I INFANTESA.

Quin any i a on vas néixer, Núria?

Jo vaig néixer el 9 d'abril del 1936, 3 mesos abans que comencés la guerra. Vaig néixer a Sabadell.

D'on venen les teves arrels amb Sabadell?

Les meves arrels amb Sabadell comencen amb els meus avis per part de pare. Ells vivien a Vilafranca del Penedès, i tenien el bar del poble, però en aquell poble no es guanyaven bé la vida. I el meu avi quan es va casar i va tenir els dos fills – el meu pare i la meva tieta – se li va posar al cap que amb el bar de Vilafranca no n'hi havia prou per mantenir a tota la família (perquè també havia de mantenir als seus pares). I llavors, anava mirant el diari perquè és on abans publicaven els llocs on necessiten personal, i és quan es va assabentar que a Sabadell s'havia fet un cine amb un gran bar a la Creu Alta i va decidir presentar-s'hi. El van agafar i ja va venir amb tota la família a viure aquí. Però aquest bar també era molt de poble perquè per aquells temps la Creu Alta just s'estava formant, per tant, va seguir buscant altres llocs on treballar.

De cop es va assabentar que hi havia una casa al centre que era dels avis de Joan Oliver –el pseudònim del qual era Pere Quart– i que l'havien construïda amb fins culturals, és a dir, per fer actes i trobaves culturals. A dins del recinte van muntar un bar de l'època que es deia La Lliga i el meu

avi va pensar que allà hi estaria millor. I va presentar-s'hi i el van agafar i a canvi de treballar allà el deixaven viure a ell i a la seva família al pis de dalt. Per tant, des que els meus avis van venir a aquí a Sabadell, els meus pares, i després jo, sempre hem viscut al centre de Sabadell, hem passat per diverses cases, però sempre al centre.

La família Oliver tenir una vinculació molt estreta amb el republicanisme i la cultura en general. I això rondava el 1930, i aquest bar es va convertir en un lloc de trobada de tots els intel·lectuals de l'època. Hi passava tothom! S'hi feien reunions i molts actes culturals i polítics. I el meu avi era un home molt eixerit i es va fer amic amb tots els que hi anàvem i sempre sabia el puro que li agradava a un, el whisky que li agradava a l'altra, ho sabia tot de cada un i tothom se l'estimava molt. Quan els nacionalistes van guanyar la guerra, van ocupar l'espai el *Movimiento Nacional*, i s'hi va posar la Falange i van haver de marxar molt ràpid de casa i van anar a viure al carrer Montserrat de Sabadell.

I el teu pare què va fer un cop aquí a Sabadell?

El meu pare, que per cert, es deia Ton volia estudiar enginyeria mecànica i va anar a l'escola industrial a aprendre'n. I es va fer torner. Dels primers torns que van venir aquí a Espanya, li van portar al meu pare i, com a curiositat, per entendre's amb el treballador alemany que va portar la màquina, tenien dos diccionaris i anaven traduint cada paraula.

I per part de mare com va anar la història?

La meva mare, que es deia Salvadora, vivia a Fraga amb els seus pares i els seus 10 germans. Amb 13 anys, sola, va venir cap aquí a Sabadell per fer de minyona, és a dir, a cuidar els nens dels rics. Es volia allunyar de casa seva. La meva mare no sabia escriure ni llegir, però era molt eixerida, més eixerida que un pèsol.

Va ser la minyona de Cal Mallufrer, una casa del Carrer Montserrat de Sabadell, d'una família rica. I ella era minyona a canvi de viure allà. Aquella casa hi havia una iaia i la seva filla casada amb un fill petit. La meva mare

es va fer molt amiga de la iaia. La meva mare els hi va posar un galliner, conills, etc., i se l'estimaven molt.

Abans les noies no podien sortir soles, havien de sortir sempre acompanyades de la seva mare, la seva germana, una tieta, una minyona, etc., i la meva mare als 16 anys es va anar a comprar un vestit per sortir i li va comentar a la Sra. Maria – la iaia – que ella volia anar a ballar però que no coneixia ningú. I la Sra. Maria li va dir que no *s'emuinés* que ella l'acompanyava. Van anar al lloc bo de Sabadell, on anaven a fer els balls socials més prestigiosos de Sabadell, i com no, era al Pere Quart, a la Lliga, perquè allà hi havia un pati molt gran darrere – que hi segueix sent – i sempre es feia l'embalat, balls, teatres, etc., com hem dit abans. I, bé, allà hi anava la gent que tenia més diners i la meva mare ben mudada i amb la Sra. Maria van anar cap allà que és on es va trobar al meu pare i es van conèixer. Però clar, tota la família del meu pare es va pensar que la meva mare era una filla de la família Mallufrer, però no es van pensar que fos la minyona.

Van acceptar que festegés amb el meu pare però amb feines i treballs, eh, després d'assabentar-se que era la minyona, però és que els meus pares ja s'havien enamorat.

I llavors els teus pares junts, què van fer?

Els meus pares es van casar al 1935 amb 24 i 23 anys i l'any següent ja em van tenir a mi al 1936.

El meu pare treballava de torner i la meva mare, un cop casada, va passar a estar a casa i ajudar a portar-la junt amb la meva àvia, com es feia en aquell temps.

I els teus pares quina ideologia tenien?

Els meus pares sempre van ser republicans. Per dir-ho d'alguna manera, ells no van trepitjar mai una església, més que per casar-se (que, per cert, es van batejar els dos el mateix dia de casar-se perquè no ho estaven) i per anar algun enterrament. Mai més. Sempre sempre sempre van parlar català, mai els vaig escoltar parlar castellà. Eren excursionistes, ballaven molt – de fet,

la gent els coneixia per com de bé ballaven –, feia sardanes, sempre anaven a les trobades socials i culturals. Aquells temps la gent vivien al carrer.

I quina situació socio-econòmica tenien doncs?

Doncs força bona. Eren treballadors, eh, però mai ens va faltar de res. A mi mai em va faltar un plat a taula. També t'he de dir que va ajudar el fet de ser filla única. Mai va faltar de res.

Bé, i ara centrant-nos més amb tu, Núria, com vas viure a casa? Quin record en tens de la infància? Es parlava de política a casa?

Molt bona. Era molt feliç, molt. Respecte a si es parlava de política... el meu pare era republicà, però a casa no ho vaig viure com a tal, perquè el meu pare es va desil·lusionar i decebre amb el republicanisme i va decidir que no m'inculcaria els valors republicans, però tampoc els nacionals, que em deixava triar el que jo cregués que era millor segons el que anés veien, vivint i sentint. El meu pare mai em va parlar malament ni dels nacionalistes ni dels republicans i jo era molt feliç així. Jo feia la vida que feien totes les persones que vivíem en aquell moment.

L'únic que sí que recordo, és que a més a mi m'agrada molt escoltar la ràdio, nosaltres a casa en teníem una i el meu pare sempre l'escoltava i jo sempre preferia quedar-me amb ell escoltant la ràdio que anar a fora a jugar. I molt sovint venien amics del meu pare a escoltar-la a casa, i allà sí que parlaven de política, però això ells, a mi no em deixaven quedar-m'hi.

Com va ser la teva educació? En vas tenir accés?

I tant. I és més, sempre vaig anar a escoles de pago. Primer em van portar a la Divina Pastora, un col·legi de monges, però el meu pare de seguida va veure que allò de les monges no li agradava, perquè només em volien perquè era maca i anava ben vestida, però no m'ensenyaven coses que m'anessin bé i veia que jo no hi estava còmode. Llavors em van portar a l'Acadèmia Miralles, allà hi vaig estar bastants anys. A nivell religiós l'únic que fèiem és que venia un capellà un cop a la setmana i ens feia aprendre el Parnostre

i coses de la Bíblia, per tant, era molt diferent al primer que vaig anar. Feia 1 hora a la setmana i venia el Mossèn Geis (que ara, a la Creu Alta hi ha una plaça en el seu nom) i és el que em va batejà i casar. Era molt bon capellà, molt, tothom se l'estimava molt. Quan venia li fèiem un petó a la mà. I jo vaig decidir fer el que em deia el Mossèn Geis, vaig confiar en ell. I el meu pare no si volia posar i mai em va dir que fes el contrari. Jo anava a missa, però amb les meves amigues, amb els meus pares mai, però hi anava perquè el que em deia el Mossèn m'agradava, ja m'estava bé i per tant, no em veia republicana la veritat.

Quants anys t'hi vas estar?

Jo vaig començar a anar allà amb 6 anys i vaig estar fins als 10 anys.

I què us ensenyaven allà?

Allà hi feia matemàtiques, escriure, llegir, algunes llengües, taquigrafia, etc., una mica de tot. Estava molt bé.

Us educaven molt amb la idea que us havíeu de casar i tenir fills i complir amb la vostra obligació de cuidar la llar?

A veure sí que quan venia el capellà ens explicava aquestes coses, però ja està, només ell.

I als 12 anys què vas fer?

Després me'n vaig anar a l'acadèmia labor; dels 10 als 12 anys i seguíem fent les mateixes assignatures que a l'altra lloc, era una mica el mateix, però per més grans.

I després als 12 anys ja vaig anar a l'escola industrial per aprendre de cosir peces però seguíem tenint una hora a la tarda que també fèiem multiplicacions, divisions, llegíem, etc., i després durant el dia apreníem de cosir peces. Però a banda d'això, també fèiem teoria sobre els telers i el seu funcionament. No només era pràctic. I això durant 2 anys, fins els 14.

Respecte a l'educació, havies sentit a parlar alguna vegada de la *Sección Femenina*?

I tant. Això la gent de la República ho criticaven molt, però per la gent com jo era una Benedicció de Déu et diria, perquè ajudaven molt a les nenes de les famílies que no tenien diners. Perquè eren unes dones que es cuidaven d'ensenyar de cosí, d'ensenyar a fer de menjar, en definitiva, a com portar una casa; les coses de la dona. No els hi ensenyaven com picar amb un martell, sinó les coses femenines.

Jo no vaig anar mai a la *Sección Femenina* perquè no era una nena pobre, jo tenia de menjar. Això ho feien per la gent que els hi faltaven diners, perquè allà també els hi donaven el dinar i aprenien de franc. Si els pares tenien cèntims ja no hi anaves, perquè si tenies una casa ja t'ensenyaven allà totes aquestes coses.

Aquí Sabadell hi havia tot un edifici que era de la *Sección Femenina*, estava al passeig, al centre de Sabadell, un edifici molt gran.

PREGUNTES ÀMBIT PROFESSIONAL

Bé, tornant al teu recorregut, Núria. Als 14 anys què vas fer?

Als 14 anys ja vaig anar a treballar a fàbrica. Franco va establir que fins els 14 no es podia treballar i així es feia. No hi havia cap nena que treballés abans: si acabaven el curs al juny però fins el juliol no feien els 14 anys s'havien d'esperar a fer els 14 anys per a poder anar a treballar. De vegades el que feien era anar a la fàbrica i asseure's a observar per aprendre. La fàbrica era tèxtil i era la de Cal Llorenç i Torres, de Sabadell. Feiem *generu* de senyora, va ser de les primeres que en feia. I tractaven amb tot Espanya perquè portaven de les millors teles.

I quants anys hi vas treballar?

Hi vaig treballar 11 anys, fins que em vaig casar.

Quants treballadors i treballadores éreu?

Érem uns 600 treballadors, però jo estava amb les cosidores, que érem unes 60, i tot dones, només hi havia 1 home que era el que feia les feines forçoses o de pes, de moure peces, etc. I després a banda de les cosidores, hi havia tota una mançana de talers on hi havia dones i homes. I als despatxos, eren tot homes i hi havia algunes dones que feien de secretàries.

A nivell de dones a la fàbrica hi havia dos grans grups: les que cosien i les escutiadores. Les escutiadores eren dones normalment més grans que el que feien és amb unes pinces molt llargues polir les teles i treure les imperfeccions que fèiem les que cosíem, que acostumàvem a ser les més jovenetes.

Per tant, a la fàbrica hi havia dones de totes les edats, però sí que és veritat que passava molt que quan et casaves deixaves de treballar, però també n'hi havia que no, la meva millor amiga es va casar i va seguir treballant fins que la fàbrica es va tancar. Però en el meu temps, les dones que volien treballar treballaven. Un exemple d'això podria ser la meva mare: quan vaig néixer sí que estava a casa i em cuidava a mi i de la llar, però quan jo em vaig fer gran i ja anava a treballar, la meva mare va decidir venir a la fàbrica i posar-se a treballar d'escutiadora també. Perquè aquells temps, nena, ens faltaven moltes coses, però la feina no, feina n'hi havia per parar un tren i per tant n'hi havia per tothom. I això ho feia per complementar el sou del meu pare i perquè les seves amigues treballaven i ella també volia, sinó s'avorria a casa.

Alguna vegada va haver-hi vagues, queixes o reclams?

Mai. Jo vaig estar a una fàbrica que hi vaig estar molt bé. No vaig tenir cap problema. I en general, tothom hi estava bé, penso. És que ara sembla que tots fóssim republicans, però no era així, com jo n'hi havia molta de gent: estàvem bé.

L'únic que vam fer va ser una cosa i, de fet, la vaig fer jo amb un parell més, que va ser demanar que ens posessin una ràdio al taller, perquè ens vam assabentar que a una altra fàbrica ja n'havien posat. Però va ser demanar-ho i al cap de dos dies ens van posar la ràdio.

Quines condicions laborals teníeu a la fàbrica?

Bones. Treballàvem 8 hores, però sí que és veritat que a la fàbrica hi havia molta feina i qui volia feia hores extres i ens les pagaven. Jo m'hi posava a tres quarts de set del matí i plegava a un quart de nou del vespre amb dues hores per dinar, i això de dilluns a dissabte! Però t'he de dir que jo guanyava molts cèntims. I fèiem el que volíem, la veritat, al migdia quan els encarregats anaven a dinar, no tornàvem fins les 3 i nosaltres ens hi havíem posat a les 2 i de 2 a 3, en aquella fabrica, ningú cosia, i cap teler funcionava. El que fèiem era rosar al rosari primer, i després jugar a cartes, a *barcos*, xerrar, etc. I això no es feia a la meva fàbrica només eh, es feia a totes i això ara no s'explica.

Al cap d'un temps, quan es van olorar el que fèiem, van començar a aplicar mesures: a les cosidores ens van posar uns nois joves que anaven cronometrant l'estona que estàvem per cosir cada peça i després contaven les peces que fèiem al dia, també van canviar les taules, abans eren de dues persones i xerraven i després ens les van posar individuals i així ja no enraonàvem. I als telers, abans hi havia un encarregat per teler (però perquè has de pensar que anaven sols, només estaven allà controlant i anar canviant les teles) i van passar a posar un encarregat per a dos telers. Però és que tot això ho van fer perquè no fèiem res, és que és normal!

I què en va ser de la teva feina un cop casada?

Quan em vaig casar vaig deixar de treballar perquè així ho va dir el Manel. A ell li hagués sabut molt greu que jo hagués hagut d'anar a treballar, perquè ell havia de portar els diners a casa sí o sí i ho tenia molt posat dins del cap això. Hi havia dones que sí que continuaven treballant un cop casades, però això ja depenia de la mentalitat de l'home amb qui et casaves, que decidia si et deixava anar a treballar o no, perquè en aquella època li havies de demanar permís!

Ara també t'he de dir que hi havia moltes dones casades que el que sí que feien era treballar a casa. És a dir, hi havia uns camions que repartien teles

per arreglar i les dones les treballaven i al cap d'uns dies les passaven a buscar i en deixaven més. Ja et dic, feina n'hi havia moltíssima i la gent treballava molt però és que també cobrava molt! Va haver-hi un moment que la gent es va començar a comprar apartaments i demés.

I jo personalment, tot i estar amb casada també feia peces a casa i em treia els meus cèntims, això sí que li semblava bé al Manel. I jo, he de dir, que he treballat molt per no haver de demanar res a ningú mai.

PREGUNTES ÀMBIT PERSONAL – JOVENTUT, FESTEIG I MATRIMONI.

Parlem del Manel! Com el vas conèixer i qui era?

El meu marit es deia Manel. Ens vam conèixer quan jo tenia 15 anys i de seguida ens vam agradar. Vam estar 9 anys de festeig fins que ens vam casar el 1962 i vam tenir 3 fills.

Fotografia 7. La Núria amb els seus tres fills, 1969. Cedida per la Núria.

Ell va néixer al 17 de gener del 1934 a Castellar del Vallès, al costat de Sabadell. Però en breus ja van anar tota la família a viure a Sabadell. La seva família eren els forners de Sabadell. Ell quan tenia 2 anys va tenir un accident i amb la màquina de tallar el pa se li van tallar 3 dits de la mà. Els seus pares, des de llavors, van decidir que ell estudiaria, perquè al forn no podia treballar-hi amb la mà així. Així doncs, primer va anar a col·legi a estudiar i després quan era més gran va anar a Terrassa a estudiar enginyeria tèxtil, i això devia ser l'any 1950.

Llavors, quan va acabar d'estudiar va entrar a treballar a l'Acondicionament i Docs de Sabadell com a tècnic tèxtil. Era un lloc on hi anava totes les teles i fils que venien de l'estranger i analitzaven el producte per discernir entre

el que estava en bon estat i el que no, era com un control de qualitat. El director va anar veient com era i de seguida se'l va posar al costat.

Quan ja portava uns anys treballant allà és quan ens vam casar i quan vam poder comprar una casa gran amb força habitacions. Perquè nosaltres teníem un altra objectiu que era muntar una acadèmia. Perquè el Manel li agradava molt ensenyar i a més ho necessitàvem per complementar el sou i tirar endavant, perquè sinó no arribàvem.

A l'empresa on treballava hi anava a fer negocis tot sovint en Jaume Mur que era un empresari de Sabadell que tenia una fàbrica tèxtil. Es van fer molt amics amb el Manel i el Jaume li va veure molt potencial i li agradava com treballava. Després el Sr. Jaume se'l va endur i li va dir que el volia com a director a la seva fàbrica tèxtil.

Per tant, el Manel amb 31 anys va ser director de la fàbrica de tèxtil de Sabadell del Sr. Jaume amb unes 250 persones al seu càrrec. Aquesta fàbrica era de filatura, allà hi portaven la floca i d'allà feien el fil que després portaven als telers.

*Fotografia 8. La Núria i el Manel de promesos, 1958.
Cedida per la Núria.*

El Manel, sent director de la fàbrica, alguna vegada va tenir problemes amb els treballadors? Se li queixaven? Van fer alguna vaga?

Mai. Tot el que demanaven els treballadors el Manel feia l'impossible perquè els ho donessin. Ell ho preguntava al seus caps, i li dient que no però el Manel sempre els hi deia que era millor tractar-los bé, perquè així rendien més i que s'havien de cuidar bé i tenir contents i, al final, els va fer comprendre que sí que era millor. I els treballadors al Manel sempre li feien

regals i mai li van fer cap vaga més enllà de les generals, que sí que les feien, clar. El Manel sempre anava a favor del treballador.

Al cap d'uns anys, per diferents circumstàncies va anar a treballar a una altra empresa, però el Jaume el va anar a buscar una altra vegada dient-li que el volia a ell sí o sí com a director. I el Jaume li va dir que demanés el que volgués, i el Manel mai va demanar res. Va tornar a la fàbrica del Jaume.

Però i com ho feia perquè els treballadors se l'estimessin tant?

Doncs perquè ell sempre explicava que implicava molt a cada treballador de la fàbrica, donava valor a absolutament totes les feines que feia cada un. Des de l'administratiu fins al que escombrava al taller, totes les predicava imprescindibles. Per altra banda, sempre se'ls escoltava i tenia en compte les seves opinions i si demanaven coses i li explicaven el per què sempre lluitava perquè ho tinguessin. El Manel vivia per la gent.

Seguim parlant de tu, Núria! Ara m'agradaria saber la teva opinió o percepció sobre diferents temes, una vegada ja eres adulta i casada.

En primer lloc, tu com percebies el règim franquista en aquells temes?

Per mi el Franco no va ser mai dolent, des que va haver-hi el Franco, any per any i dia per dia anàvem a millor. Abans corrien els lladres i ara correm tots. És que ara s'expliquen d'una manera les coses que no s'adeqüen a la realitat. Sí que és veritat que no ens deixaven llegir segons quins llibres, i que les pel·lícules quan s'anaven a fer un petó ens les tallaven, però a mi m'era igual, no em van treure res que jo desitgés tenir. A mi m'anaven bé. I el Manel s'apreciava molt a Franco, a casa seva no eren republicans.

Com veus la diferència entre els homes i les dones?

Mira les dones tenim més picardia que els homes. Som més intel·ligents. Les dones han manat sempre. Ara bé, això no treu que sempre hi ha hagut els borratxos i sempre hi ha hagut les males persones i aquests sí que tractaven a les dones malament.

Que els homes han fet la llei sí, i que l'han fet com l'han fet sí, hi ha coses millorables, sí. Això és cert.

Per exemple, els nens i les nenes junts no m'agrada gaire, perquè hi ha massa contacte que no toca. Com que jo mai he pensat en ser liberal i fer coses mal fetes, tot el que m'han ensenyat de petita, doncs a mi ja em va bé.

Jo quan veia un home amb un cotxet, em feia molta pena, perquè pensava ves a saber el que li ha passat perquè hagi d'arribar a haver d'anar amb el cotxet.

És que els que defensaven i defensen que és el mateix un home que una dona penso que no tenen raó. Perquè és que un home té més força física que una dona, no ha de tenir fills, és més fort, no és igual que una dona. Que hi havia pobres dones que havien d'anar a fer de paletes? Doncs sí, perquè no tenien res més i s'havien d'espavilar, però això no vol dir que ho fessin pel seu gust, ho feien perquè no trobaven res més i ho necessitaven.

I jo ara hi penso i estic d'acord en que les dones puguis accedir a totes les feines com els homes, perquè ha de ser així i perquè d'intel·ligents ho som més nosaltres, i entenc i recolzo que lluitin per tenir el mateix sou. Però és que s'ha de tenir en compte que jo he estat pujada i educada d'una manera i en una època en concret i que consta moltíssim canviar això. Però quan hi penso i hi reflexiono jo ja veig que és el que està bé i el que no, i entenc el per què es lluita avui dia, però us ho deixo a vosaltres ja.

Què en pensaves dels sindicats de l'època?

Jo mai vaig estar a cap sindicat ni a cap partit polític. Quan van començar a aparèixer els sindicats és quan va començar a haver-hi rebombori. Vam patir molt amb les vagues. A més com que demanaven tants diners els amos ja no deixaven fer tantes hores perquè ja no els sortia a compte i per tant la gent cobrava menys.

I perquè vegis com anava el tema, va haver-hi un moment que el que va passar és que després d'unes vagues generals els van haver d'apujar molt el sou, i se'l van haver d'abaixar als amos, cosa que ja ens semblava bé a mi i al Manel això. Però es va arribar al punt en que, en la fàbrica del Manel,

quan hi anaven els amos – que anaven un parell de vegades a la setmana per veure com anava tot – arribaven allà i aparcaven a la fàbrica i veien que hi havia cotxes més bons que els seus aparcats allà i li preguntaven al Manel de qui eren els cotxes i eren de treballadors de la fàbrica (sobretot dels encarregats)! Tenien els cotxes més bons els treballadors que els amos, i li van dir al Manel que no demanés més apujades de sou i la resposta del Manel sempre era que el que cobraven era el que es mereixien pel que treballaven. També recordo que va haver-hi un moment que el capellà que ens feia missa va començar a defensar molt als sindicats i deia que els amos eren uns avariciosos, i que s’havien de revelar i el Manel i jo mai hem sigut ambiciosos de res, si ho haguéssim sigut ara tindríem molt més, però no ens ha fet falta mai i estem molt orgullosos d’haver sigut així. En definitiva, el Manel va dir que deixariem d’anar a missa, que no li agradava gens el que deia aquell home perquè després arribava a la fàbrica i tothom volia més i els amos ja li deien que era impossible donar més que no els sortien els números i es trobava en una situació molt complicada.

Però et sona CCOO?

Sí, i tant. Era un sindicat que va començar a lluitar pels treballadors. Sí que recordo que lluitaven per una cosa que sí trobava molt bé i és que no poguessin acomiadar a un treballador sense un preavis i sense cap cèntim. Ja estava bé que sortís algú a defensar als treballadors, sí home sí.

I el PSUC?

També. També lluitaven molt pel treballador. Era un partit polític. I encara que jo no ho necessités, jo ja veia que era necessari!

I el PCE m-l?

Sí, aquest també. Aquets sí que eren molt comunistes, una mica extremistes: massa pel meu gust. Però és legítim que lluitessin pel que pensaven, al món ha d’haver-hi de tot!

I, per últim, el FRAP?

No, aquest no em sona de res.

Alguna vegada vas percebre agitació del carrer? Hi havia molta conflictivitat?

No. Mai. Sí que és veritat que hi havia vagues i demés, eh. Però els carrers eren tranquils. Jo mai vaig tenir cap problema. El que sí que destacaria com a excepció va ser la Vaga General de Sabadell, aquí sí que va haver-hi rebombori.

Parlem de la Vaga General de Sabadell, què me'n pots dir?

Doncs que va ser molt gran, molt sonada. Va parar absolutament tot Sabadell, tot. Però s'ho valia eh... va ser molt gros. Fins i tot va parar la fàbrica tèxtil on era director el Manel, però és que nosaltres també hi estàvem d'acord.

PREGUNTES ÀMBIT SOCIAL

Com us relacionàveu entre la joventut?

Pel carrer, sempre ens trobàvem. Quan feien sardanes un cop al més a l'Escola Industrial allà també era un moment on s'ajuntava la gent o quan hi havia embalats o festes majors. I quan treballava doncs a la fàbrica ens veiem totes i parlàvem. I quan érem més a les cases es feien balls, els *guateques*, amb els tocadiscos però mai vam anar amb el Manel perquè no li agradaven.

Com percebies la cultura catalana aquells temps?

Doncs força viva. Sempre hem ballat sardanes, sempre he parlat el català, sempre he escrit en català. Això sí que m'ho van ensenyar el meu pare. I a casa meva tenia sacs de llibres en català i també en castellà. I a la fàbrica parlàvem el català també i ningú ens deia res, recordo que hi havia moltes treballadores de la fàbrica que els seus pares havien vingut d'Aragó, però elles ja havien nascut aquí a Catalunya i, per tant, també parlàvem català! A

l'escola sí que ens ensenyaven en castellà. Jo encara no sé enraonar el castellà bé, perquè mai l'he hagut de parlar amb ningú per obligació.

Un cop casada, la teva vida social es va reduir?

Sí, la veritat. Perquè quan vaig conèixer al Manel es van acabar les Sardanes perquè a ell no li agradaven i no sabia ballar, i per tant no hi anàvem. Jo sí que quedava amb les amigues, però, de tant en tant.

Però sí que és veritat que la meva vida social un cop casada era molt seca, molt trista. Ara bé, sempre trobava coses per fer que m'agradaven. A banda que, amb el Manel, ens vam estimar moltíssim. Sí que és veritat que tenia aquesta mentalitat i aquest valors d'aquella època, però érem molt feliços enteníem com a correcte.

Fotografia 9. El Manel i la Núria de promesos, 1960. Cedida per la Núria.

Vas trobar a faltar treballar, un com et vas casar?

Home sí, és que jo guanyava molts cèntims i m'agradava. Jo si hagués tingut la oportunitat hagués seguit treballant. Però és que el Manel preferia viure més precàriament i sense diners que no pas que jo treballés perquè per ell era una vergonya si jo hagués hagut de treballar. Ara si hagués pogut treballar, ho hagués fet, i tant.

Quines coses no li agradava que fessis al Manel a part de treballar? O què et reclamava que fessis?

Doncs que no treballés i per descomptat volia que fes totes les tasques de la casa. Ell anava a treballar i portava els cèntims, jo m'ocupava de casa... és que cadascú tenia la seva obligació! I així anàvem bé! És que anava així aquella època, jo sé que costi d'entendre, però és que jo no vivia malament! Jo estava bé. Jo he sigut una persona feliç amb el Franco. I el Manel també.

Fèieu vida al carrer?

Jo recordo que quan era petita i joveneta es feia molta vida al carrer. Molta. Cada tarda totes les dones treien les criatures a jugar i cada una amb una cadira s'ajuntaven les del barri i passaven la tarda. Ens coneixíem tots. I tots ens ajudàvem entre nosaltres. Sempre. I clar a la tarda només érem dones, i els homes s'afegien al vespre. Hi havia molt companyarisme.

PREGUNTES DE CONCLUSIÓ FINAL

Tu et senties lliure?

Sí, i molt. Perquè tot el que havien posat des del govern a mi ja m'anava bé. No estava malament.

Ara vist amb la perspectiva canviaries alguna cosa d'aquella època? O creus que hi ha coses que es podrien haver fet diferent per anar millor?

Mira jo, ara amb 86 anys i després de tota una vida de reflexió, jo ja veig que la llibertat fa el bé, és bo, el món es fa gran, la gent aprèn i té més coneixements, dona vida! El que no m'agrada és que per a donar aquesta vida i llibertat passin tantes coses dolentes. De la manera que som la gent no sabem utilitzar bé aquesta llibertat quan la tenim. La llibertat provocar el llibertinatge i això no acaba bé. Ara jo tinc clar que no tothom pensa com jo i també està bé que sigui així. La llibertat és bona però no m'agrada com vivim ara mateix, considero que jo vaig viure millor quan era jove. I moltes cases viuen gràcies al que van guanyar els avis en aquella època i no en aquesta.

El que vull dir és que la llibertat fa que el món sigui més gran i més globalitzat, però això no vol dir que tot el que deixen fer estigui bé.

Un altre tema amb el que he reflexionat bastant és amb que si no hi hagués hagut l'església estaríem molt més espavilats del que estem, però això t'ho dic ara amb 86 anys reflexionant sobre el tema. Jo ja sé que hi ha coses que potser haurien d'haver estat diferent, però jo estic contenta de la meua vida i de com m'ha anat.

I pel que fa a la diferència entre l'home i la dona, el problema és que al meu temps no la veia, ho veia com a cosa normal. Jo, per exemple, el que veia és que les artistes de Hollywood que se separaven i tornaven i amb un i amb l'altre i pensava que quina pena viure en un país així. Ara bé, una persona que li agradés més aquest altre estil doncs entenc que aquí a Espanya no hi estava bé en època de Franco.

Si m'haguessis de dir una cosa dolenta de Franco?

Mira, he arribat a la conclusió que la dictadura no és bona per ningú. Tots els països on hi ha o hi ha hagut dictadura són rics o van ser rics, però això no vol dir que la gent visqui o visqués bé i, per tant, no és bona, ja ho veig jo!

Però s'ha d'acabar de trobar la manera d'arribar a un bon equilibri per a tothom. La dictadura no deixa créixer i si hagués de triar entre dictadura o llibertat, et diria que és millor la llibertat.

Gràcies pel teu testimoni, Nuria.

8.3. Entrevista a la Rosa

Era en ple abril de 2022, feia un dia d'aquells que ja et recorda que ve l'estiu. Eren les 12 del migdia i havíem quedat a la rambla de Sabadell. Vam seure a la terrassa d'un bar i vam demanar dos cafès. La seva mirada era sincera i tendre, venia amb el cor obert i les emocions a flor de pell. Es va encendre un cigarro i vam començar el viatge per la nostàlgia d'una vida noble i plena de reivindicació.

PREGUNTES ÀMBIT PERSONAL: FAMÍLIA I INFANTESA.

Quin any i a on vas néixer, Rosa?

Els meus pares van venir de Múrcia, el 1952, i tots els meus germans van néixer allà, però jo vaig ser l'única que ja vaig néixer a Sabadell, l'any 1955.

I a on vivíeu en aquell moment amb la teva família?

Vivíem a Ca n'Oriac, i jo fins que no vaig marxar de casa al 1977 vaig viure allà.

De què treballaven els teus pares aquí a Sabadell?

El meu pare treballava als autobusos, va portar el número 3 d'aquí Sabadell. I la meva mare anava a treballar a casa dels Srs. Colomer d'aquí Sabadell, una família de rics. Cal dir que els Srs. Colomer ens estimaven molt a nosaltres. Jo vaig néixer a la maternitat gràcies a ells, perquè li van dir a la meva mare que hi anés quan ja estava a punt de parir. Inclús jo em dic Rosa Mercedes perquè la Sra. Colomer es deia Mercedes!

Com va ser la teva educació? En vas tenir accés?

Amb 12 anys, mentre em dedicava a treure'm el certificat d'estudis primaris a l'Escola Industrial per les nits, els meus pares em van dir que havia de posar-me a treballar amb ells a la botiga que tenien. Després mentre treballava també, em vaig treure el títol d'auxiliar administrativa al CIPF, un centre d'estudis gratuïts que era del gremi d'empresaris de Sabadell i de

Donar veu a les silenciades. El franquisme des de la mirada de les dones treballadores de Sabadell.

Caixa Sabadell, això de l'any 1971 al 1972. I cap al 80 vaig intentar posar-me a estudiar, també de nits clar, el BUP al Pau Vila, però ho vaig haver de deixar perquè em vaig quedar embarassada.

Tens alguna referència de lluita sindical que t'inspirés? Els teus pares, per exemple?

Jo vaig tenir com a referent el meu germà Víctor. Ell anava als Escolapis i hi havia un grup que es deia Joventut Obrera Catòlica i ell va entrar en aquest grup. L'1 de maig del 1969 es va fer una manifestació aquí a Sabadell i el meu germà va ser detingut i va estar 3 mesos a la model. Sempre havia lluitat molt el meu germà. I de com era jo i del referent del meu germà, en va sortir tota la lluita que vaig fer.

Quin estat socio-econòmic tenies?

Doncs teníem un nivell baix. Sobretot al principi que ens havíem de construir la casa.

Hi havia feina a Sabadell?

Sí, aquí a Sabadell hi havia feina per a tothom.

Què en saps de la *Sección Femenina*? Et sona?

Sí, i tant. Era la *Sección Femenina* del *Movimiento*, i eren les dones de la Falange. Feien cursos de costura, de cuina, d'atendre als fills i d'infermeria. I recordo que una de les assignatures que feien era *Formación del Espíritu Nacional*.

Jo vaig haver-hi d'anar, al d'aquí Sabadell, al 1973 perquè les dones que volíem treure'ns el carnet de conduir havíem d'anar allà i fer el Servei Social, que era l'equivalent al Servei Militar que feien els homes. Representava que això era un servei a la Pàtria també. I si tenies aquest títol i la firma del teu pare o marit et podies treure el carnet de conduir.

I què hi vas fer en aquest curs per treure't aquest títol?

Doncs hi vaig haver de fer una faldilla, una cistella per una criatura, un curs de primers auxilis i aguantar les xerrades sobre el paper de la dona que creien que havíem de ser i com ens havíem de comportar a casa i a la societat. Si no aprovaves havies de repetir. Era com anar al col·legi hi havies diferents assignatures si la part pràctica i la part teòrica.

*Fotografia 10. La Rosa a Sabadell, 1990.
Cedida per la Rosa.*

I què en penses?

Doncs que entre elles i l'església, relegaven a les dones a servir a Déu a l'Estat i al marit. I els feien creure que com més bo fos aquest servei millor eren elles. Al final, buscaven maneres per tenir a les dones adoctrinades.

PREGUNTES ÀMBIT PROFESSIONAL

Quin va ser el teu primer contacte professional?

Amb 12 anys, mentre em dedicava a treure'm el certificat d'estudis primaris a l'Escola Industrial per les nits, els meus pares em van dir que havia de posar-me a treballar amb ells a la botiga que tenien, per tant, aquí va ser la primera vegada que vaig treballar. Després, un cop tenia el títol d'auxiliar administrativa, al 1973 vaig entrar a treballar a Mavisa; una fàbrica de components d'automòbil. Hi vaig estar fins el 1975 que vaig canviar d'empresa i vaig anar a treballar a Jaeger. Aquí hi vaig entrar com a administrativa, però sí que em van demanar que fes l'estiu treballant a baix a la fàbrica –que era treball en cadena– fent peces d'automòbil i que quan tornessin els meus companys de vacances ja em pujarien a dalt a fer administració.

Però el que va passar és que el 27 de setembre del 1975 van matar als tres últims que va ordenar Franco i vam fer un paro a l'empresa, en la qual vaig estar a primera línia, i com a càstig ja no em van pujar a dalt a oficines. Però com que jo soc obrera ja m'estava bé ho preferia així inclús! A aquesta empresa hi vaig estar fins el 1992 i és on sindicalment ja vaig tenir més activitat.

Quants treballadors i treballadores éreu a aquesta fàbrica?

En aquesta fàbrica érem uns 800. La majoria d'homes estaven a l'oficina, i a baix la majoria érem dones. Allà hi havia una història més o menys important sindicalment parlant.

Vas militar algun sindicat en concret? A quin? I per què?

Jo vaig militar a Comissions Obreres, quan encara era il·legal i, per tant, clandestí. Recordo molt que, quan es va morir Franco i van fer la amnistia per tal que deixessin tornar a treballar a tots els treballadors que havien acomiadat per la seva ideologia, a la meva empresa vam haver de fer vaga perquè era molt franquista i no els volia readmetre. Van haver d'entrar pel magatzem tots els treballadors que havien de ser readmesos i vam aguantar allà. Va venir la Guàrdia Civil i ens va reprimir.

Jo em vaig sindicalitzar aquí perquè a mi em van *clitxar* i em van venir a buscar. Això funcionava així, a la mínima que veien que et movies en aquests ambients ja et venien a buscar. Entrar a un sindicat o a un altre depenia moltíssim de amb qui treballaves o amb qui t'ajuntaves. Al final el que volíem era lluitar i depenent de qui et vingués a buscar primer, t'afiliaves a un o altre. Jo m'he mogut sempre per consignes no per partits.

On us reuníeu per fer les reunions de manera clandestina?

Varis llocs. Teníem un company que a Covadonga (Sabadell) tenia una casa i ens posàvem a l'altell. Altres vegades, anàvem al riu. També anàvem al bosc de Can Deu.

Jo em reunia amb la Secció Sindical de Comissions Obreres de l'empresa, i érem uns 15 o 20, hi havia molta gent afiliada, però que de veritat participessin érem al nivell d'anar a les assemblees érem aquests. Havíem d'anar amb molta cura, perquè en bars, cantonades, etc., sempre hi havia *xivatos*, això funcionava molt en aquella època, sobretot en bars.

Com va ser la teva experiència amb Comissions Obreres?

A veure és que s'ha d'entendre que Comissions Obreres, en aquell temps, no tenia res a veure amb el que és ara. Però en aquella època bé, a nivell de sindicat era lluitador i amb valors positius, però sempre hi ha coses de millora, està clar. I com a dona es veu des d'una altra perspectiva tot plegat. Sempre recordaré, que va haver-hi un congrés comarcal de Comissions Obreres, i les empreses importants tenien una representació dins del sindicat de la direcció comarcal i la meva empresa n'era una.

La direcció comarcal estava formada per 17 persones i s'organitzaven en diferents comissions de treball i hi havia un representant de cada una. Una comissió de treball era sobre la dona i la seva implicació laboral, i a mi em van oferir ser la representant d'aquesta comissió. Però de les 17 persones, només hi havia com a dona – jo – i portant la comissió de la dona, per tant, sí que et tenien en compte com a dona, però no et tenien en compte per a estar posicions com direcció, secretariat o altres coses que no fossin relacionades directament amb les dones. I això sent un sindicat que representa que teòricament ho tenien més clar, però pràcticament era com a tot arreu.

Llavors, jo estava treballa allà, però em vaig cremar molt. I els vaig dir que a mi no em seguirien utilitzant i ho vaig deixar, era dur.

I vas tenir vinculació amb algun partit polític?

Sí, arran de militar a Comissions Obreres vaig entrar al PSUC. La primera reunió que faig amb el PSUC va ser el 1975 i la vam fer aquí a Sabadell al Carrer Escola Pia de Sabadell. I funcionàvem de forma clandestina també.

I quins temes es tractaven a les reunions?

Parlàvem de com combatre el franquisme i dels cassos repressius que hi havia, bàsicament. Vam patir molta repressió inclús quan Franco ja s'havia mort. És que a partir del 1975 van ser uns anys on va haver-hi molta convulsió perquè hi havia moltes coses pendents per reivindicar.

Quina va ser la teva experiència amb el PSUC?

La meva experiència amb el PSUC, en general, va estar bé.

Una cosa que sí que recordo, que em va enfadar molt és que quan vam acabar la vaga d'igualtat salarial va haver-hi unes eleccions al 1982. I em va trucar una dona de Barcelona que portava Comissions Obreres a nivell nacional i em va dir que estava posada a la llista electoral del PSUC i que m'ho deia per si de cas no ho sabia. I, efectivament, jo no ho sabia, ningú me n'havia dit res.

Vaig anar a Barcelona i vaig preguntar que qui m'havia posat a la llista. I em van dir que com que havíem protagonitzat aquella vaga a Sabadell i érem conegudes, doncs que era potent que estigués a la llista i així tindríem més vots. I els vaig dir que em posessin la primera de la llista que llavors sí que ho acceptava. I l'home amb el que estava parlant em va dir que això no podia ser, que una dona al capdavant d'una llista encara costava molt d'entendre i tal i qual. I jo els hi vaig dir que o estava la primera o no estava. I, efectivament, no m'hi van posar.

La veritat, és que jo sempre he estat més a gust treballant des de baix que no pas fent política i ja ho vaig preferir així.

Quines condicions teníeu a l'empresa?

Nosaltres a nivell de condicions teníem les que marcava el Conveni Col·lectiu del Metall. I fèiem una mica més de 8 hores al dia. Però bé en general. Ara bé, el que sí que vam haver de lluitar molt va ser la igualtat salarial, però ho vam aconseguir!

Quina és una de les vagues més importants que recordes participar o liderar?

La reivindicació més important que vam lluitar va ser la de la igualtat salarial, perquè quan sortir la llei que deia que els homes i les dones havien de cobrar el mateix per les mateixes funcions, ho vam haver de lluitar perquè l'empresa no ho volia aplicar. Vam denunciar i va arribar al Tribunal Suprem però després no volien aplicar la sentència i llavors les dones vam començar una vaga indefinida i vam acabar estant un mes i mig en vaga. Vam participar-hi totes les dones i 3 o 4 homes. És graciós perquè la justificació dels homes per a no participar de la vaga era que, en primer lloc, era la lluita de les dones i, en segon lloc, que si feien vaga perdien els diners d'aquests dies i, a diferència de nosaltres, ells eren els responsables de portar els diners a casa i no s'ho podien permetre. Aquesta vaga d'un mes i mig va fer mal a l'empresa.

Al 1979 Aquí hi va haver-hi una vaga molt bèstia que va ser la Vaga del Metall i com que a la meua empresa fèiem coses relacionades amb el metall i els automòbils, doncs hi vam participar i també va ser dura.

A més, com a anècdota, recordo que en aquesta vaga els que ens representaven eren els que denunciaven el conveni col·lectiu comarcal del metall, i eren unes 15 persones de diferents sindicats (USO, CCOO, UGT, etc.) i de tots aquests només hi havia una dona que era una companya meua de l'empresa de Comissions Obreres. Es deia Mercedes Madueño i sempre explicava que per tal que l'escoltessin – perquè escoltar a una dona sempre era més difícil que a un home en aquella època – més d'una vegada havia de donar un cop de puny a la taula. Però tot això la va cremar molt, perquè

Fotografia 11.. Entrevista que li van fer a la Rosa pel diari de CCOO comarcal, maig del 1989. Cedida per la Rosa.

havia de fer una doble lluita, la sindical i la masclista, contra els seus propis companys.

I com ho vau fer, econòmicament parlant, per aguantar un vaga d'1 mes i pico?

Doncs amb molta convicció i esperança. Jo vaig tenir la sort que el meu company, que no marit perquè jo mai vaig casar-me, va cuidar dels dos fills que teníem i va ser el suport econòmic suficient durant aquell període de vaga.

On vas conèixer al teu company? I com era?

El meu company el vaig conèixer a una assemblea a Barcelona de Comissions Obreres.

Sobre el meu company m'agradaria dir que era excepcional. Quan jo estava en èpoques de lluita sindical més intenses, ell es va ocupar de la casa i dels fills sense problemes. I sempre em deia que treballar a una fabrica on tot eren homes, com li passava a ell, era duríssim, ja no només per les converses que tenien sinó per les actituds.

Vas participar de la Vaga General de Sabadell del febrer de 1976?

I tant. Va ser molt dur, molt fort. Era una manifestació plena de nens i mares que demanaven escoles a Sabadell. I van venir a reprimir-nos brutalment. Recordo que la Guàrdia Civil anaven amb motos i ens pagaven amb porres elèctriques, a més te'ls trobaves de cop, no podies fer res. Estaven a les cantonades i de cop sortien disparats. I pegaven a tothom, sense distinció, és a dir, també van pagar als nens i en van ferir i també van detenir a gent. Va ser d'una brutalitat molt gran. I tot per demanar escoles! La gent es va tancar al pavelló d'esports.

Bueno i arran d'això, aquesta vaga es va convertir en una vaga política i tot Sabadell, tot, es va posar en vaga. I es va demanar que traguessin a totes les persones que havien detingut per aquesta vaga. Tot Sabadell es va unir amb aquesta vaga.

PREGUNTES ÀMBIT SOCIAL

Hi havia xarxes veïnals?

Sí! Jo havia viscut a Ca n'Oriac i sempre recordo que als inicis dels anys 70 allà hi havia un terreny i tots els veïns vam construir una caseta de fusta i la vam plantar allà, i la fèiem servir com al lloc on es reunien els veïns per fer les reunions del barri. I, avui dia, en aquest lloc, s'ha fet el centre civil de Ca n'Oriac.

Quines reivindicacions teníeu com a barri?

Doncs sol·licitàvem tot allò que consideràvem necessari pel barri, és a dir, per exemple, demanàvem que ens asfaltessin els carrers, que afegissin llum en algunes zones, etc.

Per exemple, a Campoamor (Sabadell) no hi paraven de fer pisos i més pisos, i també feien força activitats per a frenar-ho i protegir algunes zones.

Quina participació de dones hi havia en aquests moviments veïnals?

Mira en general no hi havia gaire participació de dones a cap moviment, per totes les complicacions que hi havia. Ara bé, a les de barri, com que tocaven més a tothom i eren millores i necessitats familiars allà sí que hi venien més dones i participaven d'aquests espais. Però pel que fa a la seva participació en sindicats i demés, era una participació molt baixa.

Com era la teva vida social? Fèieu trobades de només dones?

Doncs força bona. Al estar organitzada sempre fèiem trobades i estàvem junts. A més, fèiem moltes excursions i activitats culturals amb solidaritat a tothom qui ho necessitava i això feia que féssim molta cohesió entre el jovent. Sí que és veritat que no teníem espais de només dones. Recordo que dins del Moviment Comunista sí que hi havia un grup de només dones i ho sé perquè participaven en activitats de Comissions Obreres, però és l'únic que recordo així que fossin espais organitzats de només dones.

PREGUNTES DE CONCLUSIÓ FINAL

Ara vist amb la perspectiva canviaries alguna cosa d'aquella època? O quina opinió en tens de tot plegat?

Mira, una cosa amb la que he reflexionat molt al llarg dels anys, és amb que les dones que vam estar en la lluita sindical, vam haver de pagar-ho molt dur i amb molts sacrificis.

Per començar, per poder fer lluita sindical, vam haver de renunciar a estudiar. És a dir, molt

temps del que hem dedicat a la lluita, ha sigut a costa de sacrificar la nostra vida personal. A més, havíem d'aguantar molts prejudicis per part de la societat, cosa que els homes no havien de fer. I també, una cosa molt dura és que pel fet de ser dones sindicalitzades i organitzades es presumia que érem totes liberals i que sempre estàvem disposades a tot. I havíem de lluitar diàriament per ser respectades i escoltades pels nostres companys de militància mateix! Això era el més dur que, havíem de lluitar per ser respectades per qui eren els nostres companys de lluita!

En definitiva, un home és un home, i ja podien ser homes de classe obrera i de lluita sindical, que el tema de les dones al seu costat de lluita encara no ho veien del tot clar o no sabien com ho havien de fer. Hi ha alguns que, inclús no deixaven venir a les seves dones i filles a les reunions o actes que es feien. I eren els més organitzats. Per tant, això és un tema que els hi ha costat sempre a tot tipus d'homes.

Sí que hi va haver vegades que vaig tenir el pensament de si va valdre la pena sacrificar tantes coses, però sempre acabo amb el convenciment de que sí i que si ho tornés a viure ho tornaria a fer, d'això n'estic segura.

Fotografia 12. La Rosa l'any 1988 a Sabadell. Cedida per la Rosa.

També vaig tenir la sort de tenir un company que ho entenia molt bé tot això i mai vam tenir cap problema al respecte.

De vegades sí que vaig tenir la sensació que no estava suficient temps pels meus fills perquè sempre estava amb el sindicat.

Sí que s'ha evolucionat molt i s'ha guanyat molt, però encara queda molt feina per fer.

Però i no senties que quedaves *invisibilitzada*?

No tenia el patiment de no sé visible, perquè jo estava dins d'una empresa que tot eren dones. Llavors en aquest sentit no. Però en el sentit electoral sí.

Quina anècdota et ve al cap sobre les dones i Sabadell?

Doncs mira, recordo que les primeres banderes catalanes que es van penjar als balcons d'aquí Sabadell, les feien les dones que treballaven a les fàbriques tèxtil a les nits. S'enduien teles grogues i vermelles i a les nits les confeccionaven i també durant la nit les anaven penjant a diferents balcons i finestres. La primera nit que va passar això, la policia va preguntar que què era això i 'ningú sabia res'. Hi havia moltíssima lleialtat entre nosaltres. Molta. Cada nit ho posaven a un balcó diferent perquè no assenyalessin a ningú en concret i les persones de les cases on ho posaven s'amagaven a altres llocs mentre estava a casa seva perquè ningú els pillés. I el policia va dir "algun dia sortirà qui ha sigut i ho pagarà". I així es va començar a posar banderes catalanes als balcons de Sabadell, gràcies a les dones.

Gràcies pel teu testimoni, Rosa.